

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**ÂFET VE SALGIN HASTALIK DÖNEMLERİNDE FERDÎ VE
TOPLUMSAL AÇIDAN İBADETLERE İLİŞKİN HÜKÜMLER**

Yüksek Lisans

Emre GÖÇER

AMASYA
Ağustos-2022

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**ÂFET VE SALGIN HASTALIK DÖNEMLERİNDE FERDÎ VE
TOPLUMSAL AÇIDAN İBADETLERE İLİŞKİN HÜKÜMLER**

Hazırlayan
Emre GÖÇER

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Abdülkadir TEKİN

AMASYA-2022

Biricik kızım, gözümün nuru Âiŝe Sâre'me

ETİK BEYAN

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 12/08/2022

İmza

Emre GÖÇER

TEZ ONAY SAYFASI

Emre GÖÇER tarafından hazırlanan *Âfet ve Salgın Hastalık Dönemlerinde Ferdî ve Toplumsal Açıdan İbadetlere İlişkin Hükümler* başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile 19/07/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Fıkıh Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman: Doç. Dr. Abdülkadir TEKİN

.....

Üye : Doç. Dr. Murat POLAT

.....

Üye : Dr. Hasan ŞAHİN

.....

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. __ / __ / __

.....

(İmza)

Doç. Dr. Nevzat AYDIN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

ÂFET VE SALGIN HASTALIK DÖNEMLERİNDE FERDÎ VE TOPLUMSAL AÇIDAN İBADETLERE İLİŞKİN HÜKÜMLER

Emre GÖÇER

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Ağustos/2022

Danışman: Doç. Dr. Abdülkadir TEKİN

Toplumları derinden etkileyen salgın hastalık ve doğal âfetler, kötü sonuçları ile insanlığın karşı karşıya kaldığı en büyük olağanüstü hallerdendir. Bireylerin veya toplumların almış olduğu tüm önlemlere rağmen salgın hastalık ve doğal âfetler karşısında insanoğlu çaresiz kalmıştır. Bu tez çalışmasında tarih boyunca insanoğlunu etkisi altına alarak onun toplumsal ve kültürel olarak değişmesine sebebiyet veren salgın hastalık ve doğal âfetler hakkında bilgilendirme yapılmış, salgın hastalık ve doğal âfet çeşitlerine değinilmiştir. Ayrıca salgın hastalığın bulaşma etkisini indirgeyen veya minimum seviyeye çeken karantina uygulamasının tarihçesi, hikmeti, hükmü ve İslam tarihinde yer alan karantina örnekleri hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Bu bağlamda nübüvvet öncesinde, nübüvvet sırasında ve nübüvvet sonrasında meydana gelen salgın hastalık ve doğal âfetler araştırılmıştır. Ayrıca hızlı gelişen ve kitlesel ölümlere sebep olan doğal âfet ve bulaşıcı hastalıkların insanoğlunda meydana getirmiş olduğu maddi ve manevi birtakım olumsuzluklar bazı ibadetlerin îfâ edilmesini etkilemiştir. Bu gibi olağanüstü durumların ibadetlere olan etkisi dini ve fikhî yönden ele alınmış olup temel ibadetlerin nasıl, nerede, kimlerle ne şekilde yerine getirileceği incelenmiştir. Âfet ve salgın hastalık gibi olağanüstü durumların mükellef olan bireylerden ibadetlerle ilgili birtakım sorumlulukları düşürücü veya hafifletici ilkelerin olup olmadığı araştırılmıştır. Ayrıca 2020 yılında dünyayı etkisi altına alan Covid-19 türündeki salgın hastalık dönemlerinde toplu şekilde yapılması gereken birtakım ibadetlerin ne şekilde icra edileceği İslam Hukukunun genel prensipleri doğrultusunda ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Salgın hastalık, Âfet, Karantina, İbadet, Hüküm.

ABSTRACT

PROVISIONS REGARDING PERSONAL AND SOCIAL WORSHIP DURING DISASTER AND EPIDEMIC PERIODS

Emre GÖÇER

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences, M.A., August/2022

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Abdülkadir TEKİN

Epidemics and natural disasters, which deeply affect societies, are among the greatest extraordinary situations humanity has faced with its bad consequences. Despite all the precautions taken by individuals or societies, human beings have been helpless in the face of epidemics and natural disasters. In this thesis, information has been given about epidemics and natural disasters, which have influenced human beings throughout history and caused their social and cultural changes, and their types have been mentioned. In addition, information was given about the history, wisdom, and provision of the quarantine application, which reduces or minimizes the contagion effect of the epidemic disease, and the examples of quarantine in the history of Islam. In this context, epidemics and natural disasters that occurred before, during and after the prophethood were investigated. In addition, some material and spiritual negativities caused by natural disasters and infectious diseases that develop rapidly and cause mass deaths in human beings have affected the performance of some prayers. The effect of such extraordinary situations on worship has been discussed in terms of religion and jurisprudence, and how, where and with whom the basic worships will be performed has been examined. It has been investigated whether there are principles that reduce or mitigate certain responsibilities related to worship from individuals who are liable for extraordinary situations such as disasters and epidemics. In addition, it has been tried to reveal how some worships that should be done collectively during the epidemics of Covid-19, which affected the world in 2020, will be performed in accordance with the general principles of Islamic Law.

Keywords: Epidemic, Disaster, Quarantine, Worship, Judgment.

ÖN SÖZ

Salgın hastalıklar ve doğal âfetler insanlık tarihi boyunca bireyleri ve toplumları derinden sarsan en büyük bela ve musibetlerin başında gelmektedir. Başa gelen bu bela ve musibetlerin meydana getirdiği ani ve yüksek can ve mal kayıpları, insanoğlunun acziyetini açık bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Kur'an'da ifade edildiği üzere Yüce Allah insanoğlunu korku, açlık, mal ve can kayıpları gibi farklı durumlarla imtihana tabi tutmaktadır. Bu imtahanlar kimi zaman doğal âfetler kimi zaman da salgın hastalıklar şeklinde karşımıza çıkmıştır. İnsanları meşakkat ve zorluğa sokan bu olağanüstü durumlarda dahi Müslümanlar, farz kılınan ibadetleri yerine getirmekle mükelleftir. Ancak bu ibadetlerin hayatın normal seyrinde olduğu gibi her zaman aynı şekilde yerine getirilmesi mümkün olmayabilir. Bu gibi durumlarda İslam'ın ibadetlerle ilgili getirmiş olduğu kolaylaştırıcı ilkeler doğrultusunda hareket edilebilir

Araştırmamızda *Âfet ve Salgın Hastalık Dönemlerinde Ferdî ve Toplumsal Açidan İbadetlere İlişkin Hükümler* konusu ele alınmıştır. Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde konunun önemi, amacı, yöntemi, araştırmada kullanılan kaynaklar ve konunun sınırlandırılması hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde konu kavramsal çerçevede ele alınmış, salgın hastalık ve âfetlerin tanımları ile çeşitleri hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca karantinanın tanımı, hikmeti, hükmü ve İslam tarihinde uygulanan karantinalar ele alınmıştır. İkinci bölümünde ise konunun tarihsel boyutuna değinilmiştir. Nübüvvet öncesinde, nübüvvet esnasında ve sonrasında meydana gelen doğal âfet ve salgın hastalıklar üzerinde durulmuştur. Bu dönemde meydana gelen doğal âfet ve salgın hastalıklar hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise âfet ve salgın hastalık gibi mücbir dönemlerin namaz, oruç, zekât, hac, umre ve kurban gibi ibadetlere etkileri dini ve fikhî yönden ele alınmaya çalışılmıştır.

Tez konumun belirlenmesi ve hazırlanması süreçlerinde destek ve yardımlarıyla sürekli yol gösteren bilgi, tecrübe ve güler yüzü ile çalışmama ışık tutan ve derslerinden çokça istifade ettiğim, danışman hocam Doç. Dr. Abdülkadir TEKİN'e, bugünlere gelmemde büyük pay sahibi olan babam ve anneme, fedakarlığı ve sabrıyla her zaman en

büyük destekçim olan biricik eşime sonsuz şükranlarımı sunarım. Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Emre GÖÇER

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	xv
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu	1
II. Araştırmanın Önemi	1
III. Araştırmanın Amacı	1
IV. Araştırmanın Yöntemi ve Faydalanılan Kaynaklar	2
V. Konunun Sınırlandırılması	3

I. BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ANALİZ İBADET, ÂFET, SALGIN VE KARANTİNA KAVRAMLARI VE MAHİYETLERİ	4
1.1. İbadet	4
1.1.1. Sözlük Anlamı	4
1.1.2. Terim Anlamı	4
1.1.3. Kur'an'da İbadet Kavramı	6
1.1.4. Uygulanma Şekli Yönünden İbadetler	8
1.1.4.1. Beden ile Yapılan İbadetler	9
1.1.4.2. Mal ile Yapılan İbadetler	9
1.1.4.3. Hem Mal Hem Beden ile Yapılan İbadetler	10
1.2. Âfet	11
1.2.1. Tanımı	11

1.2.2. Mahiyeti	12
1.2.3. Kur'an ve Sünnette Âfet Kavramı	12
1.2.4. Âfet Çeşitleri	14
1.2.4.1. Deprem	14
1.2.4.2. Yangın	15
1.2.4.3. Kıtık ve Kuraklık	15
1.2.4.4. Sel ve Su Taşkını	16
1.2.4.5. Heyelan (Toprak Kayması)	17
1.2.4.6. Çığ	17
1.2.4.7. Şiddetli Rüzgârlar	18
1.2.4.8. Volkanik Patlama	18
1.2.4.9. Erozyon	19
1.2.4.10. Tsunami	20
1.2.4.11. Şiddetli Soğuklar	20
1.2.4.12. Haşere İstilaları	20
1.3. Salgın	21
1.3.1. Tanımı	21
1.3.2. Kur'an ve Sünnette Salgın Kavramı	22
1.3.3. Salgın Hastalıklar	24
1.3.3.1. Sıtma	24
1.3.3.2. Veba	25
1.3.3.3. Kolera	26
1.3.3.4. Çiçek	26
1.3.3.5. Frengi	26
1.3.3.6. Cüzzam	27
1.3.3.7. Tifüs	27
1.3.3.8. Kızamık	28

1.3.3.9. Kuduz	28
1.3.3.10. Tüberküloz	29
1.3.3.11. Ebola.....	29
1.3.3.12. Tifo	30
1.3.3.13. Mers.....	30
1.3.3.14. Sars	30
1.3.3.14.1. Covid-19	31
1.3.3.15. Diğer Salgın Hastalıklar	32
1.3.4. Karantina.....	32
1.3.4.1. Tanımı	32
1.3.4.2. Kur'an ve Sünnette Karantina Kavramı	33
1.3.4.3. Hikmeti.....	34
1.3.4.4. Hükmü.....	35
1.3.4.5. İslam Tarihinde Karantina Uygulamaları.....	36
1.3.4.5.1. Hz. Peygamber Döneminde Karantina Uygulamaları	36
1.3.4.5.2. Sahabe Döneminde Karantina Uygulamaları	37
1.3.4.5.3. Emeviler ve Abbasiler Döneminde Karantina Uygulamaları.....	38
1.3.4.5.4. Osmanlılar Döneminde Karantina Uygulamaları	40

II. BÖLÜM

2. İSLAMİYET ÖNCESİ VE SONRASINDA MEYDANA GELEN ÂFET VE SALGIN HASTALIKLAR	42
2.1. Peygamberler Tarihi Açısından Âfet ve Salgın Hastalıklar.....	42
2.1.1. Nûh Tufanı ve Sonrasında Meydana Gelen Veba Salgını.....	42
2.1.2. Hûd Kavminin Kasırga İle Helakı.....	44
2.1.3. Semud Kavminin Şiddetli Deprem İle Helakı	45
2.1.4 Lût Kavminin Şiddetli Gök Gürültüsü İle Helakı	46
2.1.5. Yusûf ve Kuraklık	47

2.1.6. Eyyûb ve Hastalığı	49
2.1.7. Musa'nın Mucizeleri ve Firavun'un Helak Oluşu.....	49
2.1.8. Sebe Halkı ve Ârim Seli.....	51
2.2. Nübüvvet Öncesi Âfet ve Salgın Hastalıklar	51
2.2.1. Kâbe'nin İnşası ve Mekke'deki Su Taşkınları	51
2.2.2. Fil Vakası ve Sonrasında Gelen Salgın Hastalık.....	52
2.2.3. Hz. Peygamber'in Doğduğu Gece Yaşanan Olaylar	53
2.2.4. Hz. Muhammed'in (sav) Sütanneye Verilmesi ve Veba Salgını	53
2.2.5. Mekke'deki Kıtliklar	54
2.3. Nübüvvet Sonrası Âfet ve Salgın Hastalıklar	55
2.3.1. Hz. Peygamber Döneminde Yaşanan Âfet ve Salgın Hastalıklar	55
2.3.2. Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Yaşanan Âfet ve Salgın Hastalıklar	58
2.3.3. Emeviler Döneminde Yaşanan Âfet ve Salgın Hastalıklar	60
2.3.3.1. Doğal Âfetler	60
2.3.3.2. Salgın Hastalıklar	61
2.3.4. Abbasiler Döneminde Yaşanan Âfet ve Salgın Hastalıklar	63
2.3.4.1. Doğal Âfetler	63
2.3.4.2. Salgın Hastalıklar	66
2.3.5. Osmanlılar Döneminde Yaşanan Âfet ve Salgın Hastalıklar	68
2.3.5.1. Doğal Âfetler	68
2.3.5.2. Salgın Hastalıklar	70

III. BÖLÜM

3. ÂFET VE SALGIN HASTALIKLARIN FERDÎ VE TOPLUMSAL İBADETLERE ETKİSİ BAKIMINDAN İBADETLERE İLİŞKİN HÜKÜMLER	73
3.1. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde İbadetler.....	73
3.1.1. Namaz	73
3.1.1.1. Çeşitleri	73

3.1.1.1.1. Farz Namazlar.....	74
3.1.1.1.2. Vacip Namazlar	74
3.1.1.1.3. Nafile Namazlar.....	74
3.1.1.2. Hükümleri.....	75
3.1.1.2.1. Ferdi Açından Hükümü	76
3.1.1.2.2. Cemaatle Namazın Hükümü.....	77
3.1.1.2.3. Cuma Namazının Hükümü	78
3.1.1.2.4. Bayram Namazının Hükümü	79
3.1.1.2.5. Teravîh Namazının Hükümü	79
3.1.1.3. Devlet Başkanının Toplumsal İbadetlere Kısıtlama Getirme Yetkisi.....	80
3.1.1.4. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde Namaz İbadetine İlişkin Hükümler ...	81
3.1.1.4.1. Vakit Namazları.....	82
3.1.1.4.2. Namazlarda Saflara Mesafe Koymak	83
3.1.1.4.3. Namazlara Kunut Duası Eklemek	85
3.1.1.4.4. Namazları Cem' Etmek	86
3.1.1.4.5. AFAD, UMKE Ekibinin ve Sağlık Çalışanlarının Namazı.....	87
3.1.1.4.6. Cuma Namazı	88
3.1.1.4.7. Cuma Namazını Kitle İletişim Araçlarıyla Kılmak.....	89
3.1.1.4.8. Bir Camide Aynı Gün İki Defa Cuma Namazı Kılmak	92
3.1.1.4.9. Bayram Namazı	92
3.1.1.4.10. Teravîh Namazı	93
3.1.1.5. Cenaze Namazı.....	94
3.1.1.5.1. Hükümü	95
3.1.1.5.2. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde Cenaze İşlemlerine İlişkin Hükümler.....	95
3.1.1.5.2.1. Vefat Eden Kişinin Cenaze Namazı	95
3.1.1.5.2.2. Gıyabi Cenaze Namazı	96

3.1.1.5.2.3. Cenazenin Yıkanması ve Keflenmesi	97
3.1.1.5.2.4. Cenazenin Defin İşlemleri	99
3.1.1.5.2.5. Cenaze İçin Taziye Hükümleri	99
3.1.1.5.2.6. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde Vefat Eden Kişinin Durumu	100
3.1.2. Oruç	101
3.1.2.1. Çeşitleri	101
3.1.2.1.1. Farz Oruçlar	101
3.1.2.1.2. Vacip Oruçlar	102
3.1.2.1.3. Nafle Oruçlar	102
3.1.2.1.4. Haram ve Mekruh Oruçlar	103
3.1.2.2. Hükümü	103
3.1.2.3. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde Oruç İbadetine İlişkin Hükümler	104
3.1.2.3.1. Orucu Ertelemek	104
3.1.2.3.2. Yüksek Risk Gruplarının Orucu	105
3.1.2.3.3. AFAD, UMKE Ekibinin ve Sağlık Çalışanlarının Orucu	106
3.1.2.3.4. Toplu İftarlar	107
3.1.3. İtikâf	108
3.1.3.1. Hükümü	108
3.1.3.2. Olağanüstü Durumlarda İtikâf Yapma Şekli	109
3.1.4. Zekât	110
3.1.4.1. Hükümü	111
3.1.4.2. Zekât Sarf Yerleri	111
3.1.4.2.1. Fakir ve Miskinler	111
3.1.4.2.2. Amiller	112
3.1.4.2.3. Müellef-i Kulûb	112
3.1.4.2.4. Köleler	113

3.1.4.2.5. Borçlular	113
3.1.4.2.6. Allah Yolunda Olanlar	113
3.1.4.2.7. Yolda Kalmışlar.....	114
3.1.4.3. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde Zekât İbadetine İlişkin Hükümler ...	114
3.1.4.3.1. Zekâtı Ertelemek.....	114
3.1.4.3.2. Zekâtı Erken Vermek.....	115
3.1.4.3.3. Zekâtın Tek Bir Fonda Kurumsal Olarak Toplanması	116
3.1.4.3.4. Olağanüstü Hallerin Zekât Mükellefiyetine Etkisi.....	117
3.1.4.3.5. Salgın Hastalık ve Âfetten Zarar Görenler	118
3.1.4.3.5.1. Fakir ve Miskin Durumuna Düşenler	119
3.1.4.3.5.2. Borçlananlar	119
3.1.4.3.5.3. Yolda Kalanlar	120
3.1.5. Hac ve Umre	120
3.1.5.1. Haccın Hükmü.....	121
3.1.5.2. Umrenin Hükmü.....	121
3.1.5.3. Salgın Hastalık ve Doğal Âfet Dönemlerinde Hac ve Umre İbadetlerine İlişkin Hükümler.....	122
3.1.5.3.1. Olağanüstü Durumlarda Hac ve Umre İbadeti	122
3.1.5.3.2. Hac ve Umreyi Ertelemek	122
3.1.5.3.3. Hac ve Umre İçin Alınan Önlemler.....	124
3.1.5.3.4. Metaverse / Sanal Tur ile Hac ve Umre İbadeti	124
3.1.6. Kurban	126
3.1.6.1. Hükmü.....	127
3.1.6.2. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde Kurban İbadetine İlişkin Hükümler	127
3.1.6.2.1. Olağanüstü Durumlarda Kurban.....	127
3.1.6.2.2. Kredi Kartı ile Kurban Bağışı.....	128
SONUÇ.....	129

KAYNAKÇA	132
ÖZGEÇMİŞ.....	147

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	:Âfet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AİDS	:Kazanılmış Bağışıklık Yetersizliği Sendromu
a.s.	: Aleyhis Selam
b.	:Bin, İbn (oğlu)
c.	:Cilt
cc.	:Celle Celeluhu
çev.	:Çevirmen
Dr.	:Doktor
ed.	:Editör
HIV	:İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü
Hz.	:Hazreti
nşr.	:Neşreden
MERS	:Orta Doğu Solunum Sendromu
md.	:Madde
M.Ö.	:Miladdan Önce
ö.	:Vefat tarihi
Prof.	:Profesör
r.a.	:Radiyallahu anh
SARS	:Akut Solunum Yolu Sendromu
sav.	:Sallallahu Aleyhi ve Sellem
T.C.	:Türkiye Cumhuriyeti
TDV.	:Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:Tahkik Eden

ts. :Basım Tarihi

UMKE :Ulusal Medikal Kurtarma Ekipleri

Üni. :Üniversite

vd. :Ve diğerleri

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Dünya tarihinde insanlar, deprem, su taşkınları, yangın, fırtına gibi doğal âfetlerin yanı sıra salgın hastalıklarla da mücadele etmişlerdir. Bu gibi olağanüstü durumlar toplumları siyasi, sosyal, psikolojik, hukuki ve dini yönden etkilemektedir. Bu bağlamda son dönemlerde yaşanan doğal âfetler ve dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını gibi olağanüstü zamanlarda uygulanması gereken fikhî hükümler noktasında eksik ve yanlış bilgiler ve farklı uygulamalar görülmüştür. Bu çalışmamızda âfet ve salgın hastalık dönemlerinde ibadetlere ilişkin hükümler ferdî ve toplumsal açıdan ele alınmıştır.

II. Araştırmanın Önemi

İslam dini, insanları hem dünya hem de ahiret mutluluğuna ulaştırmayı hedeflemektedir. Bu sebeple İslam dini imtihana tabi tuttuğu insanoğlunu salgın ve âfetler noktasında değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu imtihan sürecinde insanoğlu maddi- manevi çok farklı yönlerden etkilenmiş olup cevaplanmaya muhtaç birçok konuyla karşı karşıya kalmıştır. Olağanüstü durumlarda bu konular hakkındaki fikhî hükümlerin bütüncül bir şekilde tüm yönleriyle incelenerek verilmesi önem arz etmektedir.

III. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmamız doğal âfet ve salgın hastalıklar gibi olağanüstü dönemlerde yaşanan dini ve fikhî konulara çözümler getirmeyi hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda şu gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Doğal âfet ve salgın dönemlerinde;

- Devlet Başkanının toplumsal ibadetlere kısıtlama getirme yetkisi var mıdır?
- Vakit namazları, Cuma, bayram, teravîh ve cenaze namazları nasıl îfâ edilmelidir?
- Cuma namazı kitle iletişim araçlarıyla kılınabilir mi?
- Namazlar cem' edilebilir mi?
- Namazlara kunut duası eklenebilir mi?
- Yoğun bir şekilde çalışan AFAD, UMKE ekipleri ile sağlık personellerinin namaz, oruç vb. türden ibadetleri nasıl olmalıdır?
- Vefat eden kimseler şehit hükmünde sayılır mı?
- Zekât erken veya geç verilebilir mi?

-Metaverse / sanal tur ile hac ve umre ibadeti yapılabilir mi?

IV. Araştırmanın Yöntemi ve Faydalanılan Kaynaklar

Tez çalışmamızda doğal âfet ve salgın hastalık gibi olağanüstü dönemlerde yapılması gereken temel ibadetler ferdi ve toplumsal etkileri açısından fikhî yönden incelenmiştir. Bu bağlamda ibadetler, sadece beden ile yapılan, sadece mal ile yapılan ve hem beden hem de mal ile yapılan ibadetler açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken fıkıh literatüründe konunun bağlantılı meselelerine yer verilmiş olup fıkıh tarihinde yer alan örnekler zikredilmiştir. Ayrıca mezheplerin, İslam alimlerinin ve fetva kurullarının fetva ve hükümlerine yer verilmiştir. Fetva ve hükümler aktarılırken birçok kaynaktan yararlanılmıştır. Örneğin, Hanefî âlimlerden İmam Serahsî'nin *el-Mebsûr* adlı hacimli eserinden, Kâsânî'nin *Bedâ'i'ü's-Şanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'* adlı eserinden, Mergînânî'nin *el-Hidâye* isimli eserinden, Aynî'nin *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* isimli eserinden, İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid* isimli eserinden, Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âşâr* isimli eserinden, İbn Âbidîn'in *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr* isimli eserinden, İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr* isimli eserinden, Mevslî'nin *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr* isimli eserinden, İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* isimli eserinden, İmam Nevevî'nin *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe* isimli eserinden, Şirbînî'nin *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc* isimli eserinden, İbn Kudâme'nin *el-Muğnî* isimli eserinden yararlanıldığı gibi bunun dışında birçok eserden istifade edilmiştir. Çalışmamızda yer verilen hadisler Buhârî ve Müslim'in *Câmi'u's-Sahîhi* ile Kütüb-ü Sitte olarak isimlendirilen altı temel hadis kitaplarından alınmıştır. Ayrıca İbn Kesîr'in *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm* adlı eseri, Taberî'nin *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı eseri ile Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* gibi tefsir kitaplarından ve İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri, İbn Sa'd'ın *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* adlı eseri ile Mustafa Asım Köksal'ın *İslam Tarihi ve Peygamberler Tarihi* gibi tarih kitaplarından da çalışmada istifade edilmiştir. Ayrıca güncel kaynak bağlamında Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından hazırlanmış olan *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı* isimli eserden, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesince ortaya konan *Fikhî ve İktisadi Açından Salgın Dönemi* isimli kitaptan, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinin katkılarıyla hazırlanan *Âfet İlmi-hali* ile Adnan Şensoy tarafından hazırlanan *2020 Korona (Covid-19) İlmi-hali* gibi çalışmalardan istifade edilmiştir. Akademik olarak ise Mehmet Aziz Yaşar tarafından hazırlanan

Pandemik Hastalıklar ve Karantina Üzerine Fıkhî Bir Analiz isimli makalesi, Osman Enver Kaan'ın *Salgın Hastalık Döneminde Alınan Tedbirlerin Fıkhî Analizi* isimli makalesi ile Ülfet Görgülü'nün hazırlamış olduğu *Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması* gibi makalelerden istifade edilmiştir.

V. Konunun Sınırlandırılması

Tez çalışmamızda insanların tarihlerini, kültürlerini, coğrafyalarını ve toplumsal değerlerini değişime uğratan salgın hastalık ve âfetlerin tanımı, bunların vereceği zararlar ve bunlara karşı alınması gereken önlemler incelenmiştir. Bu süreçte ferdî ve toplumsal ibadetlerin ne şekilde icra edilmesi gerektiği, alınabilecek tedbirler, karantina konuları üzerinde durulmuştur. Ayrıca söz konusu dönemlerde ibadetlerin keyfiyeti hakkında fakihlerin ve mezheplerin görüşlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda tezin kapsamı âfet ve salgın hastalık dönemlerinde *ibadetler* konusu ile sınırlandırılmış olup söz konusu dönemlerde fıkıhın muâmelât, ukûbât ve iktisadi yönleri ile ilgili diğer konuları kapsam dışında bırakılmıştır.

I. BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ANALİZ İBADET, ÂFET, SALGIN VE KARANTİNA KAVRAMLARI VE MAHİYETLERİ

1.1. İbadet

1.1.1. Sözlük Anlamı

A-b-d (عبد) kökünden türemiş bir mastar olan ibadet kavramı lügatte, boyun eğme, kulluk, alçak gönüllülük, tapmak, tapınma, taat, takva, inkıyat, diyanet, Cenab-ı Hakk'ın emri ve nehyine imtisal gibi anlamlara geldiği gibi tevazu ile itaat ederek emir ve yasakları yerine getirme anlamına da gelmektedir.¹İbn Farisi (ö.395/1004) Mu'cemu Mekasiyi'l Lüğa isimli kitabının a-b-d (عبد) maddesinde bu kökün iki tane manası olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan biri yumuşaklık ve tevazu diğeri ise şiddet ve kabalıktır.² İslam âlimlerden el-Mevdûdî (ö.1979) de ibadet kavramının Hür'ün karşıtı olan köle manasının ve boyun eğmekle beraber, itaat manasının olduğunu söylemiştir.³

1.1.2. Terim Anlamı

Dini bir terim olan ibadet kavramı, insanın yaratıcısına itaatini, saygısını, sevgisini ve bağlılığını göstermek amacıyla yerine getirdiği belirli tutum ve davranışlardır.⁴ Fıkhi bir terim olarak ibadeti Ferhat Koca, biri genel diğeri dar olmak üzere iki şekilde tanımlamıştır. Genel anlamda ibadeti, mükellefin yaratıcısına tazim için nefsinin heva ve heveslerinin zıddına hareket ederek tazimin zirvesine yani rabbine karşı tevazunun en yüksek mertebesine ulaşması olarak tarif etmiştir. Dar manada ise ibadeti, niyete bağlı

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut, 1414), III/271; Mustafa Sinanoğlu, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts., XIX/235-240; Yusuf Çelik, "Kur'an'da İbadet", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLI (2014), 205; Ömer Nasuhî Bilmen, *Dinî ve Felsefî Ahlak Lüğatçesi* (İstanbul, 1967), 69.

² Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî İbn Fâris, *Mu'cemü Meğâyi'si'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut, 1979), V/80.

³ Ebü'l-A'lâ Ahmet b. Hasan Mevdûdî, *el-Mustalahatü'l-Erba'a fi'l Kur'an* (Kuveyt, ts.), 60.

⁴ Sinanoğlu, "İbadet", XIX/235-240.

olarak ifade edilmesinde ecir olan yaratıcıya yakınlık ifade eden ve özel olarak yerine getirilen itaat ve davranışlardır.⁵

Fahrettin er-Râzî (ö.606/1210) ibadeti, saygının en ileri mertebesi olarak tanımlarken⁶ Ömer Nasuhî Bilmen (ö.1971) ise mükellef olan kişilerin Allah'a tazim için yaptıkları amel, taat ve takva olarak yorumlayıp ibadeti iki kısma ayırmıştır. Bunlardan birincisi bütün kâinatın kendisine mahsus bir hal ile Allah'a ibadet etmesi anlamına gelen *ibadet-i bit't-eshirdir*. Diğeri ise akıl ve iz'an sahiplerine mahsus olan *ibadet-i bi'l-ihityardır*.⁷ Taberî (ö.310/923) de boyun eğmekle itaati, alçak gönüllülükle tevazu göstermek olarak izah etmiştir.⁸ Begavî (ö.516/1122) ise itaat ile birlikte boyun eğmek ve tevazu göstermek şeklinde tanımlamıştır.⁹ İbn Cevzî (ö.597/1201) de imanın amele yansması noktasına dikkat çekerek ibadeti, Cenab-ı Hakk'ın emrine tabii olmak ve nehiylerinden sakınmak şekliyle ona boyun eğmek olarak tarif etmiştir.¹⁰ Tefsir âlimlerinden İbn Kesîr (ö.774/1373) ibadet kavramının sevgi, tevazu ve korkunun mükemmeli içinde bulundurmadan meydana geldiğini söylemiştir.¹¹ Cumhuriyet döneminde yaşamış müfessirlerden Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942) ise ibadet kavramını, niyete bağlı olarak yapılmasında ecir ve sevap olmakla birlikte Allah'a yakınlaşmayı sağlayan ve itaatten oluşan bir fiil ve davranış olarak tanımlamaktadır.¹² Cürcânî (ö.816/1413) ise mükellef olan kişinin rabbine tazim için nefsinin arzu ve heveslerinin zıttına yaptığı davranışlar şeklinde tarif etmektedir.¹³ İbn Teymiyye (ö.728/1328) de ibadeti Cenab-ı Hakk'ın sevdiği ve rıza gösterdiği gizli olsun açık olsun her türlü söz ve davranışlardır diyerek ibadet kavramının geniş ve kapsamlı bir kelime olduğunu beyan

⁵ Ferhat Koca, *İslâm İbâdet Esasları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları-İSAM Yayınları, 2013), 55.

⁶ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), XIV/159.

⁷ Bilmen, *Dinî ve Felsefî Ahlak Lügatçesi*, 69.

⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an* (Beyrut, 1988), I/160.

⁹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru'l Taybe, 1987), I/53.

¹⁰ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzır fî 'İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâ'ir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî (Beyrut, 1987), 431.

¹¹ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm* (Beyrut, 1986), I/214.

¹² Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul, ts.), I/101.

¹³ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât* (Almanya, Fırankfurt Üni. Arap ve İslami ilimler ensitütüsü), 151.

etmiştir.¹⁴ Bu tanımlamalardan yola çıkarak kişinin namaz kılması, oruç tutması, zekât ve sadaka vermesi, hacca ve umreye gitmesi gibi ibadetlerin dışında doğru sözlü olması, yalan konuşmaması, güvenilir olması, küçüklerine merhametli olup büyüklerine hürmet göstermesi, ana babasına iyilik yapıp onların rızasını alması, fakir fukarayı gözeterek köle ve esirlere iyi muamelede bulunması, yakın akrabalara, yetimlere, miskinlere iyilik etmesi, sıla-i rahim yaparak akrabalık bağlarını güçlendirmesi gibi yapmış olduğu her türlü davranışlar ibadet olarak değerlendirilir.

Yukarıda zikredilen tanım, tarif ve izahlardan hareketle ibadet kavramına yüklenmiş olan tanım ve tariflerin birbirine çok benzediği ve birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. İzahlardaki küçük farklılıklar izahları yapan kişinin bulunduğu duruma, bakış açısına ve uzman olduğu alana bağlıdır. Bu izahlardan yola çıkarak ibadet kavramı şu şekilde tanımlanabilir: Dinen mükellef olan Müslüman'ın nefsinin arzu ve isteklerinden yüz çevirerek kalben, ruhen ve bedenen Cenab-ı Hakk'a sevgi ve muhabbetle yönelerek onun rızasını kazanmak için nehiylerinden kaçınıp emirlerini ihlaslı bir şekilde yerine getirerek ona kurbet ve yakın olmak için yaptığı her türlü söz ve davranışlar bütünüdür.

1.1.3. Kur'an'da İbadet Kavramı

Dini literatürde ibadet kelimesi dua, nüsuk, huşû, tesbih, anve, hûdu', rukû, şükür, zikir, secde, inâbe, itaat, kurbet ve taât gibi kelimelerle eş anlamlı ve yakın anlamlı olarak kullanılmıştır.¹⁵

İslami literatürde yaratıcıya karşı saygı, sevgi ve itaat bilinci içinde sürdürmesi şeklindeki kulluk bilinci için de ubûdiyyet ve ubûdet terimlerine yer verilmiştir. Ubûdiyyet terimi kulun Allah'ın yaptıklarından memnun olup bunlara rıza göstermesi şeklinde tanımlanmıştır. Özetle ibadet kavramı kulun Allah'ın razı olacağı işleri yapmasıdır şeklinde tanımlanabilir.

Kur'an-ı Kerim'de ibadet kavramı türevleri ile birlikte 275 defa geçmektedir.¹⁶ Âyetlerde geçen ibadet kavramını incelediğimiz zaman bu kavramın olumlu anlam taşımakla birlikte olumsuz anlam taşıdığı da görülür. Kulların Allah'a olan taatini olumlu

¹⁴ Şeyhü'l-İslam Takyyi'd-din Ahmed b. Abdü'l-Halim İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetava* (Riyâd: Dâru'l-Âlimi'l Kütüb, 1991), III/101; Şeyhü'l-İslam Takyyi'd-din Ahmed b. Abdü'l-Halim İbn Teymiyye, *Der'ü Te'ârûzi'l- 'Akl ve'n-Nakl*, thk. Muhammed Reşad Sâlim (Riyâd, 1979), I/226.

¹⁵ Koca, *İslâm İbâdet Esasları*, 55; Ferhat Koca, "İslam'da İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts., XIX/240.

¹⁶ Abdîlbâkî b. Sâlih el-Mısri Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm* (Beyrut, ts.), 441-445.

manada ibadet olarak gördüğümüz gibi insanların Allah dışında tanrılık atfedilen varlıklara karşı gösterilen ilgi de olumsuz manada ibadet olarak zikredilmiştir. Kâfirun Suresi'nde: *De ki: Ey inkârcılar! Ben sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.*¹⁷ şeklinde buyurulmaktadır. Bu surede görüldüğü üzere ibadet kelimesinin hem olumlu hem de olumsuz manası kullanılmıştır.

İbadet kelimesi, mastar ve çekimleri ile birlikte âyetlerde bulunduğu cümlelerin durumuna, yapısına ve konumuna göre farklı anlam ve manalara gelebilmektedir. İbn Abbas, (ö.68-687-88) âyetlerde geçen her ibadet kelimesinin mutlaka tevhid manasının olduğunu ifade ederek aynı anda bir kelimenin birden fazla manaya gelebileceğini bundan dolayı mutlaka birden fazla anlam verilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁸ Mevdûdî, Kur'an'da zikredilen ibadet kavramının tek bir manaya indirgenmesinin Kur'an çağrısının çok dar anlamlara sıkıştırılmış olacağını bunun da Mü'minlerin Kur'an'ın öğretilerine sınırlı bir şekilde ulaşmasına sebep olacağını ifade ederek ibadet kavramının tek bir manayla izah edilmesini eleştirmiştir.¹⁹

Kur'an-ı Kerim'in ibadetten bahsettiği âyetler irdelenip ibadet kelimesi ve türevleri tefsir kitaplarında incelendiği zaman tevhid, itaat ve kulluk manalarının yanı sıra dua, Allah'ı bilmek, Allah'a boyun eğmek, iman etmek, gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Örneğin Bakara Suresi'ndeki *Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki takvaya eresiniz.*²⁰ âyetinde geçen (اعبدوا) ibadet kelimesi tevhid²¹ manasında kullanılmıştır. *Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin; eğer O'na kulluk ediyorsanız.*²² âyetinde geçen (تعبدون) ibadet kelimesi onun emrine boyun eğiyorsanız, itaat ediyorsanız²³ anlamında kullanılmıştır. *Âdemoğulları! Size Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır; bana kulluk edin, doğru yol budur dememiş miydim?*²⁴ âyetinde ise (تعبدون) ibadet kelimesi Şeytana

¹⁷ "Kur'an Yolu", <https://kuran.diyanet.gov.tr> (2020), Kâfirun 109/1-6.

¹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, I/62; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, I/71.

¹⁹ Mevdûdî, *el-Mustalahatü'l-Erba'a fi'l Kur'an*, 97.

²⁰ Bakara 2/21.

²¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, I/385; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, I/71; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, I/309.

²² Bakara 2/172.

²³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, III/53.

²⁴ Yâsîn 36/60-61.

itaat etmeyin²⁵ manasında kullanılmıştır. *İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin.*²⁶ âyetinde geçen (عبد) ibadet kelimesi köle manasında kullanılmıştır. *Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım.*²⁷ âyetinde geçen (عبادي) ibadet kelimesi ise kul anlamında kullanılmıştır. *Kimi kullarını O'nun bir parçası saydılar. Şüphesiz insan apaçık bir nankör!*²⁸ âyetinde ise (عباده) ibadet kelimesi aynı şekilde kul manasında kullanılmıştır. *O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar? diye soracak.*²⁹ âyetinde geçen (يعبدون) ibadet kelimesi ilah edinmek manasında kullanılmıştır. *Rabbimiz şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!*³⁰ âyetinde geçen (عبادتي) ibadet kelimesi dua kelimesi ile birlikte aynı manada kullanılmıştır. Dua, ibadet olarak tefsir edilebileceği gibi ibadette dua olarak tefsir edilebilir.³¹ *(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.*³² âyetinde geçen (نعبد) ibadet kelimesini Begavî boyun eğmek olarak tefsir etmiştir.³³ Taberî aynı âyeti boyun eğmek manasında huşu, tezellül ve istikan kavramlarıyla yorumlamasının sebebini Araplar için ubudiyetin özü, boyun eğmek olarak açıklamıştır.³⁴

1.1.4. Uygulanma Şekli Yönünden İbadetler

Ulemâ tarafından ibadet konusunun daha iyi anlaşılıp kavranabilmesi için farklı şekillerde sınıflandırmalar yapılmıştır. Bunlar delillerin kuvvet derecesine göre, ibadetlerin vakte bağlı olup olmamasına göre, mükellefin ifâsına göre, ibadetin mahzâ olup olmamasına göre, ibadetin müspet veya menfi olup olmamasına göre ve ibadetlerin bedeni ve mali olması yönüyle ele alınmıştır.³⁵ Bu sınıflandırmalar naslar kapsamında yapılmıştır.

Fıkıh literatüründe en çok kullanılan sınıflandırma yöntemi ibadetlerin bedeni ve mali olması yönüyledir. Bu sınıflandırmaya göre ibadetler üç sınıfa ayrılır. Bunlar;

²⁵ Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, VII/23.

²⁶ Nûr 24/32.

²⁷ Zümer 39/53.

²⁸ Zuhruf 43/15.

²⁹ Furkân 25/17.

³⁰ Mü'min 40/60.

³¹ Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil* (Beyrut: Dârü İbn Kesir, 2008), 218.

³² Fâtiha 1/4.

³³ Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, I/53.

³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, I/159.

³⁵ Beşir Gözübenli, "İbâdetlerle İlgili Fıkî Problemler", *İslâm Hukuku el-Kitabı* (Ankara: Grafiker, 2013), 638.

1. Namaz, oruç ve itikâf gibi sadece beden ile yapılan ibadetler
2. Zekât, fitre ve kurban gibi sadece mal ile yapılan ibadetler
3. Hac ve umre gibi hem mal hem beden ile yapılan ibadetler

1.1.4.1. Beden ile Yapılan İbadetler

Bedeni ibadetler, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla kalp, dil ve tüm organlar vasıtasıyla yapılan amellerdir. Namaz kılmak, oruç tutmak, itikâfa girmek, Kur'an okumak ve dua etmek gibi davranışları beden ile yapılan ibadetlere örnek verebiliriz. Ayrıca menfi ibadetler dediğimiz gücü yettiği halde haram kılınmış bir fiili sabır göstererek kişinin açık veya gizli olarak günah işlemekten kaçınması da beden ile yapılan ibadetler kapsamına girmektedir. Dinen mükellef olan kişinin niyetine göre bu ibadetleri yapması ona sevap kazandırabileceği gibi bunları herhangi bir mazeret olmaksızın terk etmesi günahkâr olmasını sağlar.³⁶

Beden ile yapılan ibadetler sadece mükellef olan kişinin bizzat kendisinden istenmektedir. Bir başkasının yerine vekil olarak veya yerine vekil tayin ederek bu ibadetlerin belirli bir ücret karşılığında veya ücretsiz olarak yerine getirilmesi konusunda görüş ayrılığı mevcuttur.³⁷ Bedeni ibadetler tüm Müslümanların yapabileceği ameller kabilindendir. Bu ibadetlerin hem nefsi terbiye noktasında hem de beden ve ruh sağlığı gibi birçok anlamda yararı vardır. Bu yarar Allah'ın kullarına bir ihsanı ve ikramıdır. Ancak kişinin bu ibadetleri dünyevî noktada yarar sağlamak için yapması ibadet ruhuna terstir. Bu ibadetleri ücret karşılığında veya ücretsiz yapmak veyahut başkalarından yapılmasını talep etmek Allah dışında başka kişilerden medet ummaktır. Bu da ibadet kavramına zıt düşmektedir.

1.1.4.2. Mal ile Yapılan İbadetler

Mali ibadetler, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için Müslüman bir bireyin mal ve servetiyle yapmış olduğu amellerdendir. Zekât vermek, kurban kesmek, fitre vermek ve sadaka dağıtmak gibi fiili davranışlar mal ve servet ile yapılan ibadetlere örnek verilebilir. Dinen zengin sayılan veya ekonomik gücü yerinde olan Müslümanlara İslam dini bazı mali mükellefiyet yükleyerek fakir, fukara ve miskin gibi yardıma muhtaç olan kişilerin

³⁶ Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhu 'l-İslâmî ve Edilletuh* (Şam, 1985), II/734.

³⁷ Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl-i-Muhtâr* (Beyrut, ts.), II/60; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire, Mektebetü'l-Kâhire), VIII/136-138.

haklarını gözetmiştir. Böylelikle zengin ile fakir arasında kardeşlik duygusunun gelişmesine katkı sağlayacaktır. Mali ibadetler, başta insanın kalbinde cimrilik, aşırı mal sevgisi gibi kötü hasletlerin ve huyların oluşmasını engellediği gibi gelir dağılımını dengeleme gibi birçok faydası vardır.

Mali ibadetlerle yükümlü olan kişiler zekât ve sadakalarını bizzat kendisi verebileceği gibi vekil aracılığıyla da verebilir. Bu tür ibadetlerde niyâbet³⁸ caizdir.³⁹ Mali ibadetler, Müslümanın sahip olduğu mal varlığına şükür amacıyla yaratıcıya karşı gösterdiği ibadetlerin ötesinde verilen zekât ve sadakalarla gerçek mal sahibinin Allah(c.c.) olduğunu ortaya koymaktadır.

1.1.4.3. Hem Mal Hem Beden ile Yapılan İbadetler

Allah'ın rızasına matuf olmak amacıyla kalp, dil gibi tüm organların yanında kişinin mal ile yapmış olduğu amellerdendir. Bu tür ibadetler hem beden hem mal ile yapılmaktadır. Hac, umre, yemin ve kefarete gibi ibadetler hem beden hem de mal ile yapılan ibadetlere örnek olarak verilebilir. Ayrıca ibadet niyeti ile yapılan nikâh akdi de bu ibadet türüne dahil edilebilir.⁴⁰

Kişinin bu tür ibadetlerde dinen mükellef sayılabilmesi için Müslüman, akıl-baliğ ve nisap miktarı mala sahip olma gibi birtakım şartları taşıması gerekmektedir.⁴¹ Hem mali hem de bedeni ibadetlerden olan hac ve umre ibadeti, normal şartlarda kişinin bizzat kendisinin yerine getirmesi gereken amellerdendir. Ancak kişinin hastalık, yaşlılık veya engelli olma gibi durumlarda başka bir kişi belirli bir ücret karşılığında veya ücretsiz olarak vekil tayin edilebilir.⁴²

³⁸ Başkasının adına veya başkasının yerine bazı dinî vecibeleri yerine getirmek

³⁹ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr* (Kahire, 1970), II/288-289; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII/202.

⁴⁰ Nikah akdinin ibadet yönünün olması, yapılan evlilik merasiminin bir ibadet merasimi olması anlamına gelmemektedir. Bu nikah akdine ibadet anlamı kazandıran husus, akit sayesinde dinin amaçlarından biri olan evlilik müessesesinin kurulmasıdır. Başka bir ifadeyle, evlilik akdini ibadet olarak kılan durum, nikâh akdinin seromonik yapısı olmayıp; akdi meydana getiren kişilerde bulunan İslami bir aile oluşturma niyetidir. Taraflar bu niyet ile evlenirlerse Allah'ın razı olacağı bir iş yapmaya çalıştıklarından dolayı sevap kazanırlar ve yapılan bu nikah akdi ibadet anlamı taşır. “<https://acikders.ankara.edu.tr/>” (2021).

⁴¹ Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuh*, III/19-20; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V/6.

⁴² Ali Bardakoğlu, “Bedel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), V/298.

1.2. Âfet

1.2.1. Tanımı

Arapça kökenli bir sözcük olan âfet kelimesi sözlükte; bela, musibet, felaket, başa gelen üzücü durum, hastalık, kusur gibi anlamlara gelmektedir.⁴³ Âfet kelimesinin birçok tanımı bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Örgütü âfet kavramını; *İnsanlar için fiziksel, sosyolojik ve ekonomik olarak birçok kayıplara sebep olan normal hayatı sekteye uğratarak veya durdurarak toplumu etkileyen ve elde mevcut olan imkanlarla baş edilemeyen her çeşit doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olaylar*⁴⁴ şeklinde tanımlanmıştır. T.C. İçişleri Bakanlığı Âfet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı Açıklamalı Âfet Yönetimi Terimler Sözlüğü'nde âfet kavramı ise; *toplumun tümü veya belirli bir kısmı için yaralanma veya can ve mal kayıplarına sebep olan sosyal kayıplar doğuran insan faaliyetleri, normal yaşantımızı kesintiye uğratan ve âfete maruz kalan toplumun elde olan imkânlar ile baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan menşeli meydana gelen tüm olaylar*⁴⁵ şeklinde tanımlanır.

En kapsamlı tanıma göre âfet; insan, tabiat kaynaklı tehlikenin bir topluluk üzerine bıraktığı izler sonucu meydana gelen fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak insanların gerek duyduğu sağlık hizmetlerinin aldığı yapısal hasarlardan dolayı hem niteliksel hem de niceliksel olarak verilememesi ve bunun sonucunda insanların sakat kalmasına, organ kaybetmesine ve ölmesine sebep olan ve de bu durumdan bir an önce kurtulabilmesi için dışarıdan yardım almaya ihtiyaç duymasıdır.⁴⁶

Daha kısa ve kapsayıcı bir tanım verecek olursak topluma zarar vererek can ve mal kayıplarına yol açan tüm doğa olaylarına âfet denir. Bir olayın âfet olarak nitelendirilebilmesi için tabii olması, can ve mal kayıpları ile sonuçlanması, kısa sürede ve aniden meydana gelmesi, başladıktan sonra toplum tarafından engellenememesi gibi özellikleri içerisinde barındırması gerekmektedir.

⁴³ Mustafa Çağrı, “Âfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1988), I/398.

⁴⁴ “<https://www.medak.org.tr/faydali-bilgiler/olay-acil-durum-ve-afet/>” (2021).

⁴⁵ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. afet md.

⁴⁶ Hakan Altıntaş, *Acil ve Afet Durumlarında Sağlık Yönetimi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2013), 13.

1.2.2. Mahiyeti

Klasik İslam hukuku literatüründe âfet kavramının geçtiği yerler incelendiği zaman bu kavramın ehliyet arızaları ile ilgili konularda zikredildiği görülür. Ehliyet arızalarının âfet şeklinde isimlendirilmesi yaygın bir şekilde kullanılmamıştır. Bunun yerine fakihler *ehliyet arızaları* şeklindeki kullanımı tercih etmişlerdir. Bu bağlamda âfet olarak isimlendirilen ehliyet arızaları *semavi* ve *müktesep* olarak sınıflandırılmıştır. Klasik usûl kaynaklarda âfet kavramı daha çok semavi ehliyet arızalarını ifade ederken kullanılmıştır. Çünkü bunlarda insan iradesi söz konusu değildir. İslam literatüründe doğrudan âfet kavramı kullanılmakla birlikte âfet kapsamında ele alınacak bazı kelimeler kullanılmaktadır.⁴⁷ Bunlar;

Zelzele (زلزلة); deprem

Seyl (سيل); Sel

Caiha (جائحة); Musibet, malı ve canı telef eden sebep

El-Âhe (العاهة); Âfet, isabet ettiği şeyi ifsat eden araz

Kaht (قحط); Yağmurun yağmamasında dolayı oluşan kuraklık

El-Ataş (العطش); Yağmurun yağmaması

En-Nazile (النازلة); Salgın hastalık, musibet

1.2.3. Kur'an ve Sünnette Âfet Kavramı

Âfet kavramı İslam ahlakı, fıkıh ve hadis alanlarında farklı anlamlarda kullanılmıştır. İslam ahlakında, insanın kendisinde var olan riya, kin, haset, kıskançlık gibi duyularla ferdî kendine, ahlakına ve toplumun düzenine zarar veren kötü sözler âfet olarak değerlendirilmiştir.⁴⁸

Fıkıh âlimleri âfet kelimesini insan müdahalesi olmadan meydana gelen bela ve musibetler olarak tanımlanmıştır. Fıkıh usulü âlimleri de âfet kavramını insanın iradesi ve ihtiyarını ortadan kaldırarak ehliyetine arıza getiren durumlar olarak tanımlamışlardır.⁴⁹

⁴⁷ Mustafa Harun Kıyık, “Genel Olarak Âfet ve İslâm Hukukunda Âfet Olgusunun Kavramsal Çerçevesi”, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII (2016), 66-90.

⁴⁸ Çağrı, “Âfet”, I/398.

⁴⁹ Ahmet Özel, “Âfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1988), I/399.

Kur'an-ı Kerim'de âfet kavramı (آفة) bulunmamaktadır. Sadece; *Keşke bağına girdiğinde, 'Mâşallah! Güç yalnız Allah'ındır' deseydin! Eğer malca ve evlâtça beni kendinden güçsüz görüyorsan, ben de rabbimin, senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Allah senin bağına gökten âfetler gönderir de bağ boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir.*⁵⁰ şeklindeki âyette geçen “حسانا” kelimesi âfetler olarak tercüme edilmiştir.⁵¹ İbn Abbas kelimeyi ateş olarak tefsir etmiştir. Zemahşeri (ö.538/1144) ise ok ve saldırım gibi fırlatılan şey olarak tefsir etmiştir. Çünkü Kisraların attığı gibi bir seferde atılan kısa boylu ok bu kelimeyle izah edilmiştir. Semadan atılan oklarda azap olarak isimlendirilebilir. İbnül Arabi (ö.638/1240) bu kelimenin yıldırım, yastık ve bulut manasına geldiğini söylemiştir. Cevheri (ö.1940) aynı kelimeyi azap olarak tefsir etmiştir. Küllabi (ö.?) de çekirge istilasına uğradı manasının yanında Rahman suresinin 5. âyetine göre hesap manasının olduğunu da söylemiştir. Zeccac (ö.311/923) bu kelimeyi senin bahçenin üzerine hesap azabını gönderir şeklinde tefsir etmiştir.⁵²

Âfetlerin hikmeti, insanların denenme, sınanma ve imtihana tabi tutulmasıdır. İslam dini başa gelen olumsuzları bela ve musibet kavramıyla nitelendirmiştir. İnsanlar başına gelen bu olumsuzluklarla sınanmaktadır. Aşağıdaki âyetler bunlara örnek olarak verilebilir: *Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, (Doğrusu biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz) derler.*⁵³ *Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır.*⁵⁴ *Allah'ın izni olmadan hiçbir musibet başa gelmez. Kim Allah'a iman ederse Allah onun gönlünü doğruya yöneltir. Allah her şeyi bilmektedir.*⁵⁵ Âyetlerde de açıkça görüldüğü gibi Allah'ın takdiri ile imtihana tabi tutulan insanların başına gelen bela ve musibetlerle maddi ve manevi dertler, sıkıntılar ve külfetler kastedilir. Bela ve musibetler birer imtihan olabileceği gibi cezada olabilir. Cenab-ı Hakk, inkârı sebebiyle Nûh kavmini tufanla, mallarında çokluğuyla övünen ve inanmak yerine inkârı tercih eden Âd kavmini yıldırımla, yine inanmayı reddeden Semûd kavmini korkunç bir sesle, livatalıkları sebebiyle Lût

⁵⁰ Kehf 18/39-40.

⁵¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), III/554.

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Çur'ân* (Buruc, ts.), XI/19-24.

⁵³ Bakara 2/156.

⁵⁴ Hadîd 57/22.

⁵⁵ Teğâbün 64/11.

kavmini taş yağmuruyla, tartıdaki hilekârlıklarıyla Medyen halkını korkunç bir sesle, Firavun ve adamlarını da suda boğarak cezalandırmıştır.⁵⁶

أَنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ رَجُلًا حَيًّا سَتِيرًا مَا يُرَى مِنْ جِلْدِهِ شَيْءٌ اسْتَحْيَاءٌ مِنْهُ، فَأَذَاهُ مَنْ أَذَاهُ
مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ ، فَقَالُوا: مَا يَسْتَتِرُ هَذَا السِّتْرَ إِلَّا مِنْ غَيْبٍ بِجِلْدِهِ، إِمَّا بَرَصٌ، وَإِمَّا أُذْرَةً، وَإِمَّا آفَةً، ...

H. Peygamber şöyle buyurdu: H. Musa çok hayâli ve tesettür konusunda çok dikkatli birisiydi. Kendisi hayâli olduğu için cildinden hiçbir şey gözükmezdi. Bundan dolayı İsrailoğulları onu incittiler. *Ve dediler ki H. Musa'nın bu kadar sıkı tesettürlü olması cildindeki bir kusurdan dolayıdır. Ya onda baras denilen deri hastalığı ya hayâlarında şişlik (fitik) ve yahut onda âfet (hastalık) vardır...*⁵⁷

آفَةُ الْعِلْمِ النَّسْيَانُ، وَإِضَاعَتُهُ أَنْ تُحَدِّثَ بِهِ غَيْرَ أَهْلِهِ

H. Peygamber şöyle buyurdu: *İlmin âfeti, (musibeti) unutmaktır. Ehil olmayanlara ondan bahsetmek ilmi zayıf etmektir.*⁵⁸

Hadislerde de görüldüğü gibi âfet kelimesi (آفة) hadis metinlerinde mevcuttur. Bu kavram; bela, kusur, musibet, hastalık, ölüm, bir kabiliyet veya hasletin yararını ve değerini ortadan kaldıran durum gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁵⁹ H. Peygamber insanların başına gelen bu olumsuz durumlara karşı sabır göstererek imtihandan kazançlı çıkmalarını istemiştir.

1.2.4. Âfet Çeşitleri

1.2.4.1. Deprem

Dünya, tarih boyunca birçok doğal âfete şahit olmuştur. Şüphesiz bunların en korkutucu ve ürkütücüsü ise depremlerdir. Depremlerin korkutucu ve ürkütücü olmasının sebebi ise şiddetinin ve ne kadar süreceğinin muallak olmasından kaynaklanmaktadır. Deprem, tektonik kuvvetlerin veya volkanik faaliyetlerin tesiriyle yer kabuğunun kırılması akabinde meydana gelen enerjinin sismik dalgalar halinde ilerleyerek yeryüzünü güçlü bir şekilde sarmasıdır.⁶⁰ Depremlerin insanlar açısından demografik⁶¹, sosyolojik ve ekonomik

⁵⁶ Hûd 11/25-99.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Câmi 'u 'ş-Sahîh* (İstanbul: Çağrı, 1982), "Enbiya" 30.

⁵⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl Dârimî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı, 1982), "Mukaddime" 51.

⁵⁹ Çağrı, "Âfet", I/398.

⁶⁰ "https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu" (2021), md. deprem md.

⁶¹ Nüfus Bilimi.

gibi toplumsal hayatı birçok yönden etkileyen zararları vardır. Bunlar da deprem kadar etkili olabilmektedir. Bu zararları en aza indirebilmek için depreme karşı tedbirler alınması gerekmektedir. Aksi takdirde büyük can ve mal kayıplarının yaşanmasına kapı aralanacaktır.

Arapçada deprem kelimesi yerine daha çok zelzele kavramı kullanılmaktadır. Zelzele kavramı lügatte, bir şeyi şiddetle sarsmak, vurmak, hareket ettirmek gibi anlamlarda kullanılmıştır. Terim olarak ise yer kabuğu içindeki fay kırıkları üstünde toplanan enerjinin hızlı bir şekilde boşalması sonucu oluşan yer değiştirme hareketinin yol açtığı dalga hareketleridir.⁶²

Kur'an-ı Kerim'de zelzele kavramı türevleriyle birlikte beş defa geçmektedir. İki yerde kıyametin kopması sırasında meydana gelen sarsıntı⁶³ manasında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de yer sarsıntısını ifade etmek için zelzele (زلزلة) dışında recfe (رجف),⁶⁴ râcife (راجفة),⁶⁵ ve sayha (صيحة)⁶⁶ kavramları kullanılmıştır.

1.2.4.2. Yangın

Erken müdahale edilmediği zaman gerçek bir felaket halini alan yangınlar, diğer âfetler gibi toplumu birçok yönden etkilemektedir. Yangının oluşabilmesi için yanıcı madde, yüksek bir ısı ve oksijen (hava) gerekmektedir. Birçok tanımı olan yangını şu şekilde açıklayabiliriz; yangın maddenin yeteri kadar, ısı ve oksijen yani hava ile buluşması sonucunda yanarak kimyasal şekil değişikliğine uğraması olayıdır.⁶⁷

Meydana gelen yıldırım ve deprem gibi doğal âfetlerden sonra da yangınlar görülebilmektedir. Yangının insan üzerinde meydana getireceği zararları en aza indirmek için gerekli tüm önlemler alınmalıdır. Beklenmedik bir anda gelen yangınlar zengin insanları yoksul yapabilmekte ve insan vücudunda telafisi mümkün olmayan hasarlar bırakabilmektedir.

1.2.4.3. Kıtık ve Kuraklık

Kıtık ve kuraklık olağan dışı bir durum olmakla birlikte diğer âfet türlerine göre ani gelişmeyip her zaman toplu ölümlerle sonuçlanan bir hadise değildir. Meteorolojik

⁶² Nuh Arslantaş, “Zelzele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts., XL/227.

⁶³ Hac 22/1; Zilzâl 99/1-2.

⁶⁴ Müzzemmil 73/14.

⁶⁵ Naziât 79/6.

⁶⁶ Hicr 15/83.

⁶⁷ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. yangın md.

kökenli olan kuraklık doğal âfetler içerisinde en geniş etkiye sahiptir. Toprağın olağanüstü kuruluğu olarak tarif edilen kuraklık, hava sıcaklığının mevsim normallerinin çok fazla üzerinde seyretmesi ve yıllık yağış miktarının mevsim normallerinin altına düşmesi durumudur. Tarımsal olarak ise insan ve canlıların ihtiyaç duyduğu su ve nemin yeterli miktarda bulunamadığı dönem olarak tanımlanmaktadır. Meteorolojik açıdan ise yağın yağmurların mevsim ortalamasının %80'in altına düştüğü geçici dönemlerdir. Hidrolojik açıdan ise yer altı ve yer üstü su seviyesinin uzun süreli yıllık ortalamaların altına düştüğü geçici dönemlerdir.⁶⁸

Kıtlık ise meteorolojik, çevresel, insani ve sosyoekonomik sebeplerle meydana gelen çok sayıda insanı etkisi altına alan yiyecek madde sıkıntısı olarak tarif edilmiştir.⁶⁹ Başka bir tanıma göre ise insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için ihtiyaç duydukları gıda maddesinin karşılanamaması ve bu durumun şiddetli ve uzun sürmesi sonucunda ölümlerin olabileceği âfet türüdür.⁷⁰

Arapça kökenli olan Kaht (قحط) kelimesi, yağmurun yağmamasında dolayı oluşan kıtlık ve kuraklığı ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de kıssaların en güzeli olan Yusûf kıssasında Ken'an bölgesinde uzun süreli etkili olan kıtlık ve kuraklıktan bahsedilmektedir.⁷¹

1.2.4.4. Sel ve Su Taşkını

Sel ve su taşkınlarının insanlar üzerinde bıraktıkları etkiler değişmekle birlikte tarihin her döneminde yeryüzünün muhtelif yerlerinde meydana geldiği bilinmektedir. Bu taşkınlardan dolayı birçok canlı büyük zararlar görmüş ve insanlara ciddi ekonomik kayıplar yaşatmıştır.

Uzun süreli devam eden kar erimeleri veya devam eden şiddetli sağanak yağışlara bağlı olarak oluşan ani su taşkınları ve artışları gibi su kütlesinin artmasına sebep olan doğa olayına sel veya su taşkınları denir. Yağmurlar nasıl mevsim normallerinin altında seyrettiği zaman kuraklık meydana geliyorsa mevsim normallerinin üzerinde aşırı ve şiddetli bir şekilde yağmasında sel ve su taşkınları meydana gelir.⁷²

⁶⁸ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. kuraklık md.

⁶⁹ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. kıtlık md.

⁷⁰ Gülat Ögün Bezer, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtlık”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* III (2000), 8.

⁷¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, III/242.

⁷² Ögün Bezer, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtlık”, 16.

Arapça Seyl (سيل) kelimesi Türkçeye sel veya su taşkını olarak tercüme edilmektedir. Kur'an'ı Kerim'de bahsedilen Nûh tufanında sağanak yağışların akabinde yeryüzünün sularla kaplandığı ve inanmayanların helak edildiği ifade edilmektedir.⁷³ Başka bir âyette ise Allah'ın vermiş olduğu tüm nimetlere nankörlük eden ve rivayetlere göre on üç peygamber tarafından uyarılan ancak tüm bu uyarılara rağmen Allah'a kulluk etmekten yüz çeviren Sebe' kavmi büyük bir sel felaketi ile cezalandırılmıştır.⁷⁴

1.2.4.5. Heyelan (Toprak Kayması)

Heyelan; toprak, kaya ve arazi parçalarının şiddetli yağışlar, depremler ve yer çekimi gibi dış faktörlerin etkisi ile fark edilebilir düzeyde eğim aşağı doğru oluşan büyük çaptaki toprak hareketliliğine veya toprak kaymasına denir.⁷⁵ Heyelan kısa süreliğine olabileceği gibi dış etkenlere bağlı olarak uzun süre sonunda da ortaya çıkabilmektedir.

Heyelanlar; aşırı yağışlar, sıcaklığın artmasıyla eş zamanlı olan aşırı kar erimeleri, yamaçlardaki erozyonun artması, fay hatlarında meydana gelen hareketlilikten dolayı yamaçlarda gerilmelerin olması, volkanik patlamalar, dinamit ile kazı ve yol çalışmalarının yapılması, taşıtların sebep olduğu titreşimler, ormanlık ve mesire alanların tahrip edilmesi gibi sebeplere bağlı olarak oluşmaktadır.

1.2.4.6. Çığ

Çığ, çoğunlukla bitki örtüsü olmayan eğimli, dağlık ve engebeli arazilerin yamaç kısımlarında tabakalar halinde birikmiş olan kar kütlelerinin iç veya dış etkenlerin etkisi ile başlayan yamaçtan aşağı akma ve kayma hareketidir.⁷⁶ Kısaca çığ, kar tabakasının iç veya dış faktörler etkisiyle yamaçtan aşağı doğru hızlıca kaymasıdır. Genellikle bir çığın meydana gelmesi için yeterli eğimin %2,5- %50 civarında olması gerekir.⁷⁷

Çığ olayları hemen her yıl meydana gelmesine rağmen diğer âfet türlerine oranla daha az zarara yol açmasından dolayı yeteri kadar önemsenmemektedir. Ancak bu felaketten korunmak için çığ bölgeleri tespit edilip buralara erken uyarı sistemi kurulmalıdır. Ayrıca bölge halkı bilinçlendirmeli, engebeli araziler ağaçlandırılmalıdır.⁷⁸

⁷³ Kamer 54/11-13.

⁷⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV/428.

⁷⁵ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. Heyelan md.

⁷⁶ “<https://www.mgm.gov.tr/arastirma/dogal-afetler.aspx?s=cigozet>” (2021).

⁷⁷ Kenan Türkez vd., *Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı* (Devlet Kitapları, 2016), 256.

⁷⁸ Türkez vd., *Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı*, 256.

1.2.4.7. Şiddetli Rüzgârlar

Rüzgârlar, yeryüzünde faaliyet gösteren en önemli hava olayıdır. Bir atmosfer olayı olan fırtına ise beraberinde sağanak yağışları, şimşek ve yıldırım gibi doğal âfetlerin oluşmasını sağlar. Bir tanıma göre rüzgârların saatte hızının 23 ve 26 m/s bulmuş haline fırtına denir. Rüzgârın hızı ve şiddeti arttıkça tabiata ve topluma vermiş olduğu zararlar da eş zamanlı olarak artmaktadır.⁷⁹ Diğer bir tanıma göre ise saatteki hızı 60 km'nin üzerinde olan canlıları istenmeyen sonuçlarla karşı karşıya bırakan doğal âfet türüdür.⁸⁰ Fırtınalar dünyada meydana gelen âfetlerin yaklaşık olarak %85'i ile irtibatlı olduğundan en önemli tehditler arasında gösterilir. Fırtınanın en hızlı gelişen ve en çok yıkıcı etkiye sahip olanı da kasırgadır/tayfundur. Atmosferde alçak basınç alanlarında meydana gelen güney yarım kürede saat yönünde, kuzey yarım kürede ise saat yönünün tersi yönünde kendi etrafında dönen tropik rüzgâra kasırga/tayfun denir.⁸¹

Sıcak ve nemli hava kütesinin hızlı bir şekilde dönerek yükselmesi neticesinde hortum oluşur. Kendi eksenini etrafında hareket eden ve dönerek yükselen bu hortumlar geçtikleri yerlerde çoğunlukla can ve mal kayıpları yaşatarak âfet oluşmasına sebep olmaktadır. Bu rüzgâr çeşidi de hortum olarak isimlendirilir.⁸²

Kur'an-ı Kerim'de Zariyat (الذاريات),⁸³ Rih (الريح),⁸⁴ Hasiben (حاصبا),⁸⁵ Âsıf (عاصف),⁸⁶ Sayyib (صيب),⁸⁷ İsar (اعصار),⁸⁸ kelimeleri rüzgâr ve rüzgâr türlerini ifade eden fırtına ve kasırga manalarında kullanılmıştır.

1.2.4.8. Volkanik Patlama

Aktif volkanların etrafında magma denilen erimiş kayaçların yüzeye çıkması esnasında meydana gelen patlamaya verilen isimdir.⁸⁹ Kısaca magmanın yeryüzüne çıkması şeklinde tarif edebiliriz. Bu volkanik patlama esnasında yeryüzüne katı, sıvı ve gaz halinde maddeler çıkar. Ayrıca bu patlamalar birçok sorunu beraberinde getirmektedirler.

⁷⁹ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. fırtına md.

⁸⁰ Türkez vd., *Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı*, 252.

⁸¹ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. tayfun md.

⁸² Türkez vd., *Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı*, 253.

⁸³ Zâriyât 51/1.

⁸⁴ Zâriyât 51/41.

⁸⁵ Mülk 67/17; Ankebût 29/40; Kamer54/34.

⁸⁶ İbrâhîm 14/18.

⁸⁷ Bakara 2/19.

⁸⁸ Bakara 2/266.

⁸⁹ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. volkan patlaması md.

Can ve mal kayıplarının yanında tarım alanlarına ve ürünlerine ciddi zararlar vererek büyük çevre sorunlarına sebep olmaktadır.⁹⁰

Yeryüzünde yaklaşık olarak 500 civarında aktif volkan mevcuttur. İnsan toplulukları geçmiş zamanlarda bu volkanlardan etkilenmesine rağmen arazilerin zirai tarıma elverişli olmasından dolayı volkan eteklerinde veya çevresinde yaşamaktan hiç vazgeçmemişlerdir. Volkanik patlamalar önlenemez olmasına rağmen erken uyarı sistemi gibi tedbirlerle oluşabilecek zararlar en aza indirilebilir. Birçok volkanik faaliyetlere ev sahipliği yapmış olan ülkemizde ise şu an aktif volkan mevcut değildir. En son volkanik patlama 1440-1443 yıllarında Nemrut Volkanında olmuştur.⁹¹

Kur'an'ı Kerim'de zikredilen *Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle. Bu acı veren bir azaptır.*⁹²âyetinde geçen ve kıyamet alametlerinden kabul edilen yeryüzünün duman ile kaplanması hadisesi bilimsel açıdan ele alındığında kaldera patlaması sonucu tüm dünyanın duman ile kaplanacağı şeklinde yorumlanmıştır.⁹³ Medyen, Semûd ve Lût kavimlerinin helak edilişleri volkanik patlama ile gelen ses ve sarsıntı ile olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁴

1.2.4.9. Erozyon

Toprağın aşınmasını engelleyen bitki örtüsünün tahrip edilmesi sonucunda koruyucusuz kalan toprağın su ve rüzgâr gibi etmenlerle aşınması veya taşınması olayına erozyon denir.⁹⁵

Aynı tanıma yakın başka bir tarife göre ise bitki örtüsünün yok edilmesi sonucunda toprağın su, rüzgâr ve insanların değişik faaliyetleri ile aşınması ve taşınması olayıdır. Tabiattaki faaliyetlere hiçbir müdahale olmaksızın normal seyri içinde gerçekleşen erozyonlar âfet meydana getirmez. Ancak insanın doğada var olan dengeyi bozmaya yönelik faaliyetler neticesinde meydana gelen toprak aşınması âfet olarak nitelendirilir. İnsani faaliyetler neticesinde toprağın incelenerek kullanılamayacak hale gelmesiyle topraktaki verim azalır, zirai tarım alanları küçülür. Kısacası var olan denge bozularak

⁹⁰ Türkez vd., *Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı*, 245.

⁹¹ Türkez vd., *Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı*, 247.

⁹² Duhân 44/10-11.

⁹³ Fehmi Soğukoğlu, "Bir Kıyamet Alameti Olarak Duhân Hadisesi ve Kaldera Patlaması", 2018, 1053.

⁹⁴ Ömer Faruk Harman, "Medyen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts., XXVIII/346.

⁹⁵ "https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu" (2021), md. erozyon md.

zamanla açlık ve kıtlık gibi sorunlar ortaya çıkar.⁹⁶ Diğer âfet türleri gibi aniden değil yavaş yavaş gerçekleşen erozyonun etkileri yıllar sonra ortaya çıkar ve tamir edilmesi de mümkün olmaz. Bundan dolayı halk çok iyi bilinçlendirilmeli ve bitki örtüsü tahrip edilmeden ağaçlandırma faaliyetleri hızlandırılarak toprağın çölleşmesi engellenmelidir.

1.2.4.10. Tsunami

Odağı deniz dibinde olan depremlerden sonra denizlerde meydana gelen dev dalgalara tsunami denir.⁹⁷ Japonca kökenli olup liman dalgası manasına gelen tsunami kelimesi 1896 yılında Japonya’da meydana gelen ve 21.000 kişinin ölmesine yol açan Büyük Meji tsunamisi sonrası dünya âfet literatürüne girmiştir.⁹⁸ Deniz ve okyanus tabanlarında oluşan deprem, meteor çarpması, volkanik patlama sonucu taban çökmesi veya zemin kayması gibi tektonik olaylar neticesinde aniden oluşan büyük ve şiddetli dalgalara denir. Kıyıya yaklaştıkça hızları ve boyları artan bu dalgalar büyük yıkıma ve can kayıplarına yol açmaktadır.⁹⁹

1.2.4.11. Şiddetli Soğuklar

Tek başına bir doğal âfet olmasa bile mevsim normallerinin çok üzerinde veya mevsim dışında meydana geldiği zaman âfet literatürüne dâhil edilebilecek olan don ve şiddetli soğuklar toplumda maddi ve manevi kayıplara yol açabilmektedir.

Belirgin ve normalin altında seyreden sıcaklığın aşırı düşük olması durumuna şiddetli soğuklar denir.¹⁰⁰ Şiddetli ve aşırı soğuklar don olaylarının yaşanmasına sebep olur. Don ise yer veya yere yakın seviyelerdeki hava sıcaklığının donma noktasının altında seyrettiği durumlarda hava içinde var olan su buharının yoğunlaşarak oluşturduğu buz tabakasına veya kristallere denir.¹⁰¹

1.2.4.12. Haşere İstilaları

Tarihin hemen hemen her döneminde insanların korkulu rüyası olan haşerelerin gruplar halinde ortaya çıkarak süratli bir şekilde tarım ürünlerine çok büyük zararlar verdiği bilinmektedir. Doğal âfetler içinde çekirge ve fare istilalarının neden olduğu

⁹⁶ Türkez vd., *Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı*, 250.

⁹⁷ Arslantaş, “Zelzele”, XL/231.

⁹⁸ Türkez vd., *Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı*, 244.

⁹⁹ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. tsunami md.

¹⁰⁰ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. Aşırı Soğuklar.

¹⁰¹ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. don md.

zararlar büyük önem arz etmektedir. Özellikle gruplar halinde yaşayan ve hızlı bir şekilde çoğalabilme özelliğe sahip olan çekirgeler insanoğluna çok büyük zararlar vermektedir.

Kıtlığın en önemli sebeplerinden biri olan çekirge istilaları, ekinleri yemek ve yok etmek şeklinde meydana gelen âfet türlerindendir.¹⁰² Çekirgelerin bir bölgede aşırı bir şekilde artmasıyla veya bu çekirgelerin başka bölgeye göç etmesiyle çevreye ciddi zararlar veren âfet türüne çekirge istilasası denir. Çekirgeler kuraklık ve kıtlık sebebiyle gruplar halinde göç ederler. Bu göç esnasında belirli atmosferik koşullar sayılarının artmasını sağlar. Özellikle Arabistan’da ve Kuzey Afrika’da bulunan çöl çekirgeleri biyolojik âfete sebebiyet veren çekirge türlerindendir.¹⁰³

Topraktaki mahsullerin katilleri olarak nitelenen çekirge ve fare gibi haşerelerin istilaları ekonomik ve toplumsal olarak birçok sorun meydana getirmektedir. Hayvansal faaliyetleri sekteye uğrattığı gibi tarımsal ürünlere büyük zararlar vererek uzun süreli ve kapsamlı bir kıtlığa sebep olmaktadır. Ayrıca birçok salgın hastalığın temelinde de bu istilalar vardır. İstilaların aşırı olduğu yerlerde yaşayan halk, buralardan göç etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı döneminde bazı zamanlarda çekirge istilalarının artması sebebiyle devlet ciddi sorunlar yaşamıştır. Bu sorunların vereceği zararları en aza indirmek için Çekirge kanunu çıkarılmıştır.¹⁰⁴

Kur’an’ı Kerim’de Cerâd (جراد),¹⁰⁵ kelimesi Türkçeye çekirge olarak tercüme edilmiştir. Kıssaların en uzunlarından olan Hz. Musa kıssasında büyük bir çekirge sürüsünün yeri ve göğü kapladığı ifade edilmektedir.¹⁰⁶

1.3. Salgın

1.3.1. Tanımı

Sağlık Bakanlığı salgın kavramını, belirli bir alanda belirli bir grup insan arasında ve belirli bir süre zarfı içerisinde beklenen ve tahmin edilenden daha çok vaka görülmesi olarak tarif etmiştir. Pandemi kavramını ise hastalığın veya bulaşma etkisinin büyük bir alana, ülkelere, kıtalara hatta tüm dünyaya çok geniş bir şekilde yayılması olarak tanımlamışlardır.¹⁰⁷ Başka bir tanıma göre ise bir bölgede veya yerleşkede her zaman olan

¹⁰² Ögün Bezer, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtlık”, 14.

¹⁰³ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. Böcek İstilasası md.

¹⁰⁴ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. Böcek İstilasası md.

¹⁰⁵ Kamer 54/7; A’raf 7/133.

¹⁰⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, II/577-578.

¹⁰⁷ “<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66394/covid-19-sozlugu.html>” (2021), md. Salgın md.

enfeksiyon hastalıklarının sayıca normal miktardan fazla olma durumudur. Salgın hastalıklar, meydana gelen doğal âfetlerden sonra hijyen yetersizliği, gıdaları saklama koşulları ve kişisel temizlik eksikliği gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkmaktadır. Hayvanlarda görülen salgınlara ise epizootik denilmektedir.¹⁰⁸

Hacımustafaoğlu salgını; bir enfeksiyon hastalığının belirli bir bölgede, toplumda ve mevsimde normalden daha çok görülmesi olarak tanımlamıştır. Bir salgında olgu sayısı; enfeksiyon etkeninin tip bulaştırıcılığı, maruz kalan toplumun aşılama durumu, hastalığı daha önce geçirme durumu gibi etkenlere bağlı olarak değişebilir.¹⁰⁹

Salgın kelimesi yabancı literatürde *outbreak* daha sınırlı bir yerde gelişen salgın, *epidemi* daha kapsamlı bölgeler ve ülke çapında gelişen salgın, *pandemi* ise birden fazla ülke veya kıtaları kapsayan salgın olarak görülür. Ancak genel olarak *outbreak* kavramı ile *epidemi* kavramı aynı manada kullanılır. Türk Dil Kurumunda ise salgın ile epidemi eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.¹¹⁰

Bir hastalığa salgın diyebilmemiz için olgu sayısının normalde olması gereken seyrinden daha fazla olması gerekmektedir. Bu sayı hastalığın cinsine ve bölgelere göre değişiklik gösterebilir. Bazı durumlarda ise bulaşıcı olan bir hastalık toplumda hiç görülmemiş ise uzun süredir hiç saptanmamışsa veya daha önce saptanmamış bir ajan ile gelişen bir hastalık varsa veyahut daha önce hiç bilinmemiş bir hastalık yeni ortaya çıkıyorsa tek bir bulaşıcı hastalık olgusu bile salgın olarak nitelendirilebilir.¹¹¹

1.3.2. Kur'an ve Sünnette Salgın Kavramı

Kur'an'ı Kerim'de doğrudan salgın ile ilgili bir âyet veya bir bilgi mevcut değildir. Müslümanların tedbirli hareket etmesini ifade eden âyetler incelendiğinde dolaylı yoldan salgın hastalıklara karşı birtakım önlemler alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda âyetler mevcuttur. Bunlar; *Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar, sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa Bu Allah'tan derler, başlarına bir kötülük gelince de bu senden derler. Hepsi Allah'tandır de. Ne oldu bu topluluğa ki bir türlü söyleneni anlayamıyorlar!*¹¹² Zikredilen âyet incelendiğinde insanların ölümden hiçbir

¹⁰⁸ “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>” (2021), md. salgın.

¹⁰⁹ Mustafa Hacımustafaoğlu, “Enfeksiyon Hastalıkları Pratiğinde Salgın Tanımlaması”, *Çocuk Enfeksiyon Hastalıkları Dergisi*, (2018), 172.

¹¹⁰ Hacımustafaoğlu, “Enfeksiyon Hastalıkları Pratiğinde Salgın Tanımlaması”, 172.

¹¹¹ Hacımustafaoğlu, “Enfeksiyon Hastalıkları Pratiğinde Salgın Tanımlaması”, 173.

¹¹² Nisâ 4/78.

surette kaçamayacağı bu yüzden ölüme hazırlık yapılarak ahiret hayatına yatırım yapılması istenmiştir. *Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!*¹¹³ Zikredilen bu âyette de insanoğlunun dünya malları ve canları ile imtihan edileceğinden bahsedilmektedir. Dünyada yapılan bu sınav ile insanlar ahiret hayatına hazırlanmaktadır. *Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.*¹¹⁴ Bu âyet salgın mahiyetinde yorumlanırsa ölüme açıkça davet eden salgın hastalıklar konusunda tedbirsiz olmak kişinin kendi eliyle kendini tehlikeye atmasının başka bir türüdür. Salgın hastalıklara karşı uyanık, dikkatli ve tedbirli olunması gerekir. *Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.*¹¹⁵ Bu âyet ile de Müslümanların hem maddi hem de manevi olarak temiz olması istenilerek İslam dininin temizliğe verdiği önem gösterilmektedir. Günümüzde açık bir şekilde bilindiği gibi hijyen salgın hastalıkları savan en önemli etkenlerin başında gelmektedir.

Firavun ve kavminin üzerine azap çökünce *Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için rabbine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâîloğulları'nı seninle göndereceğiz dediler.*¹¹⁶ Âyette geçen *ricz* (الرجز) kelimesi azap olarak tercüme edilmiştir. Said b. Cübeyr (ö.94/713) ve Abdullah b. Abbas'a göre âyette zikredilen *ricz* kelimesinden maksat, tâûn hastalığıdır. Taberî bu kelime hakkında sahih bir rivayet olmamakla birlikte tâ'ûn olabileceğini söylemiştir.¹¹⁷ İbn Hacer (ö.852/1449) *ricz* kelimesini veba olarak açıklamış ve bu veba sonucunda Firavun'un kavminden yetmiş bin kişinin öldüğünü söylemiştir.¹¹⁸

Hadislerde birçok hastalık ismi geçmesine rağmen doğrudan salgın kelimesi yoktur. Ancak salgın kelimesi yerine cüzâm (الجمام), tâ'ûn (الطاعون) ve veba (الوباء) gibi bulaşıcı hastalık isimleri kullanılmıştır.¹¹⁹ Hadislerde zikredilen bulaşıcı hastalıklar karşısında Müslümanların neler yapması gerektiği açıklanmıştır. Bu hadislerin dışında dolaylı yollarla da salgın hastalıklara karşı Müslümanın göstermesi gereken hassasiyet üzerinde durulmuştur. Şu hadisler konu ile ilgili olarak zikredilebilir: *Sizler bir yerde tâ'ûn (veba) hastalığını duyduğunuz zaman tâûnlu (vebalı) yere girmeyiniz. Tâ'ûn (veba) sizin*

¹¹³ Bakara 2/155.

¹¹⁴ Bakara 2/195.

¹¹⁵ Bakara 2/222.

¹¹⁶ A'râf 7/134.

¹¹⁷ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Tefsir-i Taberi* (Hisar, ts.), IV/105-106.

¹¹⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî, *Bezlü'l-Mâ'ûn fî Fazlî't-Tâ'ûn*, thk. el-Katib Ahmed İsâm Abdülkadir (Riyad: Darü'l Asime, 1991), 84.

¹¹⁹ Veli Atmaca, "Hadislerde Geçen Hastalık Adları", *Hadis Tetkikleri Dergisi* VIII/2 (2010), 25-67.

*bulunduğunuz yerde meydana gelirse sakın sizler oradan çıkmayınız.*¹²⁰ *Ey Mü'minler! Cüzzamlıdan aslandan kaçır gibi kaçın.*¹²¹ Bu iki hadis incelendiğinde tâ'ûn (veba) ve cüzzam hastalığının bulaşıcı etkisinden dolayı Mü'minler uyarılmıştır. Gerekli tedbirler almaları istenmiştir. *Sizden biri su içtiği kabın içine nefes alıp vermesin (hohlamasın).*¹²² *Sizden biri esnediği zaman elini ağzına tutsun.*¹²³ *Resûlullah (sav) hapşıracağı vakit yüzünü eliyle veya elbisesinin bir parçası ile örterdi.*¹²⁴ *Tulum ve kırbaların ağızlarını bağlayınız, yiyecek ve içecek şeylerinizin üzerlerini iyice örtüp kapatınız.*¹²⁵ Zikredilen hadisler incelendiğinde Hz. Peygamber, (sav) insan vücuduna dışarıdan mikrop girmemesi ve bulaşıcı hastalıklara karşı tedbir amaçlı birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca bunları bizzat kendi hayatına uygulayarak Müslümanlara rol model olmuştur.

1.3.3. Salgın Hastalıklar

1.3.3.1. Sıtma

Sıtma, tarihte bilinen en eski hastalıkların başında gelmektedir. İlk olarak Afrika'da ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. M.Ö. 460-360 yıllarında Hipokrat sıtmanın bazı çeşitlerini tanımlamıştır.¹²⁶

Sıtma, *plasmodium* olarak isimlendirilen tek hücreli ve hücre içi parazitlerle meydana gelen bulaşıcı bir hastalıktır. Sıtma veya diğer adı Mal'aria (Kötü hava) olan bu hastalığın en büyük belirtisi yüksek ateştir. Bu belirtiler kişiden kişiye değişiklik gösterebilmektedir. Bazen titreme, üşüme, aşırı terleme, kusma ve ishal de görülebilmektedir. Sıtmaya sebep olan parazitler vivax, malariae, falsiparum, ovale'dir. Bu parazitlerin en yaygını vivax'tır. Ölümcüllüğü en az olan parazit olup Türkiye'de en yaygın olarak görüleni de bu türdür. En sıkıntılı sonuçlar doğuran ve ölümcül olan ise falciparum'dur. Türkiye'de görülmez ancak dışarıdan gelen olgular halinde görülmesi de mümkündür. Sıtmaya sebep olan parazitler karaciğer hücrelerini ve alyuvarları etkisi altına

¹²⁰ Buhârî, "Tıp" 30; Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi 'u's-Sahîh* (İstanbul: Çağrı, 1982), "Selam" 32.

¹²¹ Buhârî, "Tıp" 19.

¹²² Buhârî, "İçecekler" 24.

¹²³ Müslim, "Zühd" 12.

¹²⁴ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı, 1982), "Edeb" 6; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı, 1982), "Edeb" 28.

¹²⁵ Buhârî, "İçecekler" 21; Müslim, "İçecekler" 12.

¹²⁶ Hülya Parıldar, "Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları", *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi* XXX (2020), 21.

alıp insan kanı ile beslenen dişi anofel sivrisineklerince hasta veya parazitli insandan alınarak sağlam ve sağlıklı insana taşınıp hastalığın yayılması sağlanır. Bundan dolayı sıtma hastalığı sivrisineklerin bol olduğu bataklıklarda ve kıyı kesimlerde mevcuttur. Sıtma hastalığı, sıtma paraziti taşıyan insanların tedavi edilmesi ile yok edilebilir. Çünkü insanda sıtma yapan parazitler sadece insan vücudunda bulunur. İnsan dışında başka hiçbir canlıda yaşamlarını sürdüremezler ve herhangi bir ortamda üremeleri mümkün değildir. Ayrıca sivrisinek olmaz ise parazitin varlığını da sürdürmesi imkânsız hale gelerek hastalık ortadan kalkar.¹²⁷

1.3.3.2. Veba

Tanınan en eski hastalıklardan bir tanesi olan veba, ilk defa M.Ö. 300 yılında Libya, Suriye ve Mısır bölgelerinde tanımlanmıştır.¹²⁸ 1863-1943 yılları arasında Fransız bilim adamı Alexandre Yersin tarafından tespit edilerek *Gram Negatif Kokabasil Yersina Pestis* isimli bakterinin yol açtığı ve pireler vasıtasıyla enfekte olan bulaşıcı ve ateşli hastalığa veba denilmektedir. Bubonik, Septisemik ve Pnömonik olmak üzere üç tane türü mevcuttur. En yaygını hıyarcıklı veba olarak isimlendirilen Bubonik Fromdur.¹²⁹

Veba hastalığı fare ve kemirgenler üzerinde bulunan pireler vasıtasıyla insanlara taşınır. Kıtlik yıllarında ya da hayvan ölümlerinin çok olduğu zamanlarda hayvanlarda bulunan pireler ölen hayvanları terk ederek kendilerine yeni yaşam yerleri olarak insan bedenini tercih ettiklerinden hastalıklar insanlara taşınmıştır. Pire ısırıklarıyla vücuda dahil olan *Yersina Pestis* isimli bakteri en yakın lenf bezlerine doğru yol alarak lenfin iltihaplanmasına sebep olur. Zamanla lenf bezleri büyüyerek iltihaplanıp şiddetli ağrılara sebep olur. Bu şişlikler çoğunlukla koltuk altı, kulak arkası, kulak memesi ve kasık bölgesi gibi derinin ince olduğu yerlerde görülmektedir.¹³⁰

Ateş, kusma, baş ağrısı, ishal, eklem ağrısı, burun kanaması, solunum güçlüğü, lenf bezlerinde şişkinlik, deride lekelenme ve halsizlik gibi belli başlı belirtileri mevcuttur.¹³¹ Vebaya karşı korunmanın en etkili yöntemi vebadan sakınmaktır. Veba olan yere

¹²⁷ Recep Akdur, “Sıtma”, *Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü* (2001), 2.

¹²⁸ Halil Kurt vd. (ed.), *Enfeksiyon Hastalıkları* (İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2013), 4.

¹²⁹ Nühket Varlık, “Tâun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts., XL/175-177; Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”, 22.

¹³⁰ Erhan Cengiz, “Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvas Tâunu ve Etkileri”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/13 (2020), 132.

¹³¹ Zehra Gençel Efe, “İbn Sa’d’ın Kitâbü’t-Tabakâtı’l-Kebîr’ine Göre Hz. Peygamber, Sahâbe Ve Tabiun Döneminde Hastalıklar Ve Tedâvileri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2017), 91.

girmemek veya vebanın olduğu yerden dışarı çıkmamak gerekir. Kısaca insan kendini karantinaya almalıdır.

1.3.3.3. Kolera

Kolera, *Vibrio Cholerae* isimli bir bakterinin su ve kirlenmiş besinlerle bulaşan toksinin oradan bağırsaklara yapışıp türeyen ve şiddetli ishale neden olan bulaşıcı bir hastalıktır. Kolera mikrobu suyun bulunduğu ortamlarda hızla yayılmakta ayrıca su tüketimi, besinlere bulaşan mikrop lu sularla insan vücuduna bulaşabileceği gibi mikrop lu giysi ve nevresimlerle temas ile insanların sindirim sistemine yerleşebilmektedir. Kusma, şiddetli ishal, vücudun kuruması, idrarın azalması, kanın koyulaşması ve kas ağrıları gibi belli başlı belirtileri vardır. Kolera bakterisi ılık ve nemli ortamlarda çok kolay bir şekilde çoğalırlar. Bu hastalığı engellemenin en etkili yolu kişisel temizliktir.¹³²

1.3.3.4. Çiçek

Çiçek hastalığı tarihte bilinen ilk hastalıklardandır. Tarihte en çok yayılıma sahip olan ve en ölümcül bulaşıcı hastalıktır. Bu hastalıkla 300-500 milyon kişinin hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. M.Ö. 7. yüzyıldan beri varlığı bilinmektedir. Eski Mısır'a ait mumyalarda çiçek izlerinin tespiti bu hastalığın çok eskiden beri var olduğunu göstermektedir. Çiçek hastalığının etkeni *variola* isimli bir bakteridir. Bu bakteri %30-%40 oranda ölümcül etkiye sahiptir. Çiçek hastalığı damlacık vasıtasıyla yüz yüze temas ve kirl giysi ve nevresim takımları ile bulaşabileceği gibi virüsü taşıyan kişi ile aynı ortamda bulunup aynı havayı teneffüs etmek, aynı eşyaları kullanmak çiçek hastalığının yayılmasında etkin rol oynamaktadır. En büyük belirtisi kusma, yüksek ateş, kas sertleşmeleri, vücudun farklı yerlerinde meydana gelen ağrıların yanında yüz ağırlıklı olmak üzere kol ve bacaklarda meydana gelen sivilce gibi kabarcıkların meydana gelmesi ve zamanla bu kabarcıkların kuruyarak dökülmesidir.¹³³

1.3.3.5. Frengi

1942 yılında Amerika'da keşfedilen ve daha sonra Avrupa'ya hızlı bir şekilde yayılan *frengi* diğer adıyla *sifiliz* hastalığı, *treponema pallidum* isimli bakterinin sebep olduğu cinsel yolla bulaşabileceği gibi ortak kullanılan eşyalar aracılığıyla veya hastalığın sebep olduğu yaralara temasla kolay bir şekilde bulaşan bir enfeksiyondur. Genellikle

¹³² Parıldar, "Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları", 2-3.

¹³³ Parıldar, "Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları", 24; Kurt vd., *Enfeksiyon Hastalıkları*, 3.

insanlarda görülen bu hastalık hayvanlarda görülmemektedir. Frengi hastalığında ateş, halsizlik, boğaz ve kas ağrısı gibi belirtiler vardır.¹³⁴

1.3.3.6. Cüzzam

Orta çağda yeryüzünün en ürkütücü hastalığı olarak kabul gören cüzzamın varlığının ilk çağa kadar uzandığı bilinmekte ancak ilk defa nerede çıktığı tespit edilememektedir.¹³⁵

Cüzzam diğer adıyla *lepra* hastalığı, *mycobacterium leprae* isimli bakterinin sebep olduğu kronik, yavaş ve sürekli ilerleyen çoğunlukla deri ve sinirleri tutan bulaşıcı bir enfeksiyondur. Solunum yolu ile yayılma en çok kabul edilen bulaşma şeklidir. Lepra bakterisi ilk defa 1873 yılında Armauer Hasen tarafından bulunmuştur.¹³⁶ Cüzzamın lepromalı, sinir ve tüberkülozumsu olmak üzere üç türü mevcuttur. Bunlar içerisinde en ağır ve bulaşıcı olanı lepromalı cüzzamdır. En az bulaşıcı olanı da sinir cüzzamıdır.¹³⁷

İslamiyet döneminde öldürücü bir salgın hastalık olarak kabul edilen cüzzam hastalığına önlem için Hz. Peygamber ense çukuruna hacamat yaptırılmasını tavsiye etmiştir. Nezle olmanın da bu hastalığı önleyen bir etken olduğuna dikkat çekmiştir.¹³⁸

1.3.3.7. Tifüs

Halk arasındaki diğer ismi lekeli humma hastalığı olan tifüs, *rickettsia prowazekii* isimli bakterinin bit, pire, kene ve akar gibi eklem bacaklılar tarafından insan vücuduna taşınarak sindirim sistemine parazit olan ateşli ve bulaşıcı bir enfeksiyondur.¹³⁹ Her mevsim etkili olan salgın özellikle kış aylarında daha hızlı yayılmaktadır. Kıtık, kötü beslenme, sefalet ve pislik gibi etkenler hastalığın yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu hastalıktan korunmanın en etkili yolu kişisel temizlik ve çevre temizliğine özen göstermektir. Bit, pire, kene ve akar gibi eklem bacaklılardan uzak durulmalı, evde hayvan besleniyorsa belli aralıklarla hayvanın kaldığı yer ve kendisi ilaçlanmalıdır. Yüksek ateş, kusma, ishal, kırgınlık, halsizlik, ürperme, iştahsızlık, baş ve karın ağrısı, sırtta ve bacaklarda kas ağrıları bu hastalığın belli başlı belirtilerindendir. Hastalık çocuk ve

¹³⁴ Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”, 20.

¹³⁵ M.Zeki Palalı, “Cüzzam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), VIII/151.

¹³⁶ Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”, 23.

¹³⁷ Palalı, “Cüzzam”, VIII/150.

¹³⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk İsfahânî, *Kitâbü Tıbbi'n-Nebî* (Dâru İbn Hazm, 2006), I/351.

¹³⁹ Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”, 24.

gençlerde hafif bir şekilde geçerken hamileler, yaşlılar ve kronik hastalarda ağır bir şekilde atlatılmaktadır.¹⁴⁰

1.3.3.8. Kızamık

Kızamık hastalığı, *morbilli* bakterisinin sebep olduğu akut başlangıçlı ve bulaşıcılığı yüksek olan bir enfeksiyondur. Bu virüsün solunum yolu ile bulaşabileceği gibi öksürük, hapşırık ve direkt temas ile bulaşması da mümkündür. Çoğunlukla çocuklarda görülse de yetişkinlerde de görülebilir. Genellikle kış ve ilkbahar aylarında görülmektedir. Ateş, halsizlik, baş ağrısı, gözde yanma ve kızarıklık, hapşıma, kas ağrıları, ışığa karşı duyarısızlaşma, öksürme, burun akıntısı gibi belirtileri söz konusudur. Kızamık hastalığının tam anlamıyla bir tedavisi yoktur. Daha çok belirti ve bulguların azaltılması şeklinde tedavi uygulanmaktadır. Kızamıktan korunmanın en etkili yöntemi aşı olmaktır. Kızamık olanlar bir daha kızamık geçirmezler. Ömür boyu bu hastalığa karşı bağışıklık kazanmış olurlar. Kızamık aşısı ile de vücuda enjekte edilen zayıf canlı virüsler vasıtasıyla insanlar bağışıklık kazanırlar. Bu aşı dünyada 1963 yılında uygulanmaya başlanmış olup ülkemizde ise 1970'ten beri uygulanmaktadır.¹⁴¹

1.3.3.9. Kuduz

Tanımı eski Mısır'a kadar dayanan Kuduz hastalığı, en yüksek ölüm oranına sahip olan *rabies* bakterisinin sebep olduğu bir enfeksiyondur. Etobur ve sıcakkanlı hayvanların tükürük bezlerinde bulunan bu bakteri, salyadan yarayla insan vücuduna girmektedir. Kuduz virüsü hayvandan hayvana bulaşabileceği gibi hayvanlardan insanlara da ısırık, tırmalama, açık yaraya doğrudan temas edilmesi veya yalanması gibi etkenlerle bulaşması söz konusudur. Hastalığa yakalanan kişinin kuduz virüsünü başka bir bireye taşıması da mümkündür. Ateş, öksürük, iştahsızlık, baş ağrısı, kusma, halsizlik, boğaz ağrısı, kas ağrıları, endişe ve korku hali, çırpınma gibi belirtileri söz konusudur. Hastalığa karşı korunmanın en etkili yöntemi yaban hayattaki kurt, çakal ve tilki gibi etobur hayvanlardan uzak durulmasıdır. Ayrıca köpeklerin %95'ten fazlasının aşılması da diğer bir yöntemdir. Herhangi bir ısırığa maruz kalındığında yapılacak ilk işlem ısırılan bölgenin bol su ve sabunla yıkanmasıdır. Hiç vakit kaybetmeden hasta hemen aşılanmaya

¹⁴⁰ Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul'da Tifüs", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XV/30 (2015), 172.

¹⁴¹ Kurt vd., *Enfeksiyon Hastalıkları*, 151; Oya Özdemir - Dilek Kanyılmaz, "Yeni Eliminasyon Hedefi: Kızamık ve Epidemiyolojisi", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* LVII/1 (2004), 32.

başlanmalıdır.¹⁴²Kuduz aşısı Lovise Pasteur tarafından bulunmuş olup aşı ülkemize 19. yüzyılda girmiştir.¹⁴³

1.3.3.10. Tüberküloz

Tüberküloz diğer ismiyle *verem* dünya tarihinin bilinen en eski hastalıklarından bir tanesidir. *Mycobacterium tuberculosis* isimli virüsün sebep olduğu bulaşıcı bir enfeksiyondur. Aktif hasta olan kişinin öksürmesi, konuşması ve hapşırması gibi durumlarda havaya karışan mikroplar solunum yolu ile sağlıklı kişinin akciğerlerine inerek yayılım gösterir. Bu durum insan vücudunun direncine göre kısa sürede ortaya çıkabileceği gibi yıllar sonra da ortaya çıkabilir. Hastalığın yayılmasını engellemek aktif tüberküloz olan kişinin erken tanı konularak tedavisine bir an önce başlanması ile mümkündür. Hastalığın en çok görüldüğü organ akciğerdir. Ancak diğer organlarda da görülmesi mümkündür. Ateş, öksürük, zayıflama, halsizlik, gece terlemeleri, iştahsızlık gibi belirtileri söz konusudur. Bu hastalığın tedavisi ilaç ile mümkün olup ilaç dışında bir tedavisi de mevcut değildir.¹⁴⁴

1.3.3.11. Ebola

Ebola virüsü ilk olarak Sudan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Ebola nehri bölgesinde tespit edilmiştir. Virüs ismini de buradan almaktadır. Ebola virüsünün goril, şempanze, meyve yarasaları, kirpi ve antilop gibi hayvanlardan insanlara bulaştığı görülmüştür. Göz, ağız, burun ve deri bütünlüğü bozulmuş olan yerlerden vücuda kolay bir şekilde bulaşması söz konusudur. Yüksek ateş, ishal, kusma, halsizlik, yutma zorluğu, nefes almada zorluk çekme ve göğüs ağrısı gibi belirtiler göstermektedir. Bulaşma riskini azalmak için hijyen ve kişisel temizliklere dikkat edilmelidir. Aktif ebola virüsü taşıyan hayvan ve insanlara, kullanmış oldukları eşyalara çıplak elle temas edilmemeli, ebola virüsünden hayatını kaybedenlerin defin işlemleri çıplak elle yapılmamalıdır. Ayrıca aktif ebola virüs taşıyanlarla temas edilmesi halinde 21 gün karantina uygulamasına tabi olunmalıdır.¹⁴⁵

¹⁴² Kurt vd., *Enfeksiyon Hastalıkları*, 448.

¹⁴³ Tülin Güzel, “Türk Tıp Tarihinde Kuduz Hastalığı ve Tedavisi Üzerine Yorumlamalar”, *Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Dergisi* CXVII/230 (2017), 72.

¹⁴⁴ Türk Toraks Derneği Tüberküloz Çalışma Grubu, “Tüberküloz” (MİKİ Matbaacılık Sanayi Ltd. Şti, 2019), 3-12; Sevgi Çağaltay Kayaoğlu - M. Nihal Esin, “Tüberküloz Hastalarında Düzenli İlaç Kullanma İle İlgili Engeller”, *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırma Dergisi* I/1 (2018), 2.

¹⁴⁵ Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”, 20; Nursel Alp Dal vd., “Ebola Epidemiyolojisi, Kliniği ve Hemşirelik Bakımı”, *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi* XXXI/3 (2015), 91-93.

1.3.3.12. Tifo

Halk arasında kara humma olarak bilinen Tifo, *Salmonella typhi* isimli bakteri ile meydana gelen ve sadece insanlara has olan bulaşıcı bir hastalıktır. Bu hastalık hayvanlarda hiçbir şekilde görülmez. Hayvanlarda görüleni ise diğer salmonella enfeksiyonlarıdır. Bundan dolayı bu hastalığın yayılması insandan insandır. Bu parazit, hastaların dışkılarında barınmakta 1-2 haftalık kuluçka geçirdikten sonra çoğalarak diğer organlara doğru yayılmaktadır. İlerleyen sürelerde bu bakteriler ölüme sebep olmaktadır. İnsan vücudundaki belirtileri ise yüksek ateş, karın ağrısı, geçici deri döküntüleri, şuurda dumanlanma (tifo hali) beyaz kan hücre eksikliği ve dalak büyümesidir. Tifo hastalığının kişide meydana getireceği yan etkileri ise bağırsak kanaması ve organların delinmesidir. Başta su olmak üzere yiyecek, içecek ve ağız yoluyla yayılması görülmektedir. Bu yayılma her mevsimde görülebileceği gibi en çok yaz mevsiminin sonlarında görülür.¹⁴⁶

1.3.3.13. Mers

İlk defa Eylül 2012’de Suudi Arabistan’da görülmüş olan *Mers-Cov* enfeksiyonu, insandan insana yakın temas ile bulaşan solunum yolu hastalığıdır. *Mers-Cov* bakterisinin deveden kaynaklandığı tahmin edilmekle birlikte yarasadan kaynaklandığı da düşünülmektedir. Ancak bunun insanlara nereden ne şekilde bulaştığı konusunda net bir bilgi mevcut değildir. Yarasanın direkt insanla temas etmeyeceği için yarasanın hörgüçlü develere bu virüsü taşıdığı ve bu şekilde insanlara yayıldığı şeklinde tahmin yürütülmektedir. Öksürük, kusma, ateş, ishal, nefes darlığı, baş ağrısı, baş dönmesi, titreme, kas ağrıları gibi belirtileri vardır. Virüsün tam olarak bilinmemesinden dolayı özel bir tedavisi olmadığı gibi aşısı da yoktur. Daha çok semptomatik olarak tedavi yürütülmektedir. Kişisel temizlik, sosyal mesafe ve maske ile önlemler alınarak bu hastalıklara yakalanmaktan korunmak mümkündür.¹⁴⁷

1.3.3.14. Sars

Hastalığın etkeni *SARS-CoV* olarak isimlendirilmiştir. Koronavirüsler tek zincirli, büyük zarflı, pozitif polariteli ve segmentsiz RNA virüsünün aile üyelerindendir. Koronavirüsler insanlarda üst solunum yolu enfeksiyonuna sebep olmaktadır.

¹⁴⁶ Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”, 23; Salih Hoşoğlu, “Salmonellaları” (Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi, Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Anabilim Dalı, ts.), 2-4; Kurt vd., *Enfeksiyon Hastalıkları*, 313-315.

¹⁴⁷ Muhsin Akbaba vd., *Yeni Coronavirus Salgını: MERS-CoV* (2014), 220; “<https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/bulasici-hastaliklar/mers-co-v/mers-cov-liste/mers-co-v.html>” (2021).

Koronavirüslerin Alt familyası Beta, Gama, Alfa ve Delta olmak üzere dört türe ayrılmıştır. İnsana bulaşan koronavirüsler, Alfa ve Beta türleridir. Kolaylıkla mutant yeteneği vardır ayrıca her bir mutant yeni bir akciğer salgınına sebep olabilecek etkiye sahiptir. Koronavirüslerin damlacık enfeksiyonu, hava yolu ve vücut sıvıları olmak üzere üç yolla bulaşması mümkündür. En çok damlacık enfeksiyonu yani virüs taşıyan hastanın öksürmesi ve hapşırması ile çevredeki insanlara bulaşır. Hastalık belirtileri genellikle yüksek ateş, titreme, üşüme, halsizlik, baş, boğaz ve kas ağrıları, burun akıntısı ve nefes almada güçlük çekmedir. SARS virüsünün net olarak bir tedavisi yoktur. Ortaya çıkan semptomlara göre destekleyici tedavi uygulanmaktadır. SARS virüsünden korunmak için izolasyon ve el yıkama olmazsa olmazlardandır.¹⁴⁸

1.3.3.14.1. Covid-19

Covid-19 ilk olarak 2019 yılının Aralık ayının sonlarına doğru Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan, bulaştığı kişilerde nefes darlığı, öksürük, ateş gibi belirtilere sebep olan bulaşıcı bir hastalıktır. SARS-CoV-2 virüsünün sebep olduğu Covid-19 ilk olarak deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunan kişilerde tespit edilmiştir. Koronavirüsler, insanlarda veya hayvanlarda hastalığa sebep olabilecek büyük bir virüs ailesidir. Koronavirüsler, insanlarda Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) ve Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) gibi daha şiddetli solunum yolu enfeksiyonlarına sebep olmaktadır.¹⁴⁹

Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan virüsün hızla yayılması sonucu 23 Ocak 2020 itibarıyla bu şehirde karantina uygulamasına başlanmıştır. Çin dışında ilk defa 13 Ocak 2020 tarihinde Tayland'da görülmüştür. Hızlı bir şekilde yayılmaya başlayan salgın 15 Ocak'ta Japonya'da, 20 Ocak 2020 tarihinde ise Güney Kore'de görülmüştür. Kısa sürede dünyayı etkisi altına alan salgın 11 Mart 2020 tarihinde *pandemi* olarak ilan edilmiştir. Aynı şekilde Dünya Sağlık Örgütü Covid-19'u *küresel salgın* ilan etmiştir. Ülkemizde ise herhangi bir resmi vaka olmamasına rağmen 10 Ocak 2020 tarihinde Sağlık Bakanlığınca tıp bilimcilerinden oluşan *Koronavirüs Bilim Kurulu* kurulmuştur. Kurul başkanlığını ise Sağlık Bakanı Fahrettin KOCA yapmıştır. Ülkemizde 11 Mart 2020 tarihinde ilk defa Covid-19 vakası görülmüştür. Bugünden itibaren vaka sayıları her geçen gün artmaya

¹⁴⁸ Parıldar, "Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları", 20; Asiye Durmaz Akyol, "Şiddetli Akut Solunum Yetmezliği Sendromu (Sars) ve Korunma Önlemleri", *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi* XXI/2 (2005), 108-112.

¹⁴⁹ "https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html" (2022).

devam etmiştir. 17 Mart 2020 tarihinde ise Covid-19 kaynaklı ilk hasta vefatı gerçekleşmiştir. Uzun süre vaka, hasta ve vefat sayılarında artışlar olmuştur. Alınan tedbirler ve aşılanmaların etkisiyle salgının yayılmasında düşüşler görülmüştür.¹⁵⁰

1.3.3.15. Diğer Salgın Hastalıklar

İnsanlık tarihinden itibaren farklı salgın hastalıklar günümüze kadar gelmiştir. Bu hastalıkların bazılarının tedavisi mümkün iken bazılarının tedavisi ortaya çıkan semptomlara göre destekleyici olarak sürdürülmektedir. Günümüzde de küreselleşen dünya ile birlikte bir bölgede ortaya çıkan bulaşıcı bir hastalık kısa bir sürede dünyayı etkisi altına alabilmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz salgın hastalıklar dışında da İspanyol gribi, AIDS gibi birçok salgın hastalıklar vardır ve var olmaya devam etmektedir.

İspanyol gribi, 1918-1919 yıllarında milyonlarca insanın ölümüne neden olan H1N1 virüsünün sebep olduğu bir bulaşıcı enfeksiyondur. Tarihte en büyük grip salgını olarak bilinen bu virüs Osmanlı Devleti dahil olmak üzere tüm dünyayı etkisi altına almıştır.¹⁵¹

İnsan immün yetmezlik virüsü olarak bilinen HIV/AIDS hastalığı ilk olarak 1976 yılında Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde tanımlanmıştır. Cinsel temas, kan yoluyla ve anneden bebeğe bulaşabileceği gibi ortak kullanılan tıraş bıçağı gibi malzemelerden bulaşması mümkündür.¹⁵²

1.3.4. Karantina

1.3.4.1. Tanımı

Salgın hastalıkların kontrol altına alınmasında en eski ve en tesirli yöntem olan karantina kavramı lügatte; yolcuların müşahede altında tutulma süresi demek olan ve İtalyanca kırık manasına gelen *quarantena* kelimesinden gelir.¹⁵³ Osmanlı Devleti'nde karantina kelimesi yerine daha çok koruma yöntemi manasına gelen *usûl-i tehaffuz* kavramı kullanılmıştır.¹⁵⁴ Arapça'da tehaffuz kelimesi h-f-z (حفظ) kelimesinden

¹⁵⁰ Hayati Duman, *Salgının (Covid-19) Sosyal Etkileri: Dini Düşünce ve Hayata Yansımaları (Afyonkarahisar Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2021), 17-24.

¹⁵¹ Parıldar, "Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları", 21.

¹⁵² Parıldar, "Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları", 23.

¹⁵³ Reinhart Dozy, *Tekmilâtü'l-meâcimü'l-arabiyye* (Irak: Vizâratü's-sekâfe, 2000), IX/14; Güliden Sarıyıldız, "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2001, XXIV/463; Murat Polat, "İslâm Hukukunda Karantina Âhkâmı", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/1 (2020), 93.

¹⁵⁴ Sarıyıldız, "Karantina", XXIV/463.

türetilmekle birlikte bir sözde ve işte ihmalin az olması manasına gelmektedir. Teyakkuz kelimesi ile eş anlamlı olup bir şeyin asliyetini muhafaza etme ve bir şeyi gözetim altında tutmak manasında kullanılmıştır.¹⁵⁵ Fıkıhta karantina kavramını, sağlık açısından herhangi bir nedenle bir bölgenin giriş ve çıkışının kırk gün boyunca kapatılması anlamına gelen *el-Hacru's Sihhi* kelimesi karşılamaktadır.¹⁵⁶

2007 yılında III. Tıp Kongresinde karantina kavramı, salgın bir hastalığın etkisi altında kalan şüpheli durumdaki insanları ve hayvanları en uzun kuluçka devresine eşit bir süre hiçbir kimseyle temas ettirmemek suretiyle alınan tedbirlerin hepsi şeklinde tanımlamıştır.¹⁵⁷ Bir tanıma göre de bulaşıcı hastalık taşıyan veya taşıma ihtimali bulunan hayvan veya insanları belirli bir yerde gözetim altında tutarak tecrit etmektir.¹⁵⁸ Karantina ve tecrit kelimeleri birbirleri yerine kullanılan kavramlardır. Sağlık Bakanlığı karantina kelimesini bulaşıcı bir hastalığın yaygın olduğu bir yer veya bölgeden gelen kişi, gemi, mal ve hayvanların geçici olarak bir yerde tutulup gözlemlenmesi biçiminde uygulanan sağlık önlemi olarak tanımlamıştır.¹⁵⁹ Genel olarak karantina kavramını, salgın hastalıklarla temas etmiş veya edebilecek insan ya da insan dışı canlıların hastalık etkeni taşımadıkları kesinleşinceye kadar belirli bir yerde müşahade altında tutulması şeklinde tanımlayabiliriz.

1.3.4.2. Kur'an ve Sünnette Karantina Kavramı

Kur'an-ı Kerim'de karantina kavramı ile ilgili açık bir âyet olmamakla birlikte dolaylı yoldan karantina uygulamasına işaret eden âyetler mevcuttur. Örneğin; *Kendi kendinizi tehlikeye atmayın.*¹⁶⁰ *Kendinizi helak etmeyin.*¹⁶¹ *Ey iman edenler! (Düşmana karşı) tedbirinizi alıp, küçük birlikler halinde yahut topluca savaşa gidin.*¹⁶² mealindeki âyetler ele alındığı zaman salgın hastalıklara karşı tedbir almamız gerektiği görülmektedir. Bu tedbirlerin en önemlisi ve en etkilisi şüphesiz karantina uygulamasıdır. Karantinalı bölgeden çıkmak veya karantinalı bölgeye girmekle insanoğlu kendi eliyle yine kendisini tehlikeye atmış olacağından âyete aykırı tutum sergilenmiş olacaktır.

¹⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VII/441.

¹⁵⁶ Polat, "İslâm Hukukunda Karantina Âhkâmı", 93.

¹⁵⁷ Erdoğan Köycü, "Tarihten Günümüze İnsan Sağlığının Korunması ve Tıbb-ı Nebevî'de Karantina Uygulamaları" (Ankara, 2014), 325.

¹⁵⁸ Polat, "İslâm Hukukunda Karantina Âhkâmı", 93.

¹⁵⁹ "https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66477/k.html" (2021).

¹⁶⁰ Bakara 2/195.

¹⁶¹ Nisâ 4/29.

¹⁶² Nisâ 4/71.

Hadis külliyyatı incelendiği zaman Hz. Peygamber'in sünnetinde karantina uygulamalarına müracaat edildiği görülmektedir. *Cüzzamlı olan kişiden, aslandan kaçır gibi kaçın.*¹⁶³ hadisi insanlara tehlike saçan ve zarar veren unsurlardan nasıl kaçılması gerekiyorsa salgın hastalıktan ve salgına sebep olan virüsten de uzak durulması gerektiğini bizlere göstermektedir. Hz. Peygamber (sav) kendisine biat etmek için Medine'ye gelen Sakif heyeti içinde cüzzam hastalığına yakalanan bir kişinin olduğu haberini alınca *tamam tokalaştık kabul et. Çıkabilirsin.*¹⁶⁴ diyerek kendisi de bizzat salgından sakınmıştır. Yine Hz. Peygamber (sav) hanımlarından bir tanesinin gözünde meydana gelen şişliği mantar suyu ile tedavi etmiştir.¹⁶⁵ Ayrıca bu iltihabın başkasına bulaşmasını önlemek için iyileşinceye kadar hanımını, karantina altına almıştır.¹⁶⁶ Bu da karantinanın çok önemli bir yöntem olduğuna dikkat çekmektedir. *Bir yerde tâûn'un olduğunu işiten kişi oraya girmesin.*¹⁶⁷ hadisi de sosyal izolasyonu ve karantinayı en açık şekilde ortaya koymaktadır. *Hasta develerin sahibi sağlam develerin sahibi üzerine deve getirmez.*¹⁶⁸ hadisiyle hastalıklı hayvanların sağlıklı hayvanlardan ayrı tutulması gerektiği yani karantina uygulamasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Şam'a gitmek üzere yola çıkan Hz. Ömer'in bölgede veba salgının olduğunu öğrenince gerekli istişareler sonucunda Şam'a gitmekten vazgeçmesi¹⁶⁹ karantina uygulamasının fiilen var olduğunu göstermektedir.

1.3.4.3. Hikmeti

Salgın hastalığın ortaya çıktığı beldenin karantinaya alınması, beldedeki sağlıklı bireylerin karantina bölgesinden dışarıya çıkmasının yasaklanmasının hikmeti hasta olan kişilerin tedavi edilmesinin sağlanarak onların ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamaktır. Ayrıca onların ölüme terk edilmesini engellemek ve sosyal bir varlık olan insanın kendisini yalnız ve çaresiz hissetmesi engellenip moral ve motivasyonunun yüksek tutulmasıyla iyileşme süresinin kısalması amaçlanmıştır.¹⁷⁰ Başka bir hikmeti ise bulaşıcı hastalığa yakalanmış olan kişinin başka bir bölgeye bu hastalığı taşımasına mâni olmaktır.

¹⁶³ Buhârî, "Tıp" 19.

¹⁶⁴ Müslim, "Selam" 36; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı, 1981), "Tıp" 44.

¹⁶⁵ Tirmizî, "Tıp" 22; İbn Mâce, "Tıp" 8.

¹⁶⁶ İlyas Uçar, "Hz Peygamber Zamanında Medine'de Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/8 (2017), 208.

¹⁶⁷ Buhârî, "Tıp" 30; Müslim, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, "Selam" 32.

¹⁶⁸ Müslim, "Selam" 104, 105; Ebû Dâvûd, "Tıp" 24.

¹⁶⁹ Müslim, "Selam" 32.

¹⁷⁰ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Daru'l-Marife, ts.), IV/291.

1.3.4.4. Hükümü

İslam dini, insan ve toplum hayatına çok önem vermekte canın korunmasını dinin genel gayesi saymaktadır.¹⁷¹ *Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.*¹⁷² âyetiyle hayatın ve canın söz konusu olduğu bir mevzuda bile kalbin iman ile dolu olması şartı ile dil ile elfazı küfür söylemeye ruhsat verilmiştir.¹⁷³ İnsan ve toplum yaşamının topyekûn yok olmasına sebep olan salgın hastalıklardan kaçınılması gerektiği gibi bu salgınlara karşı da gerekli önlemler alınarak bu durum ile mücadele edilmelidir. Bu da şüphesiz karantina ve de sosyal izolasyon ile mümkündür. Bir belde karantinaya alındığında orada bulunanların dışarıya çıkması veya dışarıda bulunanların karantinalı beldeye girmesi cumhura göre kesinlikle haramdır. Herkesin bu karantinaya uyması gerekmektedir. Hz. Peygamber; *Bir yerde tâûn'un olduğunu işiten kişi oraya girmesin. Oraya girmişse de çıkmasın.*¹⁷⁴ buyurmuştur. İmam Malik'e (ö.179/795) göre hadiste zikredilen husus yasağı değil tedbirli olmayı gerektirmektedir. Ondan dolayı karantinalı beldeden çıkmakta herhangi bir sakınca yoktur.¹⁷⁵ İmam Begavî'ye göre karantinalı beldeden çıkmak haram iken karantinalı beldeye girmek ise tenzihen mekruhtur.¹⁷⁶ İbn Abdilber, (ö.463/1071) kişinin vebalı bölgeden kaçması veya vebalı bölgenin dışında olup vebalı bölgeye girmesinin caiz olmadığını ifade etmiştir.¹⁷⁷ İbn Hacer Şâfi mezhebine göre tedavi amacıyla salgın bölgesinden çıkmanın haram olmadığını ifade etmiştir.¹⁷⁸ Zeytune Üniversitesi hocalarından olan Muhammed Menaî karantinanın kader inancına aykırı olduğunu ifade

¹⁷¹ Güvence altına alınması zorunlu olan ve İslam dininin vazgeçilmez kabul ettiği beş temel esas "zarûrât-ı hamse" olarak isimlendirilmiştir. Bunlar; canın korunması, malın korunması, aklın korunması, dinin korunması ve neslin korunmasıdır. İbrahim Kafi Dönmez, "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), XXVIII/82.

¹⁷² Nahl 16/106.

¹⁷³ Osman Enver Kaan, "Salgın Hastalık Döneminde Alınan Tedbirlerin Fıkhi Analizi", *Kocaeli İlahiyat Dergisi* IV/1 (2020), 12.

¹⁷⁴ Buhârî, "Tıp" 30.

¹⁷⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım Mevvâk el-Abderî, *et-Tâc ve'l-İklîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), VI/339; Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-Fıkhiyye* (Mansure: Darü'l-Gaddî'l-Cedid, 2005), 296.

¹⁷⁶ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza Remlî el-Menûfî, *Fetâva'r-Remlî* (Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), IV/232-233.

¹⁷⁷ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd Limâ fi'l-Muvatta Mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd* (Mağrib: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 1991), VI/423; Askalânî, *Bezlü'l-Mâ'ûn fî Fazli't-Tâ'ûn*, 274.

¹⁷⁸ Askalânî, *Bezlü'l-Mâ'ûn fî Fazli't-Tâ'ûn*, 275-276.

ederek caiz olmadığı yönünde fetva verirken Tunus müftüsü Muhammed Bayram ise karantina uygulamasının vacip olduğu şeklinde fetva vermiştir.¹⁷⁹

Mezheplerin ve âlimlerin görüşleri incelendiğinde salgına sebep olan hastalıktan dolayı karantina uygulamasının gerekli olduğu ve karara uyulmasının vacip olduğu kanaatindeyiz. Bulaşıcı özelliği olup öldürücü özelliği olmayan verem, kanser ve alerji gibi hastalıklardan dolayı karantina uygulanmasına gerek yoktur.¹⁸⁰

1.3.4.5. İslam Tarihinde Karantina Uygulamaları

1.3.4.5.1. Hz. Peygamber Döneminde Karantina Uygulamaları

Hadis metinlerinde Medine’de Hz. Peygamber döneminde salgın hastalıkların ortaya çıktığına, bireysel ve toplumsal karantinayı anımsatan hâdiseler yaşandığına dair bilgiler vardır. Bu bilgilerle Hz. Peygamber’in hastalıkların tedavisinde ve hastalıklara karşı korunma yöntemi olan karantina konusunda ne kadar hassas olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar hadis metinlerinde karantina ismi açık bir şekilde ifade edilmese de karantina uygulaması izah edilmiştir. Örneğin;

*Cüzzam hastalığı olan kişiden aslandan kaçır gibi kaçın.*¹⁸¹ Hz. Peygamber, Medine-i Münevvere’ye gelen Sakif kabilesinin içinde cüzzamlı bir adam olduğunu öğrenince Hz. Peygamber cüzzamlı kişiye *biz senin biatını kabul ettik. Sen memleketine dön demiştir.*¹⁸² şeklindeki hadislerle bakıldığında Hz. Peygamber salgın hastalıklara karşı tedbir alınmasını tavsiye etmiş ve bizzat kendisi bu konuda tedbirli hareket etmiştir. Yine; *Kaplarınızın ağzını bağlayın, tulumlarınızın bağlayın çünkü yılda bir kez veba iner.*¹⁸³ hadisiyle sadece dışarıda değil evlerin içinde de izolasyona dikkat edilmesi konusuyla Mü’minler uyarılmıştır. *Tâûn’un bir yerde zuhur ettiğini işittiğiniz zaman oraya girmeyin. Zuhur ettiği yerde de bulunursanız oradan çıkmayın.*¹⁸⁴ hadisiyle Hz. Peygamber (sav) hastalıkların sirayetine inanmış olup karantina yöntemini tedavi metodu olarak bizzat uygulamıştır. Mü’minlerin sosyal izolasyon ve karantina uygulamasına da dikkat etmesi istenmiş olup Hz. Peygamber (sav) döneminde de karantina uygulamasının bizzat aynısının var olduğu açık ve net bir şekilde ortadadır. Ayrıca Hz. Peygamber’in, (sav) ezvâc-ı

¹⁷⁹ Rifaa Râfi’ b. Bedevî b. Ali Tahâvî, *Tahlisü’l-ibraz fî telhîs-i bâriz*, 1873, 97; Kaan, “Salgın Hastalık Döneminde Alınan Tedbirlerin Fikhî Analizi”, 10.

¹⁸⁰ Polat, “İslâm Hukukunda Karantina Âhkâmı”, 95.

¹⁸¹ Buhârî, “Tıp” 19.

¹⁸² Müslim, “Selam” 36; İbn Mâce, “Tıp” 44.

¹⁸³ Müslim, “İçecekler” 12.

¹⁸⁴ Buhârî, “Tıp” 30; Müslim, “Selam” 32.

tâhirâtlarından bir tanesinin gözünde meydana gelen iltihaplanma sonucunda başka kişilere bulaşıp yayılmasını önlemek için iyileşinceye kadar karantina uygulamasının yapılmasını¹⁸⁵ istemesi karantina ile ilgili en dikkat çekici örnekler arasındadır.¹⁸⁶

1.3.4.5.2. Sahabe Döneminde Karantina Uygulamaları

Hiz. Peygamber'in karantina yöntemi konusundaki emir ve tavsiyeleri vefatından sonra da sahabeler tarafından bizzat uygulanmıştır. Bu uygulamanın örnekleri arasında en dikkat çekenini de şüphesiz Hiz. Ömer (ö.73/693) döneminde Şam'da meydana gelen ve Amvâs ismiyle ünlenmiş veba salgınıdır. Bu olay hadis metinlerinde şu şekilde geçmektedir.

İbn Abbas anlatıyor: Hiz. Ömer b. Hattâb Şam'a gitmek üzere yola çıkmış. Serğ denilen beldeye ulaşınca Ebû Ubeyde b. Cerrah ve arkadaşları Hiz. Ömer'i karşılayarak Şam'da veba salgınının ortaya çıktığını haber vermişler. Bunun üzerine Hiz. Ömer: Bana muhacirlerin ilkelerini çağırın! dedi. İlk muhacirler gelince, Hiz. Ömer kendileriyle istişarede bulundu ve Şam'da veba salgınının ortaya çıktığını onlara haber verdi. Derken ihtilâfa düştüler. Bazıları, sen bir iş için yola çıktın, biz ondan dönmeni uygun görmüyoruz, dediler. Bazıları da insanların geri kalan kısmı ve Hiz. Peygamber'in ashâbı seninle birlikte. Onları bu vebanın üzerine götürmeni uygun görmüyoruz, dediler. Hiz. Ömer onlara, yanımdan uzaklaşın, dedi. Sonra bana Ensar'ı çağırın, dedi. Ensar gelince Hiz. Ömer kendileriyle istişare etti. Fakat onlar da muhacirler gibi Hiz. Ömer'e muhalefet ettiler. Hiz. Ömer aynı şekilde onlara: Yanımdan uzaklaşın! dedi. Sonra: Bana Fetih muhacirlerinden burada bulunan Kureyş yaşlılarını çağırın dedi. Ama onun yanında hiç kimse ihtilâfa düşmedi ve biz insanları geri döndürmeni, onları bu vebanın üzerine götürmemeni uygun görüyoruz, dediler. Bunun üzerine Hiz. Ömer gruba seslenerek: Ben sabahleyin geri dönüyorum sizlerde dönün dedi. Ebû Ubeyde b. Cerrah: Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun? Yâ Ömer dedi. Hiz. Ömer: Yâ Ebû Ubeyde! Keşke bunu senden başkası söyleseydi dedi ve evet, Allah'ın kaderinden, yine Allah'ın kaderine kaçırıyoruz. Söyle bakalım. Senin develerin olsa da iki yakalı bir vadiye otlamak için inseler, yakaların biri verimli, diğeri çorak olsa ve verimli yerde otlatırsan Allah'ın kaderiyle otlatmış, çorak yerde otlatırsan da Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın? dedi. Bir ihtiyacı sebebiyle

¹⁸⁵ Tirmizî, "Tıp" 22.

¹⁸⁶ Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İddâriyye*, thk. Abdullâh Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.), I/359; Uçar, "Hz Peygamber Zamanında Medine'de Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", 208.

Abdurrahman b. Avf geldi ve konuşulan meseleyi işitince: Bu konuda bende bilgi var. Ben Hz. Peygamber'i şöyle derken işittim: «Bir belde de tâûn olduğunu işiterseniz, o beldeye gitmeyin! Bir belde de tâûn ortaya çıktığında siz de orada bulunursanız, ondan kaçmak için o beldeden çıkmayın!» dedi. Bunun üzerine Ömer b. Hattâb vermiş olduğu kararda isabet ettiğini anlayınca Allah'a hamdetti. Sonra oradan geri döndüler.¹⁸⁷

Medine'ye geri döndükten sonra Hz. Ömer ilk olarak tüm ordu komutanlarına haber salarak salgın konusunda alınması gereken tedbirler hakkında bilgilendirme yaptı. Daha sonra kendisi için çok kıymetli olan Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın tâûn salgınından etkilenmemesi için onu Şam dışına çıkarmak istedi. Kaderci bir tutum sergileyen Ebu Ubeyde başına gelen her şeyin Allah'ın takdiri olduğu ve buna rıza göstereceği için ayrıca komutan olarak askerlerini yalnız başına bırakamayacağından dolayı bölgeyi terk etmek istemedi. Hz. Ömer kendisinden insanları nemden uzak, yüksek bir yere çıkarmasını istedi. Ancak kısa süre sonra Ebu Ubeyde tâûn hastalığına yakalanıp hastalık vücuduna yayılınca da vefat etti. Böylece bu emri yerine getirmeye vakti olmadı. Daha sonra ordunun başına Muaz b. Cebel geçti. O da tâûna yakalanınca yerine Amr b. el-As'ı atadı ve çok geçmeden vefat etti. Ebu Ubeyde b. Cerrah ile Muaz b. Cebel aşırı kaderci olduklarından bu salgına karşı hiçbir önlem almamışlardır. Bunlardan farklı düşünen Amr b. el-As insanları nemin az olduğu ve havanın daha temiz olduğu dağlık bölgelere götürmeye karar verdi. Uygulamaya konulan bu karar sonrası salgın zamanla azalarak ortadan kalkmıştır.¹⁸⁸

1.3.4.5.3. Emeviler ve Abbasiler Döneminde Karantina Uygulamaları

Salgın hastalıklar Hz. Peygamber döneminden başlayarak İslam devletlerinde zaman zaman görülmüştür. Emevi ve Abbasi devletlerinin iktidarda kaldıkları süre boyunca birçok salgın hastalık yaşanmıştır. Bu salgınların bir kısmı kaynaklarda da zikredilirken bir kısmı da zikredilmemiştir. Zikredilen kaynaklarda ele alınan salgınlar hakkında detaylı bilgiler verilmemiştir. Bu konudaki bilgiler hastalığın ortaya çıktığı zaman dilimi ve hastalıktan ölen kişiler hakkında olup karantina uygulaması ile ilgili ayrıntılı bilgiler mevcut değildir. Emeviler döneminde salgın hastalıkların çoğunlukla devletin kritik beldeleri olan Şam, Irak, Basra ve Kufe şehirlerinde ortaya çıktığı

¹⁸⁷ Buhârî, "Tıp" 30; Müslim, "Selam" 32.

¹⁸⁸ Cengiz, "Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvas Tâunu ve Etkileri", 138-144.

görülmektedir. Salgınlar Mısır, Afrika ve Merv gibi bölgelerinde de nadir olarak görülse de çoğunlukla başkent ve çevrelerinde etkili olmuşlardır.¹⁸⁹

Emevi devletinde ilk meydana gelen salgında halk geçici olarak dağlık bölgelere yerleştirilerek birtakım tedbirler alınmıştır. Ayrıca Emevi döneminin başlarında meydana gelen ilk salgın olayı Muğire b. Şu'be tâûnudur. 669 yılında Kufe'de salgın haline gelen bu sürecin iki veya üç yıl sürdüğü tahmin edilmektedir. Salgın meydana geldiği zaman dönemin Kufe valisi Muğire b. Şu'be (ö.50/670) tedbir amacıyla şehri terk edip çöle yerleşmiş ve halkın da şehri terk ederek yüksek dağlık bölgelere yerleşmesini tavsiye ederek bir nevi karantina uygulamasını tatbik etmiştir.¹⁹⁰

Emevi iktidarı, el-Carif tâûnu, 699 yılında meydana gelen Şam tâûnu, 706 yılında ortaya çıkan Feteyât tâûnu ve 748 yılında Selm/Müslim b. Kuteybe tâûnu gibi büyük salgınlarla mücadele etmiştir. Kaynaklarda daha çok salgının etkisi, ölenlerin defin işlemleri ve ölen kişiler hakkında bilgiler mevcut olup karantina uygulamasına değinilmemiştir.¹⁹¹

Emevi Halifesi Velid b. Abdülmelik (ö.132/749-50) cüzzam hastalığına yakalanan kişileri karantinaya alarak tedbir almış olup özel bir hastane yaptırarak bakım ve tedavileri için burayı onların hizmetine sunmuştur.¹⁹²

Hişâm b. Abdülmelik (ö.125/743) zamanında meydana gelebilecek salgın hastalıklara karşı kendini koruyup tedbir almak amacıyla Rusâfe isimli karantina şehri kurduştur. Aynı şekilde Mısır valisi Abdülaziz b. Mervân (ö.86/705) Kahire'ye salgın sebebiyle Hulvân isimli bir yerleşim yeri kurdurtmuştur.¹⁹³

Abbasi devleti döneminde birçok salgın hastalık görülmüştür. Bu salgınların en büyüğü 784 yılında Bağdat ve Basra'da görülen veba salgınıdır. 790 yılında Halife Harun Reşit (ö.193/809) hac vazifesini yerine getirmek için Mekke şehrine gitmiş ancak şehirde

¹⁸⁹ Hakan Demir - Hüseyin el-Mhemit, "Emevî İktidarın Kuruluş ve Yıkılışında Salgın Hastalıkların Etkisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* XX/2 (ts.), 936-940.

¹⁹⁰ Demir - el-Mhemit, "Emevî İktidarın Kuruluş ve Yıkılışında Salgın Hastalıkların Etkisi", 941.

¹⁹¹ Demir - el-Mhemit, "Emevî İktidarın Kuruluş ve Yıkılışında Salgın Hastalıkların Etkisi", 942-946.

¹⁹² Sarıyıldız, "Karantina", XXIV/463.

¹⁹³ Demir - el-Mhemit, "Emevî İktidarın Kuruluş ve Yıkılışında Salgın Hastalıkların Etkisi", 953.

veba salgınının olduğunu öğrenince tedbir amacıyla şehre girmeyip haccın rükûnlarını yerine getirip hemen Mekke'yi terk ederek hızlı bir şekilde oradan ayrılmıştır.¹⁹⁴

1.3.4.5.4. Osmanlılar Döneminde Karantina Uygulamaları

Bulunduğu konumun ticaret yolları üzerinde olması ve sürekli göçlerin yaşanmasının yanı sıra hicaz bölgesine dünyanın dört bir tarafından hac için gelenler vasıtasıyla salgın hastalıklar Osmanlı topraklarında hızlı bir şekilde yayılmıştır. Salgınlardan korunmak için kurulan karantina teşkilatı Avrupa'da 15. yüzyılda mevcut olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda kurumsal bir kimlik kazanmıştır.

Osmanlı ile Avusturya arasında imzalanan Pasarofça anlaşmasının ardından iki devlet arasında ticari ilişkiler artmıştır. Avusturya doğudan taşınan veba salgınının ülkeye sıçramasını engellemek için Osmanlı Devleti'ne karşı karantina tedbirleri uygulamıştır. Osmanlı Devleti'nden Avusturya'ya gelen tüccar, yolcu ve malların da karantina uygulaması olmadan sınırdan geçişine izin verilmemiştir. 19. yüzyılda yaygın olan Kolera hastalığı sağlık teşkilatlarının kuruluşunu hızlandırmış olup sağlık alanında milletler arası anlaşmalar ve iş birliğinin yapılmasına yol açmıştır. Hindistan'da ortaya çıkan ve bütün dünyayı etkisi altına alan kolera 1817-1829, 1852, 1863, 1881 ve 1899 yıllarında Osmanlı ülkesinde etkili olmuş ve kitleler halinde ölümlere sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1831 yılında meydana gelen büyük kolera salgını esnasında ilk karantina uygulaması yapılmıştır.¹⁹⁵

II. Mahmut (ö.1839) döneminde Sadâret kaymakamının liderliğinde bir meclis karantina uygulaması üzerine toplanıp gemilerin beş gün karantina yöntemine tabi tutulması kararı aldı. Yine bu dönemde kolera salgınından korunmak için risaleler ve yazılar kaleme alındı. Osmanlı Devleti'nde karantina uygulaması daha sistemli bir şekilde 1835 yılında Çanakkale'de uygulanmaya başlamıştır. 1838 yılında Karantina Meclisi kuruldu. Bu meclis hangi hastalık hangi milletten olursa olsun toplu ölümlerde Karantina Meclisi'ne haber verilmesi gerektiği ve meclis tezkiresi alınmadıkça ölümlerin

¹⁹⁴ Selman Soydemir, "İslam Tarihi Boyunca Karantina", *Yedikuta Tarih ve Kültür Dergisi* 141 (2020), 20-22; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Çağrı, ts.), II/69-71.

¹⁹⁵ Sarıyıldız, "Karantina", XXIV/463.

defnedilmemesi kararı aldı. 1883 yılında da karantina kurallarını ihlal edene cezai işlemler için *Cerâm-i Sıhhiyye Kanunu* düzenlendi.¹⁹⁶

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde karantina uygulamasının faydasından çok sorunları beraberinde getirdiği bir yöntem olduğu kanaatine varılmıştır. Varılan bu kanaat 1851 yılında Paris’te İlk Uluslararası Sağlık Konferansının toplanmasını sağladı. Çetrefilli geçen toplantıda birçok konuda görüş ayrılığı yaşanmasına rağmen karantina yönteminin uygulama aşamalarının standartlaşmasına karar verildi. Ancak alınan bu karara tam olarak uyulmadı.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Sarıyıldız, “Karantina”, XXIV/464.

¹⁹⁷ Köycü, “Tarihten Günümüze İnsan Sağlığının Korunması ve Tıbb-ı Nebevî’de Karantina Uygulamaları”, 341.

II. BÖLÜM

2. İSLAMİYET ÖNCESİ VE SONRASINDA MEYDANA GELEN ÂFET VE SALGIN HASTALIKLAR

2.1. Peygamberler Tarihi Açısından Âfet ve Salgın Hastalıklar

2.1.1. Nûh Tufanı ve Sonrasında Meydana Gelen Veba Salgını

Kur'an-ı Kerim'de *Ulü'l-azm* olarak isimlendirilen ve beş büyük peygamberden biri olan insanlığın ikinci atası olarak kabul edilen Hz. Nûh (a.s.) Vedd, Süva, Yeğus ve Nesr isimleriyle anılan putlara tapan bir kavme peygamber olarak gönderilmiştir.¹⁹⁸ Hz. Nûh kavmine, *Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Şüphesiz ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum*¹⁹⁹ diyerek onları tevhid inancına davet etmiştir.

Kavminin ileri gelenleri Hz. Nûh'a *Biz seni açıkça bir sapıklık içinde görüyoruz*.²⁰⁰ diyerek onu yalanladılar. Bunun üzerine Hz. Nûh kavmine, kendisinde herhangi bir sapıklığın olmadığını, iddiaların tam tersine Alemlerin Rabbi tarafından peygamber olarak gönderildiğini, görevinin sadece Allah'tan gelen vahiyleri tebliğ etmek olduğunu hatırlattı.²⁰¹ Kavminin inkâr eden ileri gelenleri, Hz. Nûh'un sıradan bir insan olduğunu ve herhangi bir üstünlüğünün olmadığını söyleyip ona tabi olan kişilerin aşağılıklardan olduğunu söyleyerek yalancılıkla itham ettiler.²⁰²

Hz. Nûh tebliğ görevini gece gündüz demeden yerine getirirken açık ve gizli olarak kavmi ile konuşarak tevhid inancına onları davet etti.²⁰³ Kavmi Hz. Nûh'un uyarılarına kulaklarını parmaklarıyla kapatıp,²⁰⁴ dilleri ile her türlü kötülüğü yapıp, ona hakaretler

¹⁹⁸ Nûh 71/23.

¹⁹⁹ A'râf 7/59.

²⁰⁰ A'râf 7/60.

²⁰¹ A'râf 7/61-63.

²⁰² Hûd 11/27.

²⁰³ Nûh 71/8-9.

²⁰⁴ Nûh 71/7.

yağdırdılar. Tevhid inancına olan davetine engel oldular.²⁰⁵ Hz. Nûh kendine her türlü hakareti yapan ve kendisine zulmeden bu kavmi arasında dokuz yüz elli yıl kaldı.²⁰⁶

Tüm gayret ve çabasına rağmen kavminin daha da kendisinden kaçtığını²⁰⁷ fark eden Hz. Nûh Rabbine yönelerek; *Rabbim! Gerçekten onlar bana karşı geldiler, malı ve çocuğu ancak kendi hüsrânını artıran kimselere uydular.*²⁰⁸ *Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, bana yardım et.*²⁰⁹ *Bunlar da çok büyük bir tuzak kurup.*²¹⁰ *birçoklarını yoldan saptırdılar. (Rabbim!) Sen de bu zalimlerin sadece sapıklıklarını artır.*²¹¹ *Artık onlarla benim aramda sen hükmet. Beni ve benim yanımda olan Mü'minleri kurtar.*²¹² *Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma! Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirirler. Rabbim! Beni, ana babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla. Zalimlerin de ancak helâkini arttır.*²¹³ şeklinde dua etmiştir.

Hz. Nûh'a kavminden kendisine inananlar dışında hiç kimsenin iman etmeyeceği onların yapmakta oldukları şeylerin hiçbirine de üzülmemesi gerektiği ve onların tufan ile helak edileceği vahiy yoluyla bildirilip gemi yapması emredilmiştir.²¹⁴

Marangoz olan Hz. Nûh aldığı vahiyle birlikte ağaçları kesti. Ağaçları tahta levhalar haline getirip onları birbirine çivilerle tutturup²¹⁵ gemi yapımına başladı. En az iki yıl boyunca bu geminin yapımıyla meşgul oldu.²¹⁶ Bu süre zarfı içinde kavminin ileri gelenleri Hz. Nûh ile alay edip dalga geçtiler.²¹⁷ *Nihâyet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca (sular coşup taşınca) Nûh'a dedik ki: Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce hüküm verilmiş olanlar dışındaki ailen ile iman edenleri ona yükle.*²¹⁸ âyetiyle Hz. Nûh ve ona inananlar gemiye bindiler. Göklerden boşalan yağmur ve yeryüzünden fışkıran sular kısa sürede yeryüzünü kapladı. Böylece

²⁰⁵ Kamer 54/9.

²⁰⁶ Ankebût 29/19.

²⁰⁷ Nûh 71/6.

²⁰⁸ Nûh 71/21.

²⁰⁹ Kamer 54/10.

²¹⁰ Nûh 71/22.

²¹¹ Nûh 71/24.

²¹² Şuarâ 26/18.

²¹³ Nûh 71/26-28.

²¹⁴ Hûd 11/36-37.

²¹⁵ Kamer 54/13.

²¹⁶ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, ts.), I/94-95.

²¹⁷ Hûd 11/38.

²¹⁸ Hûd 11/40.

gemi dışındaki herkes tufanla boğulup helak oldu. Geminin 150 gün veya 6 ay su üzerinde kaldığı rivayet edilmektedir.²¹⁹

*Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cudi'ye oturdu.*²²⁰ Hz. Nûh Toprak kuruyunca gemidekilerle birlikte dağdan indi. Cudi dağının eteklerinde Semânîn ismiyle anılan yere gemide bulunan her birey için Hz. Nûh bir ev yaptı. Hz. Nûh Semânîn'e yerleştikten sonra ekinler ekti, beldeyi düzenleyip güzelleştirdi. Bir süre sonra Semânîn ismiyle anılan beldedeki halk *veba (tâûn)* salgınına yakalandı. Hz. Nûh ve ona inananlar dışındaki herkes öldü.²²¹

2.1.2. Hûd Kavminin Kasırga İle Helakı

Hz. Hûd, Nûh kavminden sonra onların yerine getirilen²²² Âd kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Âd kavmi, Ahkâf bölgesinde yaşayan bir kavimdir.²²³ Âd kavmi muhteşem saraylara,²²⁴ eşsiz mal, mülk, bağ, bahçe, hayvan sürüleri²²⁵ gibi nimetlere sahipti. Bu servet onların gurur ve kibre kapılıp azmalarına, putlara tapmalarına ve diğer insanlara zulmetmelerine sebep oldu.²²⁶ Bunun üzerine Hz. Hûd, kavmini tevhid inancına davet etmiş²²⁷ ancak davetine icabet edilmediği gibi yalancılıkla itham edilip akıl kıtlığı(beyinsizlikle) suçlanmıştır.²²⁸ Aynı zamanda onunla dalga geçmişlerdir.²²⁹

Hz. Hûd her defasında alemlerin rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunun altını çizip²³⁰ görevinin sadece tebliğ olduğunu söylemiştir.²³¹ Yeryüzünde hayvanlar, oğullar, bağ, bahçe ve ırmaklar verilmesi²³² başka kavimlere verilmeyen güç, kuvvet, boy, post ile güçlü kılındıkları²³³ hatırlatılarak iman etmeleri istenmiş ancak tüm uyarı ve hatırlatmalara rağmen Allah'ın âyetleri inkâr edilip peygamberine karşı

²¹⁹ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I/100-101.

²²⁰ Hûd 11/44.

²²¹ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I/101-102.; Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), I/29.

²²² A'râf 7/69.

²²³ Ahkâf 26/21.

²²⁴ Şuarâ 26/128-129.

²²⁵ Şuarâ 26/133-134.

²²⁶ Hûd 11/59, Şuarâ 26/130.

²²⁷ A'râf 7/65, Hûd 11/50.

²²⁸ A'râf 7/66.

²²⁹ Hicr 15/11.

²³⁰ A'râf 7/67.

²³¹ A'râf 7/68.

²³² Şuarâ 26/132-134

²³³ A'râf 7/69.

gelinmiştir.²³⁴ Bununla kalmayıp ölümü ve ahiret hayatını da inkâr ettiler.²³⁵ Bunun üzerine Hz. Hûd ellerini açarak;

*Ey Rabbim! Yalanlamalarına karşı bana yardım et!*²³⁶ diye dua etti. Bunun üzerine Âd kavmi gürültülü ve şiddetli rüzgâr (*kasırga*) ile cezalandırılmıştır.²³⁷ Bu kasırga Âd kavmi üzerine yedi gece, sekiz gün musallat oldu.²³⁸ İnsanların helak oluşu boş hurma kütüklerinin oracıkta yere serilmesi²³⁹veya köklerinden sökülmiş hurma kütüklerin savrulması²⁴⁰ şeklinde tasvir edilerek kasırganın şiddetine vurgu yapılmıştır. Hz. Hûd ve ona inananların ise Allah'ın rahmeti ile bu âfetten hiçbir şekilde etkilenmedikleri ifade edilmiştir.²⁴¹

2.1.3. Semud Kavminin Şiddetli Deprem İle Helakı

Allah Teala Âd kavmini helak ettikten sonra yeryüzüne Semûd kavmini hâkim kılmıştır.²⁴² Kayaları oyarak ev yapma kabiliyetine sahip olan²⁴³ bu kavmin insanları çok uzun ömürlü idi. Meşhur bir su kuyusu olan Semûd kuyusu da bu kavmin yaşadığı Hicr²⁴⁴ bölgesindedir. Yaşadıkları bölgeden dolayı bu kavme *ashabu'l hicr* de denilmektedir.²⁴⁵

Allah'ın kendilerine vermiş olduğu onca nimete karşı azıtlı putlara tapmaya başlayan bu kavim, yeryüzünde de taşkınlık edip fesat çıkarmaya başlayınca Hz. Salih peygamber olarak gönderildi.²⁴⁶ Peygamberlik görevini eline alan Hz. Salih, kavmini tevhid inancına davet etmeye başladı. Her peygamber gibi kavmi tarafından yalanlanıp inkâr edildi.²⁴⁷ Davette ısrar edilen kavim, başlarına gelecek azap hakkında uyarıldılar. Tüm uyarıları kulak ardı eden kavim, Hz. Salih peygamberden söylediklerini doğrulaması için bir mucize göstermesini talep ettiler.²⁴⁸ Bunun üzerine onlara mucize olarak kayadan dişi deve çıkarıldı.²⁴⁹ Semûd kavmi *İşte bir dişi deve! Onun (belli bir gün) su içme hakkı*

²³⁴ Hûd 11/59.

²³⁵ Mü'minûn 23/35-37.

²³⁶ Mü'minûn 23/39.

²³⁷ Fussilet 41/16, Kamer 54/19, Hakka 69/6.

²³⁸ Kamer 54/19.

²³⁹ Hakkâ 69/7.

²⁴⁰ Kamer 54/20.

²⁴¹ A'râf 7/72.

²⁴² A'râf 7/74.

²⁴³ Şuarâ 26/149.

²⁴⁴ Medine ile Şam arasında bulunan bir belde.

²⁴⁵ Hicr 15/80-82.

²⁴⁶ A'râf 7/74, Hûd 11/61.

²⁴⁷ A'râf 7/76, Kamer 54/24.

²⁴⁸ Şuarâ 26/154.

²⁴⁹ Hûd 11/64.

var, sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır. Sakın ona bir kötülük dokundurmayın. Yoksa büyük bir günün azabı sizi yakalar.²⁵⁰ âyetiyle bir gün devenin bir gün de onların su içme hakkı olduğu konusunda uyarıldı. Ancak onlar rablerinin emrine karşı geldiler ve bu kuralı bozup deveyi öldürdüler.²⁵¹ Bu olaydan üç gün sonra²⁵² bir sabah vakti²⁵³ yıldırım,²⁵⁴ son derece şiddetli bir sarsıntı (deprem)²⁵⁵ ve korkunç bir sesle²⁵⁶ helak edildi. Hz. Salih ve ona iman edenler Allah'tan rahmetle kurtarılmıştır.²⁵⁷

2.1.4 Lût Kavminin Şiddetli Gök Gürültüsü İle Helakı

Hz. İbrahim'in yeğeni olan ve ona ilk iman eden kişi Hz. Lût'tur.²⁵⁸ Hz. İbrahim ile hicret eden Hz. Lût belirli bir olgunluğa gelince Hz. İbrahim'in yanından ayrılıp sapıklık ve ahlaksızlıkları ile meşhur olmuş²⁵⁹ olan Sodom ve Gomore kavmine peygamber olarak görevlendirilmiştir.²⁶⁰ Kendisine ilim ve hikmet verilen²⁶¹ Hz. Lût, kavmini iman etmeye davet edip yapmış oldukları çirkin davranışları bırakmalarını istemiştir. Yapmış olduğu ahlaksız çirkin işleri bırakmadıkları takdirde başlarına gelecek azap hakkında onları uyarmıştır. Kendilerine telkin edilen tüm uyarıları alaya alarak: *Allah'ın bizi tehdit ettiği azabı getir*²⁶² diyerek ona meydana okudular. Bunun üzerine Hz. Lût, *Ey Rabbim! Şu bozguncu kavme karşı bana yardım et*²⁶³ diyerek dua etti. Bunun üzerine Sodom ve Gomore halkının helak olacağı haberini getirmek için melek görevlendirildi.²⁶⁴ Hz. Lût'un evine erkek kılığında gelen melek misafirler, karısı tarafından kavme haber verildi. Sapık kavim halkı, Hz. Lût'un evinde erkek misafir olduğu haberini öğrenince onlara sarkıntılık etmek için Hz. Lût'un evine geldiler. Niyetlerini anlayan Hz. Lût onları ilk önce uyardı. Israrlarını sürdüren kavmine Hz. Lût, kızları ile evlenmelerini teklif etti.²⁶⁵ Azgınlıklarında daha da ısrarcı olan kavmine karşı endişelenen Hz. Lût üzüldü ve göğsü daraldı.²⁶⁶ Bunun

²⁵⁰ Şuarâ 26/155-156.

²⁵¹ A'râf 7/73, Şuarâ 26/155-157, Hûd 11/64.

²⁵² Hûd 11/65-66.

²⁵³ Hicr 15/83.

²⁵⁴ Zâriyât 51/44, Fussilet 41/17.

²⁵⁵ A'râf 7/78, Hakkâ 69/5.

²⁵⁶ Hicr 15/83, Hûd 11/67, Kamer 54/31.

²⁵⁷ Hûd 11/66-68.

²⁵⁸ Ankebût 29/26.

²⁵⁹ A'râf 7/81.

²⁶⁰ A'râf 7/80.

²⁶¹ Enbiyâ 21/74.

²⁶² Ankebût 29/29.

²⁶³ Ankebût 29/30.

²⁶⁴ Hicr 15/57-59.

²⁶⁵ Hicr 15/ 67-72.

²⁶⁶ Hûd 11/77.

üzerine melekler, Allah'ın elçisine kendilerinin melek olduğunu hiçbir şekilde kendilerine zarar veremeyeceklerini söyledi. Ayrıca melekler asıl geliş sebeplerinin azap olduğunu beyan edip gece yarısı iman etmiş olanlarla birlikte şehri terk etmelerini istedi.²⁶⁷ Sodom ve Gomore kavmi ortalık aydınlanırken *korkunç bir sesle* helak olup üzerine *pişmiş taşlar yağdı*.²⁶⁸

2.1.5. Yusûf ve Kuraklık

Hz. Yakup (a.s.)'un oğlu olan Hz. Yusûf (a.s.) İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamberdir. Güzelliği ile dillere destan olmuş olup kıssası Kur'an-ı Kerim'de tek bir surede anlatılmıştır. Ayrıca kıssası *ahsanül kasas* yani kıssaların en güzeli²⁶⁹ olarak nitelendirilmektedir.

Hz. Yusûf, babasına rüyasında on bir yıldızın, ay ve güneşin kendisine secde ettiğini söyledi. Babası da bu rüyasından kimselere bahsetmemesini istedi. Bu rüyanın hak bir rüya olduğunu ona rüya yorumculuğuna sahip bir peygamber olacağını söyledi.²⁷⁰

Yusûf'un üvey kardeşleri, babalarının Yusûf ve kardeşi Bünyamin'e olan sevgisini kıskanmakta idiler. Bu kıskançlık Hz. Yusûf'un ölmesine sebep olacaktı ancak sonradan boş bir kuyuya atma fikri doğdu. Böylelikle Hz. Yusûf ölmeyecek, yoldan geçen bir kervan onu alıp buralardan uzak beldelere götürecekti. Yusûf'un üvey kardeşleri, babaları Hz. Yakup'tan izin alarak Yusûf'u gezintiye çıkarmak istediler. Bu duruma çok sıcak bakmayan Hz. Yakup çocuklarının ısrarları sonucunda onlara izin verdi. Hz. Yusûf'u kuyuya atan ve akşamüzeri eve ağlayarak dönen kardeşler;²⁷¹ babalarına *Ey babamız! Biz yarışa girmiştik. Yûsuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık. (Bir de ne görelim) O'nu kurt yemiş. Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın*²⁷² dediler. Bunun üzerine sahte bir kan sürülmüş gömleği getirerek olayı kanıtlamak istediler. Ancak Hz. Yakup bu duruma inanmadı ve *artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah'tır*²⁷³ dedi ve başına gelen bu duruma sabır gösterdi.

Kuyuda olan Hz. Yusûf yoldan geçen bir kervanın kuyudan su almak istemesi ile oradan çıkartıldı. Daha sonra köle pazarında Mısırlı bir devlet adamına satıldı. Böylece Hz.

²⁶⁷ Hicr 15/63-65.

²⁶⁸ Hicr 15/ 73-74.

²⁶⁹ Yusûf 12/3.

²⁷⁰ Yusûf 12/4-6.

²⁷¹ Yusûf 12/8-14.

²⁷² Yusûf 12/16-17.

²⁷³ Yusûf 12/18.

Yusûf Mısır'a yerleşmiş oldu.²⁷⁴ Belirli bir olgunluğa erişince evinin hanımı kapıları kilitleyip onunla birlikte olmak istedi. Bu tavra karşı Hz. Yusûf Allah'a sığındı. İkisi de kapıya doğru koştular, bu sırada Yusûf'un gömleği arkadan yırtıldı. Eve gelen kadının kocası durumu görünce kadın, kocasına dönerek; *senin ailene kötülük yapmak isteyen cezası, ancak zindana atılmak veya can yakıcı bir azaptır.*²⁷⁵ demiştir. Yaşanan bu durum evin efendisi tarafından kadının tuzağı olarak algılandı. Hz. Yusûf temize çıksa da evin hanımı Yusûf'a olan arzusunda ısrarcı olunca,²⁷⁶ Hz. Yusûf *Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimlidir. Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum*²⁷⁷ dedi. Böylece duası kabul olan Hz. Yusûf zindana girdi. Yıllar sonra şehrin hükümdarı *ben rüyamda yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görüyorum.*²⁷⁸ diyerek gördüğü rüyayı yorumlatacak bilginlere başvurur. Ancak kimse bu rüyayı yorumlayamaz. Ancak bir süre sonra Hz. Yusûf'un zindan arkadaşlarından olan bir kişi hükümdara Hz. Yusûf'tan bahseder. Hükümdar kendisinin zindana gönderilmesini ister.²⁷⁹ Zindana ulaştığında; *Yûsuf! Ey doğru sözlü! Rüyada yedi semiz ineği yedi zayıf ineğin yemesi, bir de yedi yeşil başakla diğer yedi kuru başak hakkında bize yorum yap.*²⁸⁰ der. Hz. Yusûf rüyayı *Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın. Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek. Sonra bunun ardından insanların yağmura kavuşacağı bir yıl gelecek. O zaman (bol rızka kavuşup) sıra ve yağ sıkacaklar.*²⁸¹ şeklinde yorumlar. Yorumu işiten hükümdar derhal Hz. Yusûf'un zindandan çıkarılmasını ister. Zindana girmesine sebep olan olaydan temize çıkarıldıktan sonra hükümdar tarafından liyakat sahibi ve güvenilir olduğu tespit edilir. Böylelikle Hz. Yusûf ülkenin maliye bakanı yapılır.²⁸² Görevini eline alır almaz çalışmalara başlayan Hz. Yusûf gerekli tedbirleri alarak bolluk yıllarında tarıma önem vererek elde edilen ürünleri depolar. *Kıtlık* yılları gelince depodaki ürünlerden dağıtılmaya başlar. Mısır halkı *kıtlık* yıllarında alınan tedbirlerden dolayı bu yılları çok rahat geçirir.

²⁷⁴ Yusûf 12/21.

²⁷⁵ Yusûf 12/23-25.

²⁷⁶ Yusûf 12/32.

²⁷⁷ Yusûf 12/33.

²⁷⁸ Yusûf 12/43.

²⁷⁹ Yusûf 12/45.

²⁸⁰ Yusûf 12/46.

²⁸¹ Yusûf 12/47-49.

²⁸² Yusûf 12/54-55.

Ancak *kıtlık* sadece Mısır'da değil diğer ülkelerde de etkili olmuştur. Diğer ülkelerden Mısır'a erzak satın almak isteyenler olduğu gibi Hz. Yakup da Filistin'de meydana gelen *kıtlıktan* sonra oğullarını erzak alması için Mısır'a gönderir.²⁸³ Erzak almaya gelen üvey kardeşler Hz. Yusûf'u tanımasa da Hz. Yusûf onları tanır. Onlara yakınlık göstererek kolaylık sağlar. Ardından Hz. Yusûf ilk önce öz kardeşi Bünyamin'e bir süre sonra da babası Yakup'a kavuşarak tüm yılların özlemini giderir.

2.1.6. Eyyûb ve Hastalığı

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerden olan Hz. Eyyûb, Hz. İbrahim'in soyundan gelmektedir.²⁸⁴ Sabırlı oluşu ile ön plana çıkmaktadır.²⁸⁵ Çok mal sahibi ve varlıklı biri olan Hz. Eyyûb, Şam bölgesinde *kıtlık ve kuraklık* hâkim olunca Mısır'ın hükümdarı olan Firavun, Hz. Eyyûb'u yanına davet eder. Tüm varlığını yanına alan Hz. Eyyûb davete icabet ederek Mısır'a gider. Bu sebeple *ibtılâ*²⁸⁶ ile imtihan edilerek tüm serveti bir anda yok olur. Aynı zamanda da *çiçek veya cüzzam* hastalığına yakalanır.²⁸⁷ Başına gelen bu musibetlere karşı çok sabır gösteren Hz. Eyyûb, imtihanı şiddetlenince Allah'a hamdü senada bulunur.²⁸⁸ Yanında bakacak kimsesi kalmayınca Hz. Eyyûb secdeye kapanarak; *Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisin* diye derdini Allah'a niyaz eder.²⁸⁹ Duası kabul edilen Hz. Eyyûb'un üzerinde dert namına ne varsa her şey kaldırılır. Hatta kaybettiği her şey iki misli olarak tekrar verilir.²⁹⁰ Kitâb-ı Mukaddeste Hz. Eyyûb'un bundan sonra 140 yıl daha yaşadığı rivayet edilmiştir.²⁹¹

2.1.7. Musa'nın Mucizeleri ve Firavun'un Helak Oluşu

Hz. Musa Kur'an-ı Kerim'de 136 defa ile ismi en çok zikredilen ve İsrailoğullarına gönderilen bir peygamberdir. Hz. Musa, Firavun'un İsrailoğulları'ndan doğan erkek çocuklarının öldürüldüğü yıl dünyaya gelir. Firavun'un zulmünden endişelenen annesine vahiy gelir ve Hz. Musa bir sandık içinde nehre bırakılır. Firavun'un ailesi onu alır ve evlat

²⁸³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, III/241.

²⁸⁴ En'am 6/84.

²⁸⁵ Sâd 38/44.

²⁸⁶ Allah'ın insanları denemek için verdiği maddî ve mânevî sıkıntı, dert, külfet.

²⁸⁷ et-Taberi, *Tefsir-i Taberi*, 17/60.

²⁸⁸ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I/308.

²⁸⁹ Enbiyâ 21/83.

²⁹⁰ Enbiyâ 21/84.

²⁹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV/585-586.

edinir.²⁹² Sarayda ilahi nezaret altında yetişen Hz. Musa olgunluk çağına erince kendisine ilim ve hikmet verilir.²⁹³

Bir kavgayı ayırmaya çalışan Hz. Musa yanlışlıkla bir Mısırlıyı öldürür. Herkes tarafından öğrenilen bu durum karşısında Hz. Musa Mısırlılar tarafından öldürülmek istenir. Bunun üzerine Hz. Musa Mısır'dan kaçarak Medyen'e yerleşir.²⁹⁴ Sekiz yıl boyunca burada kalan Hz. Musa daha sonra buradan ayrılır. Tur dağına geldiği zaman bir ateş görür ve ateşe doğru gider. Bu sırada kendisine peygamberlik ile asa ve beyaz el mucizesi verilir.²⁹⁵

Hz. Musa kardeşi Hz. Harun ile birlikte Mısır'a dönerek Firavun'un karşısına çıkarlar. Kendilerinin Allah'ın peygamberleri olduklarını söyleyip²⁹⁶ inanması içinde âsa ve beyaz el mucizesini gösterirler.²⁹⁷ Bunları inkâr eden Firavun küfründe ısrarcı olup bu durumdan sonra İsrailoğullarına daha çok zulmederek onlara baskı uygular.²⁹⁸ Bundan dolayı Firavun ve kavmi üzerine çeşit çeşit bela ve musibetler gönderilmiştir. Bu musibetler başlarına gelince Firavun, Hz. Musa'dan bu musibetten kendisini ve kavmini kurtarırsa iman edeceklerini ve İsrailoğullarını serbest bırakacağını söylemiş olup musibet kalkınca sözünden dönmüştür.²⁹⁹ Bu musibetler sırasıyla;

*Biz, Firavun ailesini, öğüt alsınlar diye yıllarca süren kıtlık ve ürün eksikliği ile cezalandırdık.*³⁰⁰

*Biz de her biri ayrı ayrı birer mucize olmak üzere başlarına tufan, çekirge, ürün güvesi (haşerat), kurbağalar ve kan gönderdik. Hiçbirinden ders almadılar. Büyüklük tasladılar ve suçlu bir kavim oldular.*³⁰¹

*Âyetlerimizi yalanlamaları ve onları umursamamaları sebebiyle kendilerini denizde boğduk.*³⁰² şeklindedir. Tüm uyarılara kulak tıkayan ve başlarına gelen türlü türlü

²⁹² Tâhâ 20/38-40, Kasas 28/7-13.

²⁹³ Tâhâ 20/39, Kasas 28/14.

²⁹⁴ Tâhâ 20/40, Kasas 28/15-28.

²⁹⁵ Tâhâ 20/17-23, Neml 27/10-12, Kasas 28/31-32.

²⁹⁶ Şuarâ 26/16.

²⁹⁷ Yûnus 10/71.

²⁹⁸ Bakara 2/49, İbrâhîm 14/6, A'râf 7/127, Mü'min 40/23-25, Zuhuruf 43/51-54.

²⁹⁹ A'râf 7/134, İsrâ 17/101.

³⁰⁰ A'râf 7/130.

³⁰¹ A'râf 7/133.

³⁰² A'râf 7/136.

felaketlere sırt dönen Firavun ve adamları nihayetinde denizde boğularak helak olmuşlardır.

2.1.8. Sebe Halkı ve Ârim Seli

Sebe, Arabistan'ın güney batısında hüküm sürmüş bir kavmin adıdır. Kavim ismini kurucusu olan Sebe b. Yeşcüb'den almaktadır. Kraliçe Belkıs döneminde güneşe tapmakta olan Sebe kavmi, Hz. Süleyman'ın daveti ile tevhid inancını benimsemiştir. Sebe kavminin bu kadar zengin ve varlıklı olmasının sebebi ise büyük bir Ârim set barajının olmasıdır.³⁰³ Bu barajla birlikte suni sulama yapılmasından dolayı Yemen'in en verimli ve en iyi sulanan toprakları olarak ünlemiştir.³⁰⁴ Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'de burası *beldetün tayyibetün*³⁰⁵ yani güzel belde olarak nitelendirilmektedir. Ancak Sebe halkı Allah'ın kendilerine vermiş olduğu onca nimete karşı şükretmeyip nankör olmalarından dolayı *seylül-ârim* olarak anılan *büyük bir sel felaketi* ile cezalandırılmıştır. Ayrıca kendilerine verilen nimetler birer birer ellerinden alınmıştır. Verimli arazileri çorak hale gelmiştir. Devasa meyve ağaçları yerine ekşi meyve ağaçları, acı ılgın ve birkaç sedir ağacı bırakılmıştır.³⁰⁶

2.2. Nübüvvet Öncesi Âfet ve Salgın Hastalıklar

2.2.1. Kâbe'nin İnşası ve Mekke'deki Su Taşkınları

Kâbe'nin Hz. İbrahim'den önce var olduğu bilinmekte ancak kim tarafından inşa edildiği hakkında Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak İsrâiliyat kaynaklarda Hz. Âdem veya Hz. Şît zamanında yapıldığı rivayetleri var olup³⁰⁷ Kâbe'nin ilk defa kim tarafından yapıldığı konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Ancak Kur'an-ı Kerim'de Kâbe'nin yeryüzünde kurulan ilk mabet olduğu zikredilmektedir.³⁰⁸ Yeryüzünde kurulan ilk mabet olan Kâbe; zaman içerisinde yağmur suları, sel, taşkın, tufan ve diğer doğal âfetler neticesinde hasar görüp yıkılmıştır. Yıkılan Kâbe, Hz. İbrahim ve oğlu İsmail ile birlikte yeniden inşa edilmiştir.³⁰⁹

³⁰³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV/425-428.

³⁰⁴ Ömer Faruk Harman, "Ârim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), III/3/373.

³⁰⁵ Sebe' 34/15.

³⁰⁶ Sebe' 34/16.

³⁰⁷ Sadettin Ünal, "Kâbe" (TDV Yayınları, 2001), XXIV/14.

³⁰⁸ Âl-i İmrân 3/96.

³⁰⁹ Bakara 2/127.

Yaz mevsiminde sıcaklarla kavrulan Mekke, sonbaharda yağmurların gelişiyle büyük sel ve su taşkını olaylarına tanıklık etmiştir. Mekke'nin etrafı dağlık, sarp ve yokuş olduğu için yağmur sularının sebep olduğu sel taşkınları Kâbe'ye doğru giderdi. Bundan dolayı Kâbe tarih boyunca birçok sel taşkınına maruz kalmış olup birçok kez de yıpranıp hasar görmüştür. Kâbe'ye büyük önem veren Mekkeliler birçok kez Kâbe'yi tamir etmişlerdir. Hz. İbrahim'den sonra Amelika, Cürhüm ve Huzaâ kabilelerinin sel sularından hasar gören Kâbe'yi tamir ettikleri rivayet edilmektedir. Huzaâ döneminde de büyük sel taşkınları çok görülmüştür. Seylu Fa're³¹⁰ adıyla meşhur olan sel taşkınının Kâbe'nin içine kadar girdiği rivayet edilmektedir. Kusab b. Kilab döneminde de Kâbe'nin tamir edildiği ve sedir ağacından tavan yapıldığı bilgisi mevcuttur. Zaman içerisinde sel taşkınları ve yangınlarla hasar gören Kâbe, Kureyşliler döneminde yeniden inşa edilmiştir ve ilk defa sıvanmıştır. Bu inşa sırasında Hz. Muhammed (sav) otuz beş yaşında olup hakem olayı ile kabileler arası çıkacak çatışmayı çözmüştür.³¹¹

2.2.2. Fil Vakası ve Sonrasında Gelen Salgın Hastalık

Yemen'de görevli Habeş hükümdarı Ebrehe Hristiyanlığı yaymak için Yemen'e Kullays isimli büyük bir kilise inşa ettirir. İnşaati biten kilise beklediği ilgiyi göremez. Bazı Araplar tarafından kilise tahkir edilir. Bu olay üzerine Ebrehe kilisenin ilgisine engel olan Kâbe'yi yıkmaya karar verir. İçerisinde fillerin de olduğu muazzam bir ordu kurduran Ebrehe Mekke'ye doğru yola çıkar. Mekke yakınlarında Kâbe'ye saldırmak isteyen ordu Ebabil kuşlarının atmış oldukları pişirilmiş taş(çamur) olan siccillerle onları helak eder.³¹² Ebrehe ve ordunun bir kısmı Yemen'e döner. Ebrehe kısa bir süre sonra yakalandığı hastalıktan dolayı ölür. O yıllarda ilk defa ortaya çıkan *çiçek hastalığı ve lekeli humma veya kızamık* gibi bulaşıcı hastalıkların görülmesi ve İkrime'ye (ö.?) nispet edilen *Kime bir taş değdiyse onu çiçek hastası yaptı. Bu ortaya çıkan ilk çiçek hastalığıdır.* sözünden dolayı müfessirler ve tarihçiler Ebrehe ve ordusunun bulaşıcı hastalıktan helak olduklarını söylerler.³¹³

³¹⁰ "Selde sürüklenen kadına Fa're denilmesinden dolayı sel bu isimle anılmıştır. "Çelikkol Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 39.

³¹¹ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 208-209; Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, 33-35.

³¹² Fîl 105/1-5.

³¹³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, XXX/296-304; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahâkâmi'l-Kur'an*, IXX/363-364; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan, 2014), 247; Mehmet Azimli, "Fil Hadisesi Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Hikmet Yurdu* 2 (2008), 47-48.

2.2.3. Hz. Peygamber'in Doğduğu Gece Yaşanan Olaylar

Hz. Muhammed'in (sav) doğduğu gecede bazı tabii olaylar yaşanmıştır. Doğduğu gece evde bir nur görülmüştür. Ayrıca doğumuna alamet olan Ahmed'i yıldızın doğduğu görülmüştür.³¹⁴ Aynı zamanda yıldızların aşağıya doğru sarkarak etrafı aydınlığa boğduğu da rivayet edilir. Bunun yanında, doğduğu gece Kâbe ve çevresinde yer alan bütün putlar *sarsıntı /deprem* ile yere düşmüştür. Kısra'nın sarayında meydana gelen *sarsıntı /deprem* ile birlikte on dört balkon çatlayarak yıkılmıştır. Taberiye'nin gölü kabarmış olup İran'da Mecusilerin bin yıldan beri yanan ateşi sönmüştür. Sönen ateş tekrar yakılmasına rağmen eskisi gibi güçlü ve parlak bir şekilde yanmamıştır. Semave vadisi taşıp sular altında kalmış olup Save gölü³¹⁵ çekilmiştir.³¹⁶

2.2.4. Hz. Muhammed'in (sav) Sütanneye Verilmesi ve Veba Salgını

Cahiliye döneminde yeni doğan eşraf aile çocukları, Arap gelenek ve göreneklerin öğretilmesi, Arapçayı fasih olarak öğrenme, sıcak havanın ve salgın hastalıkların etkisinden uzaklaşma, kadınların doğum sonrası kocaları ile ilgilenme gibi sebeplerle sütanneye verilmekteydi. Hz. Muhammed'in (sav) doğduğu yıllarda Hz. Halime'nin yaşadığı bölgede *kıtlık ve kuraklık* hüküm sürmekteydi. Bu bölge insanı zengin çocukların sütanneliğini üstlenerek *kıtlık ve kuraklığın* getirmiş olduğu sıkıntıları bir nebze azaltmak istiyorlardı. Bunun için Mekke'ye doğru yola çıktılar. Yaşlı ve cılız bir bineğe sahip olan Hz. Halime grubun en arkasında kalmaktaydı. Mekke'ye gelince gruptaki hanımlar yetim olup getirisinin az olacağını düşünmeleri sebebiyle Hz. Muhammed'i (sav) almayı tercih etmediler. Grubun en arkasında kalan Hz. Halime'ye Hz. Muhammed (sav) dışında da alabileceği bir çocuk kalmamıştı. Böylelikle Hz. Halime, Hz. Muhammed'in (sav) sütanneliğini üstlendi. Emzirmek istediğinde göğüslerinin süt ile dolup taşması ve dönüş yolunda binek hayvanları fark edilir düzeyde hızlanması gibi bolluk ve bereket getiren farklı hadiseler rivayet edilmiştir.³¹⁷ Sütannesini Hz. Halime, iki yaşını doldurunca Hz. Muhammed'i (sav) annesi Hz. Amine'ye teslim etmeye götürdü. Ancak Mekke'de *veba*

³¹⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I/160.

³¹⁵ İran'da Rey ve Hemedan şehirleri arasında bulunan gölün ismi.

³¹⁶ Mustafa Özkan, "İrhâsâtla İlgili Rivâyetlerin Metin ve Anlam Açısından Değerlendirilmesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/14 (2016), 29-31.

³¹⁷ Hatice Nur Ertürk, "Hz. Peygamber'in (s) Sütanneleri ve Sütanneye Verilmesi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 4 (2018), 70-75.

salgınının olması sebebiyle Hz. Muhammed (sav) bir süre daha sütannesi ile birlikte kaldı.³¹⁸

2.2.5. Mekke'deki Kıtlıklar

Hz. Peygamber doğmadan önce Mekke'de kıtlık meydana geldi. Kıtlığın göstermiş olduğu etkiden dolayı Mekkeli gençlerin, Habeşistan'dan Mekke'ye gelen tüccarların mallarını yağmaladığı rivayet edilir. Hz. Peygamber'in büyük dedelerinden olan Haşim zamanında Mekke'de büyük bir kıtlık oldu. Bu kıtlığın etkisini azaltmak için Haşim, Filistin'den Mekke'ye un getirerek halkını kıtlıktan kurtarmaya çalışmıştır.³¹⁹

Hz. Muhammed (sav) çocukluk yıllarında dedesi Abdülmuttalib'in himayesi altında iken Mekke'ye şiddetli bir kıtlık ve kuraklık hâkim oldu. Kureyşlilerin tüm mal varlığını ellerinden alan bu kıtlık ve kuraklık sebebiyle Abdülmuttalib liderliğinde torunu Hz. Muhammed'i (sav) yanına alarak Kureyşlilerle birlikte Ebu Kubeys dağına yağmur duası için çıktılar.³²⁰ Abdülmuttalib torununun temiz yüzü suyu hürmetine yalvararak Allah'a yağmur duasında bulundu.³²¹ Bulundukları yerden ayrılmadan yağmur yağmaya başladı ve kısa bir süre içerisinde Mekke vadisi sularla doldu.³²²

Hz. Muhammed (sav) amcası Ebu Talib himayesindeyken Mekke'de kıtlık hâkim olunca Kureyşliler Ebu Talib'in kapısına dayanarak kendileri için yağmur duası etmesini istemiştir. Ebu Talib de yeğeni Hz. Muhammed'i (sav) yanına alıp Kâbe'nin duvarına yaslanarak Hz. Muhammed adına yağmur istedi. Gökte hiç bulut yokken bir anda bulutlar gelerek yağmur yağmaya başladı. Vahiy gelmeden kısa bir süre önce Mekke'de kıtlık yaşandı. Bu kıtlıktan tüm Mekkeliler gibi Ebu Talip de etkilendi. Maddi açıdan büyük sıkıntılar yaşayan amcasına yardım etmek amacıyla Hz. Peygamber, beş yaşındaki Hz. Ali'yi yanına alarak amcası Ebu Talip'in yükünü azaltmak istemiştir.³²³

³¹⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I/112; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi* (İstanbul: Şamil, ts.), I/39.

³¹⁹ Özer Soysal, *Cumhuriyet Öncesi Dönem Türk Kütüphaneciliği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1973), 123.

³²⁰ Köksal, *İslam Tarihi*, ts., I/90.

³²¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 52.

³²² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I/90.

³²³ Köksal, *İslam Tarihi*, ts., I/121.

2.3. Nübüvvet Sonrası Âfet ve Salgın Hastalıklar

2.3.1. Hz. Peygamber Döneminde Yaşanan Âfet ve Salgın Hastalıklar

Bu dönem, 610 yılında Nur Dağı'nın Hira mağarasında vahiy ile muhatap olan Hz. Peygamber'in nübüvveti ile başlayıp 632 yılında vefatıyla son bulan zaman aralığını kapsamaktadır. 23 yılı kapsayan bu dönemin 13 yılı Mekke'de, 10 yılı Medine'de geçmektedir. İslam tarihinin iki önemli şehri olan Mekke ve Medine nübüvvetten önce birçok doğal âfete ve salgın hastalığa maruz kaldığı gibi nübüvvetten sonra da Hz. Peygamber ve ümmeti bir takım doğal âfet ve salgın hastalıklarla imtihan edilmiştir.

Hz. Peygamber, Mekke döneminde yapmış olduğu tüm çağrılara ve davetlere sırt çeviren ve onu yalanlayan kavmine *kıtlık ve kuraklık* verilmesi için dua etti. Bunun üzerine Mekke'de şiddetli bir *kıtlık ve kuraklık* meydana geldi. Bitmek bilmeyen bu kıtlık ve kuraklık için Ebu Sûfyan önderliğinde bir grup insan Hz. Peygamber'e gelerek Rabbine dua etmesini ve başlarından bu belanın kalkması halinde ona iman edeceklerini söylediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber dua etti ve yağmur yağdı. Kıtlık ve kuraklık ortadan kalktı. Müşrikler vermiş oldukları sözü unutup eski hallerine geri döndüler.³²⁴ İlk tâûn (veba) vakasının Esad b. Zürâre'nin kavminin Şam bölgesine gitmesiyle görüldüğü rivayet edilmektedir.³²⁵

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra Medine'nin vebalı (sıtmalı) bir yer olduğu ve Medine'ye ait olan Buhtan vadisinden acı ve pis bir suyun aktığı rivayet edilmektedir. Ayrıca Hz. Ebu Bekir ile azat ettiği kölelerden Hz. Bilal ile Âmir b. Führeyre humma hastalığına yakalanmışlardır. Hz. Peygamber Medine'de içerisinde sahabelerin de bulunduğu bu hastalığın şifası için Allah'a dua etmiştir.³²⁶ Bir bedevi Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e biat etti. Bir süre sonra Medine'de şiddetli bir sıtma hastalığı meydana geldi. Bedevi de Hz. Peygamber'e gelerek Medine havasının kendisine iyi gelmediğini söyleyip Medine'den ayrılmak istedi.³²⁷ Başka bir hadiste de Medine'ye kendisine biat için gelen Sakif heyetinin içinde cüzzamlı bir kişinin olduğunu haber alan Hz. Peygamber,

³²⁴ Köksal, *İslam Tarihi*, ts., II/88-91.

³²⁵ Efe, "İbn Sa'd'ın Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr'ine Göre Hz. Peygamber, Sahâbe Ve Tabiun Döneminde Hastalıklar Ve Tedâvileri", 92.

³²⁶ Buhârî, "Medinenin Faziletleri" 13; Müslim, "Hac" 480.

³²⁷ Müslim, "Hac" 489.

cüzzamlı olan kişi ile tokalaşmayıp; *biz senin biatını aldık. Sen dön.* dediği rivayet edilmektedir.³²⁸

Hicretin 2. yılında Hz. Peygamber ile Mekkeli müşrikler arasında yapılan Bedir savaşında şiddetli bir rüzgâr çıktığı rivayet edilir.³²⁹ Aynı şekilde Bedir savaşının hazırlıklarının yapıldığı zamanlarda Hz. Peygamber'in kızlarından Rukıyye kızamık hastalığına yakalanmış ve bu hastalıktan dolayı vefat etmiştir.³³⁰ Hicretin 3. yılında meydana gelen Uhud savaşında Hz. Peygamber yanlarında bulunan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Talha b. Ubeydullah ile birlikte sarsıntı/deprem yaşamışlardır.³³¹ Bu İslam tarihinde meydana gelen ilk depremdir.³³² Uhud savaşından sonra Ebû Süfyân ve taraftarı Müslümanlara gelecek yıl Bedir'de çarpışmak istediklerini dile getirdiler. Müslümanlarla sözleştiler. Hz. Peygamber Zâtürrika gazvesinden dönünce Ebû Süfyân'a verilen söz üzerine hicretin dördüncü yılında Bedir'e gitti. Ebû Süfyân da verdiği söz üzerine hazırlanıp yola koyuldu. Ancak Ebû Süfyân yolda kalbine düşen korkudan dolayı meydana gelen kıtlık ve kuraklığı bahane ederek Bedir'e gitmekten vazgeçti.³³³

Hicri 4. yılın başlarında Benî Âmir b. Sa'saa kabilesinin başkanı olan Ebû Berâ Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'den, İslâm'ı öğretmek üzere kabilesine bazı sahabeler göndermesini talep etti. Bu duruma tereddütlü yaklaşan Hz. Peygamber kendisine eman verilmesi üzerine 70 iyi yetişmiş kurra'yı buraya görevlendirdi. Uhud gazvesinden dört ay sonra yola koyulan sahabeler Bi'rîmaûne ismiyle anılan yerde Âmir b. Tufeyl'in düzenlediği saldırı sonucunda şehit edildi. Hadiseyi vahiy yoluyla öğrenen Hz. Peygamber derin bir üzüntü ile sarsılmış olup müsebbiplerine beddua etmiştir.³³⁴ Âmir b. Tufeyl'in boynunda çıkan çibandan dolayı tâûn (veba) hastalığına yakalanarak öldüğü rivayet edilmektedir.³³⁵ Bu olaya sebep olan kabileler kıtlık, veba, humma gibi âfetlere maruz kalmışlardır.³³⁶

Hicretin 5. yılında meydana gelen Hendek savaşı için Medine'ye gelen müşrikler kıtlığın vermiş olduğu sıkıntılardan dolayı develerini doyuramayıp develerin tek tek öldüğü

³²⁸ Müslim, "Selam" 36; İbn Mâce, "Tıp" 44.

³²⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, II/16.

³³⁰ Aynur Uraler, "Rukıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2008, XXXV/219.

³³¹ Müslim, "Sahabenin Faziletleri" 6.

³³² Nuh Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri* (İstanbul: İz, 2015), 51.

³³³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, II/59-60.; Köksal, *İslam Tarihi*, ts., IV/350-352.

³³⁴ Buhârî, "Megazi" 28.

³³⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I/311.

³³⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, II/53.

rivayet edilir. Aynı şekilde Hz. Peygamber (sav) bu kıtlığın vermiş olduğu açlıktan dolayı karnına taş bağlamıştır.³³⁷ Ayrıca şiddetli rüzgâr ve kasırga³³⁸ müşriklerin ordugâhlarını alt üst etmiştir.³³⁹ Hicretin 5. veya 6. yılında meydana gelen Benî Mustalik gazvesi dönüşünde Hz. Aişe (r.a) hastalanmıştır. Daha sonra ifk hadisini öğrenince bu duruma çok üzülen Hz. Aişe (r.a.) humma hastalığına yakalanmıştır.³⁴⁰

Hicretin 6. yılında Ureyne ve Ukl kabilesinden sekiz kişilik bir heyet Medine'ye gelip Müslüman oldu ve Hz. Peygamber'e biat etti. Medine'de yaşamaya başlayan bu heyetin kısa bir süre sonra veba hastalığına yakalanıp buranın havasının kendilerine ağır geldiğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber bu heyeti Medine'ye 6-8 mil uzaklıktaki Zülcedr'e gönderdi ve kendilerine deve sütü ile beslenmelerini tavsiye etti.³⁴¹ Hicretin 6. yılında Medine'yi etkisi altına alan kıtlık ve kuraklık sebebiyle Ramazan ayında Hz. Peygamber Mescid-i Nebevi'de yağmur duası yaptı.³⁴²

Hicretin 7. yılında Hz. Peygamber ve arkadaşları umre yapmak için Mekke'ye doğru yola çıktılar. Mekke yakınlarına gelince müşrikler arasında konuşulan kendisi ve arkadaşlarının sıtmadan dolayı bitkin ve zayıf oldukları haberi Hz. Peygamber'in kendisine ulaştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber Müslümanların celadetini³⁴³ göstermek için *tavafin üç turunda ramel yapmalarını, iki köşe arasında da adî yürüyüşle yürümelerini*³⁴⁴ emretti.

Hicretin 7. yılında meydana gelen Hayber'in fethinden sonra Yahudilerle işbirlikçileri olan münafıklar Hz. Peygamber'i zehir sürdükleri hayvan etiyle öldürmeye çalıştılar.³⁴⁵ Ağzına alıp çıkardığı et parçasından dolayı zehirlenen Hz. Peygamber (sav) üç yıl sonra humma nöbetleri geçirdi.³⁴⁶ Yine bu yıllarda Mekke'de meydana gelen kıtlık ve kuraklıktan dolayı açlıktan kıvranan Mekke'ye Hz. Peygamber, Amr b. Ümeyye aracılığıyla altınla hurma çekirdeği veya altın ile arpa gönderdiği rivayet edilmektedir.³⁴⁷

³³⁷ Buhârî, "Megazi" 31.

³³⁸ Ahzâb 33/9.

³³⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, II/71; Köksal, *İslam Tarihi*, ts., V/40.

³⁴⁰ Buhârî, "Enbiya" 21; Müslim, "Tevbe" 10.

³⁴¹ Elşad Mahmudov, "Zülcedr Seriyyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2013), XLIV/551-552.

³⁴² Buhârî, "Dua" 23; Müslim, "İstiska" 1.

³⁴³ Yigittik, Kahramanlık.

³⁴⁴ Müslim, "Hac" 240.

³⁴⁵ Ebû Dâvûd, "Diyet" 6.

³⁴⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, VIII/214; Köksal, *İslam Tarihi*, ts., VI/93-96.

³⁴⁷ Köksal, *İslam Tarihi*, ts., VI/150.

Hicri 9. yılda kıtlık ve kuraklıkla uğraşan Benî Esed b. Huzeymeler kendi arasında toplanıp Hz. Peygamber'e on kişilik bir heyet göndermeye karar verdiler. Benî Esed kabilesi Medine'ye gelince Hz. Peygamber ve ashabı mescitte idiler. Mescide gelerek Hz. Peygamber'e selam verip onun peygamberliğini tasdik edip Müslüman oldular.³⁴⁸ Aynı şekilde kıtlık ve kuraklıkla mücadele eden Benî Fezâre heyeti hicretin 9. yılının Ramazan ayında Hz. Peygamber (sav) Tebük seferinden döndükten sonra Müslüman oldular.³⁴⁹ Benî Mürreleri 13 kişilik heyetle aynı sebepten dolayı Medine'ye gelerek Müslüman oldular.³⁵⁰ Abdullah Zülbicâdeyn isimli sahabe de Tebük seferinde hummaya tutulup vefat etmiştir.³⁵¹ Başka bir rivayette de Zeydül-Hayr isimli sahabe kavminin yanına dönmek üzere Hz. Peygamber'in yanından ayrıldı. Ferde (Karde) diye anılan yerde bulunduğu sırada humma hastalığına yakalandı ve orada vefat etti.³⁵²

2.3.2. Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Yaşanan Âfet ve Salgın Hastalıklar

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir'in (ö.13/634) halife olmasıyla başlayan daha sonra Hz. Ömer (ö.23/644) ve Hz. Osman (ö.35/656) ile devam eden Hz. Ali (ö.40/661) ile de son bulup 632-661 yıllarını kapsayan ilk dört halife dönemine Hulefâ-i Râşidîn dönemi denir. Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi bu dönemde de sahabeler bir takım doğal âfetler ve salgın hastalıklar ile sınanmıştır.

Hz. Ebu Bekir'in hilafeti döneminde Medine'de yağmur yağmadığı için toprak kurumuş ve akabinde kıtlık meydana gelmiştir. Kıtlık etkisini hissettirmeye başlayınca halk telaşlanmıştır. Durumu gören Hz. Osman kendisine ait olan ve Şam bölgesinden gelen bin develik kervanın hepsini yükleri ile birlikte Müslümanlara sadaka olarak dağıtarak kıtlığın etkisini kırmıştır.³⁵³

Hicri 18. yılda meydana gelen ve dokuz ay boyunca etkisini sürdüren kıtlık, şiddetinden dolayı toprağın siyah renge dönüşmesi veya toprağın sert rüzgârlarla kül gibi savrulmasına benzetildiği için Âmü'r-Ramâde olarak isimlendirilmiştir. Kıtlık Medine ve çevresinde etkili olmuştur. Bundan dolayı birçok Arap kabilesi halifeden yardım istemiştir. Beytülmal dışında Şam, Mısır ve Irak'tan gelen mallarla da yardımda bulunulmuştur.

³⁴⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I/292.

³⁴⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I/297; Köksal, *İslam Tarihi*, ts., VII/409-411.

³⁵⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I/298; Köksal, *İslam Tarihi*, ts., VII/417-419.

³⁵¹ Köksal, *İslam Tarihi*, ts., VII/261-264.

³⁵² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, I/321.

³⁵³ Abdülkerim Öner, "Medine'de Yaşanan Remâde (Kıtlık) Yılı ve Hz. Ömer", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* XXIV/1 (2020), 125.

Ayrıca kıtlığın etkisini azaltmak için dönemin halifesi Hz. Ömer yanına Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ı da alarak yağmur duasına çıkmış ve duanın akabinde yağmur yağmıştır. Kıtlığın göstermiş olduğu etkiden dolayı bu döneme ait zekâtlar gelecek seneye ertelenmiş olup hırsızlık yapan kişilere el kesme cezası uygulanmamıştır.³⁵⁴

Hz. Ömer'in hilafetinin 638-639 yıllarında Şam'da meydana gelen ve Amvâs ismiyle meşhur olan tâûn (veba) salgını kısa sürede Suriye, Filistin ile Irak'a bağlı Kufe ve Basra bölgelerine yayılmıştır. Bu salgını tetikleyen en büyük unsurlardan biri de aynı yılda meydana gelen kıtlıktır. Diğerleri ise savaşlarda ölen kişilerin defin işlemlerinin geciktirilmesi olarak yorumlanır. Rivayetlere göre bu salgından 20.000 ile 30.000 arasında kişi hayatını kaybetmiştir. Başka bir rivayette de ölenlerin sayılamayacak kadar çok olduğu bildirilmektedir. Bu salgında Ubeyde b. Cerrah, Muaz b. Cebel, Yezid b. Ebu Süfyan, Süheyl b. Amr, Şürahbil b. Hasene, Ebu Cendel b. Süheyl ve Fazl b. Abbas gibi sahabeler de hayatını kaybetmiştir.³⁵⁵

640 yılında Hz. Ömer halife iken Harretüleylâ diye bilinen yerde volkanik dağ patlaması yaşanmıştır.³⁵⁶ 640-641 yılında Medine'de deprem meydana geldiği ve birçok evin bu sebeple yıkıldığı rivayet edilmektedir. Aynı şekilde bu yılda Medine dışında Mekke, Dimaşk, Fesâ, Kufe gibi şehirlerde de depremler meydana gelmiştir.³⁵⁷

Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Muaykîb b. Ebû Fâtıma isimli sahabe cüzzam hastalığına yakalanmış, Yemen'den gelen iki kişinin tavsiye ettiği metot ile tedavi edilmiştir. Böylece hastalığın ilerlemesi durmuştur.³⁵⁸

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde de Medine yakınlarındaki volkanik dağda patlama olmayıp sadece dumanlar yükselmiştir.³⁵⁹ Mehzûr vadisi, Medine şehrinde bazı zamanlarda sel olaylarının yaşanmasına sebep olmaktaydı. Hz. Osman Mehzûr vadisinden

³⁵⁴ Abdulkerim Öner, "Medine'de Yaşanan Remâde (Kıtlık) Yılı ve Hz. Ömer", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 125-137; Levent Öztürk- Sevim Akgün Demir, "Hz. Ömer ve Kıtlık (Âmü'r-Ramâde) Yılı" (Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, Sivas, 2018), 2/334-339; Uçar, *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası-İslâm Tarihi'nde İlk Salgın-*, 72-73.

³⁵⁵ Cengiz, "Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvâs Tâûnu ve Etkileri", 137; Uçar, *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası-İslâm Tarihi'nde İlk Salgın-*, 61-71.

³⁵⁶ Mustafa Sabri Küçükbaş, "Harre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), XVI/244; Mahmut Kelpetin, "İslâm Öncesi Medine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* LII (2017), 96.

³⁵⁷ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 52-53.

³⁵⁸ Abdülkadir Şenel, "Muaykîb B. Ebû Fâtıma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2005), XXX/337.

³⁵⁹ Küçükbaş, "Harre", XVI/244; Kelpetin, "İslâm Öncesi Medine", 96.

gelen sel taşkınlarının sebep olacağı su baskınlarına engel olmak için bir set yaptırmıştır.³⁶⁰

2.3.3. Emeviler Döneminde Yaşanan Âfet ve Salgın Hastalıklar

Hulefâ-i Râşidîn döneminin sona ermesinden sonra Emevi kabilesinden Muâviye b. Ebû Süfyân Emevi devletini kurmuştur. 750 yılında meydana gelen Zap Suyu Muharebesi ile yıkılan Emevi devleti dönemi 661 ile 750 yıllarını kapsamaktadır. Diğer devletlerde olduğu gibi Emevi devleti döneminde de birçok doğal âfet ve salgın hastalık görülmüştür.

2.3.3.1. Doğal Âfetler

Abdullah b. Abbas Basra'ya vali olduktan sonra bir deprem yaşandığı bilgisi mevcuttur. Abdullah b. Abbas yaşanan bu deprem sırasında halka imamlık yaparak deprem namazı kıldırıştır. Depremi hangi sene meydana geldiği tam olarak belli değildir. 666-667 yıllarında olduğu tahmin edilmektedir.³⁶¹ 685 veya 686-687 yıllarında Umman'da oluşan deprem belirli aralıklarla 7 gün boyunca sürmüştür. Şehirdeki binaların çoğu yıkılmıştır.³⁶² 687-688 yılında Şam bölgesinde meydana gelen şiddetli bir kıtlık yüzünden insanların zayıf düşüp, erzak ve gıdalarının az olmasından dolayı savaşamaz hale geldiği rivayet edilmektedir.³⁶³

Abdûlmelik b. Mervan'ın (ö.86/705) 685-705 yıllarını kapsayan halifeliği döneminde Medine halkı kıtlığa maruz kalmıştır. Meydana gelen bu kıtlık, şehri ve şehir halkının hepsini etkisi altına almıştır.³⁶⁴ Mekke'de meydana gelen sel taşkınından dolayı Kâbe sular altında kalınca Abdullah b. Zübeyr'in (ö.73/692) Kâbe'yi yüzerek tavaf ettiği rivayet edilir.³⁶⁵

699-700 yıllarında Mekke'de büyük bir sel meydana gelmiş olup Kâbe'nin boyunu geçen bu sel taşkınında hacı adayları, yüklü develer, kadın ve erkeklerden birçok kişi boğularak yaşamını yitirmiştir.³⁶⁶

705-715 tarihlerinde Velid b. Abdûlmelik'in halifeliği döneminde Antakya'da bir depremin meydana geldiği rivayet edilmektedir. Her tarafı yerle bir eden bu deprem 40 gün

³⁶⁰ Kelpetin, "İslâm Öncesi Medine", 97.

³⁶¹ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 53-55.

³⁶² Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 53-54.

³⁶³ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII/468-470.

³⁶⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX/565-571.

³⁶⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII/529-549.

³⁶⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX/56.

boyunca belli aralıklarla devam etmiştir. Depremi etkisi Şam, Ürdün ve Filistin bölgelerinde de hissedilmiştir.³⁶⁷ Herhangi bir tarihten bahsedilmeksizin Ömer b. Abdülaziz'in (ö.101/720) halifeliği döneminde Şam'da şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Halife, dönemin valilerine mektup yazarak halkın kendisine çekidüzen vermesini talep etmiştir.³⁶⁸

711-712 yılında Halife Velid'in (ö.96/715) döneminde Ifrikiyye (Tunus) halkı, büyük bir kıtlık ve kuraklıkla karşı karşıya kalmıştır. Bu kıtlık ve kuraklıktan dolayı Musa b. Nusayr (ö. 98/717) isimli kişi Tunus halkını yağmur duasına çıkarmıştır.³⁶⁹

717-718 yılları arasında Suriye'de şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. 6 ay veya 40 gün belirli aralıklarla devam ettiği rivayet edilmektedir.³⁷⁰

734 yılında Medine'de ciddi su taşkınları yaşanmıştır.³⁷¹ 744-750 yıllarında II. Mervan'ın³⁷² (ö.132/750) hilafeti sırasında Şam bölgesinin tamamında Ürdün'ü de kapsayan bir deprem meydana gelmiştir. Çok şiddetli olan bu deprem Kudüs gibi pek çok şehirde bulunan manastırları yerle bir etmiştir. Kudüs'te bulunan Kubbetü's-Sahra'nın batı ve doğu duvarları yıkılmıştır. Yine Dimaşk'te yer alan Ümeyye Camisinin tavanı gökyüzü görülecek kadar yarılmış olup ardından gelen artçı depremle tekrar bu yarık kapanmıştır. Deprem, 40 gün boyunca belirli aralıklarla devam etmiştir. Halk korkudan 40 gün boyunca geceyi dışarıda geçirmiştir. Bu deprem sırasında sahabeden olan Şeddâd b. Evs'in bütün çocukları vefat etmiştir. Aynı şekilde bu deprem Taberiye'de (Akdeniz'de) büyük dalgaların oluşmasına sebep olarak tsunami meydana getirmiştir. Bu tsunamide birçok Yahudi öğretmen ve öğrenci hayatını kaybetmiştir. Emevi Devletinin son zamanlarına denk gelen bu artçı depremlerle yıkılan yerlerin tamir edilememesinin en büyük sebebi Abbasi Devleti ile sürekli bir mücadele halinde olmasıdır.³⁷³

2.3.3.2. Salgın Hastalıklar

Emevi Devleti sınırları içerisinde ilk salgın hastalık 669 yılında İstanbul kuşatmasını gerçekleştiren ordudaki askerler arasında sıtma ve çiçek hastalığı olarak görülmüştür. 669-670 yılında Kûfe'de ortaya çıkan veba salgınında dönemin valisi Muğîre

³⁶⁷ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 54-55.

³⁶⁸ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 54-55.

³⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX/143-149.

³⁷⁰ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 55-56.

³⁷¹ Kelpetin, "İslâm Öncesi Medine", 97.

³⁷² Ebû Abdilmelik Mervân b. Muhammed b. Mervân b. el-Hakem el-Hımâr el-Ümevî el-Ca'dî

³⁷³ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 56-58.

b. Şu'be hayatını kaybetmiştir. Yerine atanan Ziyâd b. Ebîh isimli vali de 673 yılında vebadan ölmüştür. 683 yılında Velîd b. Utbe bin Ebî Süfyân da tâûn hastalığına yakalanıp hayatını kaybetmiştir. 684-685 yıllarında Abdülmelik b. Mervân'ın halifeliği döneminde Basra'da tâûn salgını ortaya çıkmıştır. Birçok kişinin ölümüne sebep olan bu tâûn önüne çıkan herkesi sel gibi silip süpürdüğü için *cârif tâûnu* adı ile meşhur olmuştur. Salgın sebebi ile cenaze sayıları artmış, insanların defin işlemlerini yetiştiremedikleri rivayet edilmekle birlikte ibadetler de durma noktasına gelmiştir. İbn Mesud'un (ö.32/652-53) annesi cârif tâûnundan ölmüş olup defin işlemi için kimseyi bulamayınca ücret karşılığı dört gayr-i müslim tutarak defin işlemlerini yaptırtmıştır. Sahabeden olan Enes b. Malik'in neslinden birçok kişi bu salgında hayatını kaybetmiştir.³⁷⁴ 685-686 yıllarında Mısır'da çıkan veba salgını ile birçok Mısırlı hayatını kaybetmiştir. 698-699 yıllarında Şam'da büyük bir veba salgını görüldüğü rivayet edilmektedir. Şam halkını neredeyse yok edecek düzeyde olan bu salgın gazalara çıkılmasına engel olmuştur. Basra'ya sığınan bu salgından dönemin Basra valisi Ömer b. Ubeydullah b. Muammer hayatını kaybetmiştir. 706 yılında Velîd b. Abdülmelik döneminde Basra'da büyük bir tâûn salgını görülmüştür. Basra'dan Kufe'ye oradan da Şam'a kadar yayılan bu salgın genç kızlar üzerinde daha çok etkili olduğu için *feteyât tâûnu* ismiyle meşhur olmuştur.³⁷⁵

709-710 yıllarında Kuteybe b. Müslim'in (ö.96/715) asi tavırlarından dolayı cezalandırmak için mücadele ettiği Bâzegis hükümdarı Neyzek Tarhûn'un çiçek hastalığına yakalandığı rivayet edilmektedir.³⁷⁶ 716-717 yıllarında Süleyman b. Abdülmelik'in (ö.99/717) hilafeti döneminde ülke genelinde görülen vebada oğlu Eyyüb ve ailesi hayatını kaybetmiştir. 732-733 yıllarında Vâsıt'ta etkisi kısa sürdüğü bilinen bir veba salgını ortaya çıkmıştır. 725 yılında Hişâm b. Abdülmelik'in halifeliği döneminde Şam'da büyük bir tâûn salgını görülmüştür. 743-744 yıllarında Şam ve çevresinde ortaya çıkan veba salgını Afrika'da da görülmüştür. 748 yılında Mervân b. Muhammed'in (ö.132/750) hilafeti döneminde Irak'ta büyük bir tâûn salgını ortaya çıkmış olup başka bölgelere de kısa bir süre içinde yayılmıştır. Doğu bölgelerinin valisinin bu salgında hayatını kaybetmesinden dolayı Müslim b. Kuteybe tâûnu olarak anılmaktadır. Ayrıca bu

³⁷⁴ Demir - el-Mhemit, "Emevî İktidarın Kuruluş ve Yıkılışında Salgın Hastalıkların Etkisi", 936-946; Bayram Arif Köse, "İslâm Coğrafyasında Salgın Hastalıklar: Emevîler Dönemi", *HISTORY STUDIES Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* XIII/3 (2021), 929-934.

³⁷⁵ Köse, "İslâm Coğrafyasında Salgın Hastalıklar: Emevîler Dönemi", 929-934; Demir - el-Mhemit, "Emevî İktidarın Kuruluş ve Yıkılışında Salgın Hastalıkların Etkisi", 936-946.

³⁷⁶ Köse, "İslâm Coğrafyasında Salgın Hastalıklar: Emevîler Dönemi", 932.

salgında fıkıh ve hadis ilminin önemli âlimlerinden olan Ebû Eyyüb Sahtiyânî de hayatını kaybetmiştir.³⁷⁷

2.3.4. Abbasiler Döneminde Yaşanan Âfet ve Salgın Hastalıklar

Emevi devletinin son halifesi olan Mervân b. Muhammed Musul'da bulunan Zap suyu mevkiinde yenilgiye uğratılarak yıkılmıştır. Böylece Ebul Abbas (ö.136/754) ile Abbasi devleti kurulmuştur.³⁷⁸ Geniş bir coğrafyada hüküm süren Abbasi devleti beş yüz yılı aşkın süre iktidarda kalmıştır. Beş asırdan daha fazla hüküm süren bu devlet, bu süre zarfı içerisinde birçok salgın hastalık ve doğal âfetle mücadele etmiştir. Bu çalışmamızda tüm salgın hastalık ve doğal âfetlerden bahsetmemiz konumuzun uzamasına sebep olacağından başta Mekke, Medine, Şam, Bağdat olmak üzere diğer şehirlerde meydana gelmiş olan âfetlere değinilecektir.

2.3.4.1. Doğal Âfetler

763 yılında ise Abbasî Halifesi Mansûr (ö.158/775) döneminde meydana gelen şiddetli yağmur sonrasında Medine vadileri sularla dolmuş, bu durum Medine şehrini tehlikeye sokunca sel taşkınlarının oluşmasını engellemek için kanallar açılmış ve su farklı yerlere yönlendirilmiştir.³⁷⁹ Halife Harun Reşîd zamanını kapsayan 802-803 yıllarında el-Masîsa'da deprem meydana gelmiş olup bu depremde şehrin surları yıkılmış ve kuyu suları çekilmiştir.³⁸⁰

847-848 yıllarında Halife Mütevekkil (ö.247/861) döneminde Dımaşk ve çevresinde meydana gelen ve artçılarla birlikte üç saat süren depremde Ümeyye Camii'nin dörtte biri, şehirdeki evlerin çoğunluğu ve köprüler yıkılmıştır.³⁸¹ 856-857 yıllarında çok sayıda deprem meydana gelmiştir. Taberiyye şehrinin doğusunda yer alan dağın büyük bir kısmı depremle birlikte şehrin üzerine yıkılmış ve birçok kimse hayatını kaybetmiştir.³⁸²

865-866 yıllarında Bağdat'ta büyük bir kıtlık ortaya çıkmıştır. Bu kıtlıktan dolayı halk sıkıntıya düşmüş, açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.³⁸³ 872-873 yıllarında

³⁷⁷ Köse, "İslâm Coğrafyasında Salgın Hastalıklar: Emevîler Dönemi", 929-934; Demir - el-Mhemit, "Emevî İktidarın Kuruluş ve Yıkılışında Salgın Hastalıkların Etkisi", 936-946.

³⁷⁸ Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû'l-Abbas es-Seffâh", *Temel İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1994), X/283-284.

³⁷⁹ Kelpetin, "İslâm Öncesi Medine", 97.

³⁸⁰ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 60.

³⁸¹ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 63-64.

³⁸² Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 65-67.

³⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI/33-38.

Hicaz'da artçılarla birlikte meydana gelen depremde halk Mekke'de Kâbe'ye, Medine'de ise Hz. Peygamber'in kabrine sığınmışlardır. Bu depremde pek çok bedevi hayatını kaybetmiştir.³⁸⁴

901-902 yıllarında Bağdat şehrinde büyük bir deprem olmuştur. Günlerce süren depremde halk mescide toplanarak Allah'a dua etmiş ve deprem kesilmiştir.³⁸⁵ 916-917 yıllarında Bağdat'ın iki bölgesinde büyük yangınlar meydana gelmiştir. Bu yangınların birinde bin ev ve dükkânın yandığı rivayet edilir. Meydana gelen bu yangında çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.³⁸⁶ Aynı yıl Bağdat'ta çok miktarda kar yağmış, şiddetli bir soğuk olmuştur. Bundan dolayı hurma ağaçları başta olmak üzere diğer ağaçlar telef olmuştur. Şiddetli soğuk her tarafı dondurmıştır. Hadis alimlerinin donan sulara hadis okuyarak şiddetli soğğun kırılmasına vesile olduğu rivayet edilmektedir.³⁸⁷

977-978 yıllarında Bağdat'ta kırk gün boyunca artçılarla birlikte süren depremde halk, evlerine girmeyip dışarıda durmuşlardır.³⁸⁸ 987-988 yıllarında Bağdat'ta oluşan şiddetli bir kıtlıktan sonra birçok insan hayatını kaybetmiştir.³⁸⁹ 988-989 yıllarında Bağdat'ta çok sayıda insanın ölümüne sebep olan büyük bir kıtlık meydana gelmiştir. Aynı yıl fırtınalar ve kasırgalardan dolayı birçok ev yıkılmış ve gemiler batmıştır. Basra şehrindeki halk da şiddetli bir sıcağa maruz kalmış olup bu aşırı sıcaklardan dolayı birçok insan hayatını kaybetmiştir.³⁹⁰ 998-999 yıllarında Bağdat'ta meydana gelen aşırı dolu yağışından dolayı hamamdaki suların ve hayvanların idrarlarının donduğu rivayet edilir.³⁹¹ 999-1000 yıllarında Bağdat'ta meydana gelen fırtına ve şiddetli doludan birçok hurma ağacı telef olmuş bu hurma ağaçlarının ancak kendini iki yıl sonra toplayabildiği rivayetler arasındadır.³⁹²

1002-03 yıllarında Şam, Avâsım ve sınır beldelerinde meydana gelen depremde pek çok insan hayatını kaybetmiş, çok fazla kale de yıkılmıştır.³⁹³ 1015 yılında Mekke, Medine ve Kudüs'te depremler olmuştur. Mekke'de meydana gelen depremde Kâbe'nin Rukn-i

³⁸⁴ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 72.

³⁸⁵ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 76-77.

³⁸⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI/271-272.

³⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI/271-272.

³⁸⁸ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 84.

³⁸⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI/516.

³⁹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI/518.

³⁹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI/548.

³⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI/550-551.

³⁹³ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 86.

Yemâni tarafı çatlamıştır. Medine’de ise Ravza-i Mutahhara’nın önündeki duvar yıkılmış olup Kudüs’te bulunan Kubbetü’s Sahra’nın kubbesi çökmüştür.³⁹⁴ 1033 yılında meydana gelen depremde Kudüs’te Davud peygamberin mihrabı yıkılmıştır. Gazze şehrinde cami minaresinin alem kısmı düşmüş, Askalân’da ise bir tane minare yıkılmıştır. Nablus şehrinde ise 300 kişi hayatını kaybetmiş, birçok bina yıkılmıştır. Bâlis şehrinin yarısı harabeye dönmüş, Bârâzhâ köyü ve çevresi yere batmıştır.³⁹⁵

1056-57 yıllarında Bağdat’ta gündüz vakti, toz bulutlarının gökyüzünü kaplamasına sebep olan şiddetli bir fırtına ortaya çıkmıştır. Gündüz vakti ortalığın kararmasına sebep olan bu fırtına gününde halk lamba yakmak zorunda kalmıştır.³⁹⁶ 1073-74 yıllarında kuvvetli yağın yağmur ardından sel taşkınları olmuş Dicle Nehri’nin suları yükselince Bağdat şehri sular altında kalmıştır. Hilafet sarayında bulunanların Bağdat’ın batısına kaçarak canlarını zor kurtardığı rivayet edilir. Adudi hastanesini sular bastığı gibi Hayzuran Mezarlığı da sular altında kalmıştır. Halkın çok sayıda hayvanı telef olduğu gibi çok sayıda insan da hayatını kaybetmiştir. Aynı yıl Musul şehrinde de sel taşkınları birçok mal ve eşyayı yok etmiştir. Sincar surları yıkılmış. Yine aynı yıl Basra’da şiddetli bir fırtına olmuş bundan dolayı, 10.000’e yakın hurma ağacı kökünden sökülerek telef olmuştur.³⁹⁷

1118 yıllarında halife Müsterşid (ö.529/1135) döneminde Bağdat şehrinde yağmurların azalması ile birlikte şiddetli bir kıtlık meydana gelmiştir. Bu kıtlık şehirde hırsızlık ve yağmalama olaylarının artmasına neden olmuştur.³⁹⁸ 1122 yılında Musul, Hicaz’da depremler meydana gelmiştir. Musul’da evlerde çatlaklar oluşturan deprem Mekke’de Kâbe’nin bir kısmını yıkıp Rukn-i Yemâni tarafını çatlatmıştır. Medine şehrinde ise Mescid-i Nebevi’nin bir tarafının yıkıldığı rivayet edilmektedir.³⁹⁹ 1136-37 yıllarında Şam vilâyetinde birçok ağacı kökünden söküp telef eden şiddetli bir fırtına çıkmış olup fırtınanın ardından şiddetli dolu meydana gelmiştir.⁴⁰⁰

1178-79 yıllarında yağışların az olmasından dolayı kıtlık meydana gelmiştir. Irak, Şam ve Mısır diyarını etkileyen bu kıtlık bir yıl sürmüş olup yağmurun yağması ile kıtlığın

³⁹⁴ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 87.

³⁹⁵ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 87-90.

³⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII/168-171.

³⁹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII/231.

³⁹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII/346-347.

³⁹⁹ Arslantaş, *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*, 103.

⁴⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII/392.

sona erdiği ve gıda fiyatlarının ucuzladığı rivayet edilir. Bu kıtlıktan sonrada şiddetli bir veba salgını meydana gelmiştir. Ayrıca ülkeyi, humma hastalığını andıran sersam hastalığı da etkisi altına almıştır. Bu hastalıkta 1180 yılında engellenebilmiştir.⁴⁰¹

1249-50 yıllarında Bağdat şehrinde su baskınları meydana gelmiş. Üç cami dışında diğer camilerde cuma namazları kılınamaz olmuştur. Birçok mahalle ve bina kullanılamaz hale gelmiştir. Su baskınından dolayı bazı halifelerin tabutu Rüsafe mezarlığına taşınmıştır. Bunlar arasında Muktesid b. Emir Ebu Ahmed el-Mütevekkil'in tabutu da vardır.⁴⁰² 1256 yılında Medine yakınlarında meydana gelen ve Hicaz ateşi olarak isimlendirilen bir hafta süren volkanik patlama sarsıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Volkanik dağdan çıkan lavlar Harretü'l-Arîd mevkiine kadar gelmiş olup Medine'ye ulaşmamıştır.⁴⁰³

2.3.4.2. Salgın Hastalıklar

774-775 yıllarında Mehdî-Billâh (ö. 169/785) halifeliği döneminde insanları etkisi altına alan büyük bir veba salgını meydana gelmiş olup bundan dolayı çok sayıda insan ölmüştür. Ölen kişiler arasında Eflah îf Humeyd, Hayve b. Şureyh, Muaviye b. Salih, Züfer b. Hüzeyl b. Kays b. Süleym'in de bulunduğu rivayet edilmektedir.⁴⁰⁴ 783-784 yıllarında Bağdat ve Basra şehirlerinde şiddetli bir öksürük ve veba salgını görülmüştür.⁴⁰⁵

790-791 yıllarında halife Harun Reşid hac için Mekke'ye gitmiş, şehirde veba salgını olduğunu haber alınca şehre girmeyip haccın rükûnlarını yerine getirip sa'yini yapmıştır. Şehirde vakit kaybetmeden hemen oradan ayrılıp Bağdat'a dönmüştür.⁴⁰⁶ 871-872 yıllarında Bağdat, Samarra, Vâsıt ve başka şehirlerde büyük bir veba salgını meydana geldiği rivayet edilmektedir.⁴⁰⁷

913-914 yıllarında Bağdat şehrinde birçok insanın hayatına kaybetmesine sebep olan şiddetli bir veba salgını ortaya çıkmıştır. Özellikle Harbiye mıntıkasında bu salgından dolayı birçok insan evlerinin kapsına kilit vurmuştur.⁴⁰⁸

941-942 yıllarında Bağdat'ta meydana gelen kıtlık, veba salgınına yol açmış olup bu da birçok insanın ölmesine sebep olmuştur.⁴⁰⁹

⁴⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII/525-528.

⁴⁰² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII/328-330.

⁴⁰³ Kelpetin, "İslâm Öncesi Medine", 96; Küçükaşcı, "Harre", XVI/244.

⁴⁰⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X/216-217.

⁴⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X/250-251.

⁴⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X/278.

⁴⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/69-71.

⁴⁰⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/215-217.

945-946 yıllarında Halife el-Mutî'-Lillâh (ö. 364/974) döneminde Bağdat'ta meydana gelen kıtlıktan dolayı insan ve hayvan cesetleri çoğalınca defin işlemlerinde aksaklıklar olmuştur. Bu durum salgın hastalıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bundan dolayı insanlar Bağdat şehrini terk ederek Basra'ya gitmişlerdir. Bu insanların bazıları yolda, bazıları ise Basra'ya ulaştıktan kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir.⁴¹⁰

1047-48 yıllarında Irak ve Cezire'de ölen hayvanların leşlerinden dolayı veba hastalığı ortaya çıkmıştır. Birçok kişinin ölümüne sebep olan bu salgından dolayı kimse sokağa ve pazara çıkamaz oldu. Tıbbi araç gereçler azalınca Musul'da etkili olan salgın Müslümanların ibadet hayatını etkilemiş olup salgından dolayı cuma namazına sadece 400 kişi katılmıştır.⁴¹¹

1074-75 yıllarında halife Muktedî-Biemrillâh (ö.487/1094) döneminde Sevad mıntıkasında ortaya çıkan veba hastalığı Dicle nehrinin sularının çekilmesi ile birlikte şiddetli bir veba salgınına dönüşmüştür. Bundan dolayı insanlar bu bölgeden kaçmışlardır.⁴¹² 1075-76 yıllarında Bağdat'ta meydana gelen kum ve çakıl fırtınasından sonra ortaya çıkan çekirge sürüsü şehirdeki ürünlere saldırmış ve ortalığı talan etmiştir. Uzun süreli devam eden bu çekirge istilasından dolayı açlıkla karşı karşıya kalan halk, keçi boynuzunu darı unuyla karıştırarak yemek zorunda kalmışlardır. Bu sağlıksız beslenme sonucunda veba salgını ortaya çıkmıştır. Çekirge istilasını son bulunca bolluk meydana geldiği rivayet edilir. Aynı yıl Dimaşk'ta da şiddetli bir kıtlık ortaya çıkmış ve kıtlık üç sene sürmüştür.⁴¹³

1085-86 yıllarında Irak, Hicaz ve Şam'da humma ve tâûn gibi hastalıklardan dolayı birçok insan ve hayvan öldüğü rivayet edilmektedir. Çok sayıda hayvanın ölmesinden dolayı hayvansal ürünlerde fiyatlar artmıştır.⁴¹⁴ 1098-99 yıllarında Bağdat'ta kıtlıktan dolayı insan ölümleri artınca şiddetli bir veba hastalığı ortalığı sarmıştır. Bu salgından dolayı ölenlerin defnedilemez hale geldiği rivayet edilmektedir.⁴¹⁵

1258-59 yıllarında Bağdat şehri, kırk gün boyunca felaketlerle mücadele etmiştir. Felaketler son bulunca şehir de çok az insan kalmış olup ölenlerden ötürü şehrin havası

⁴⁰⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI/349-352.

⁴¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XI/366-368.

⁴¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII//150.

⁴¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII/233-235.

⁴¹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII/236-237.

⁴¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII/259.

⁴¹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XII/304-306.

bozulmuş ve akabinde veba salgını ortaya çıkmıştır. Bu salgın hava zerrecikleri vasıtasıyla Şam ülkesine sıçramış, birçok insanın ölmesine sebep olmuştur.⁴¹⁶

2.3.5. Osmanlılar Döneminde Yaşanan Âfet ve Salgın Hastalıklar

1299 yılında Osman Gazi (ö.1326) tarafından Bilecik'in Söğüt ilçesinde kurulan Osmanlı Devleti, üç kıtada da hüküm sürmüştür. 600 yıllık bir geçmişe sahip olan Osmanlı Devleti doğu ile batıyı birbirine bağlayan bir köprü vazifesi gördüğünden dolayı fetih, göç ve ticaret gibi sebeplerden dolayı birçok salgın hastalıkla karşı karşıya kalmıştır. Aynı zamanda Balkanlar, Orta Doğu ve Afrika'nın büyük bir bölümünde toprağı olan bu devlet, birçok doğal âfete maruz kalmıştır. Konumuzun çok uzamaması için sadece Osmanlı Devleti'nde ciddi anlamda iz bırakan salgın hastalık ve doğal âfetlere değinilecektir.

2.3.5.1. Doğal Âfetler

Osmanlı Devleti'nde 1509 yılında İstanbul'da meydana gelen deprem, etkileri ve bıraktığı hasarlardan dolayı o güne kadar görülmüş en büyük ve yıkıcı bir deprem olarak kayıtlara geçmiştir. Bursa ve Edirne'de de hissedilen bu deprem artçılarla birlikte iki yıl boyunca ekili olmuştur. İnsanlar iki ay boyunca dışarıda gecelemişlerdir. Tarihçiler tarafından küçük kıyamet olarak isimlendirilen bu depremde İstanbul'da hasar görmeyen tek bir ev bile kalmamıştır. 1070 kadar evin harabeye döndüğü bu depremde 5.000 ile 15.000 arasında insan hayatını kaybetmiştir.⁴¹⁷ 1539 yılında II. Beyazid (ö.1512) döneminde zindan kapısında yangın meydana gelmiştir. Bu yangında Baba Cafer Zindanı'nda bulunan mahkumlar yanarak can vermiştir. Birçok ev, dükkân ve caminin yanarak kül olmasına sebep olan bu yangın Osmanlı Devleti'nin ilk büyük yangını kabul edilir.⁴¹⁸ 1553 yılında Kanuni Sultan Süleyman (ö.1566) döneminde Kağıthane'de büyük bir sel felaketi olmuştur. Birçok yerleşim yeri ve bahçe kullanılamaz hale gelmiştir. Ayrıca sel büyük ağaçları kökleri ile birlikte söküp boğaza sürüklemiştir.⁴¹⁹ 1563 yılında İstanbul'da aşırı yağışların sebep olduğu sel felaketi meydana gelmiştir. Birçok semtin

⁴¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII/361-367.

⁴¹⁷ Fatma Ürekli, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* VIII/16 (2010), 104; Şerife Özata - Sevgül Limoncu, "16. ve 20. yy. Arası İstanbul ve Yakın Çevresinde Meydana Gelen Deprem Sonrası Barınma Uygulamalarının İncelenmesi", *Megaron* IX/3 (2014), 219.

⁴¹⁸ Ürekli, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür", 113.

⁴¹⁹ Ürekli, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür", 118.

zarar gördüğü bu selde yalılar, köprüler ve su kemerleri tahrip olmuştur. Kağıthane’de bulunan çınar ağaçlarının uçlarına kadar sel sularının yükseldiği rivayet edilir.⁴²⁰

1621 yılında İstanbul’da meydana gelen aşırı soğuklardan dolayı deniz dondu. Halkın Galata’dan İstanbul’a buzun üzerinde yürüdüğü rivayet edilmektedir.⁴²¹ 1633 yılında İstanbul’da çıkan ve üç gün boyunca etkili olan yangın Cibali yangını olarak kayıtlara geçmiştir. Şiddetli bir poyrazın da etkisi ile şehrin beşte biri küle dönmüştür.⁴²² 1657 yılında Edirne’de şiddetli soğuk görülmüştür.⁴²³ 1788-89 yıllarında İstanbul’da aşırı kar yağışından ve şiddetli don olaylarından dolayı bazı gıda maddelerinin temin edilmesinde sıkıntılar yaşanmıştır.⁴²⁴ 1719 yılında İstanbul şehrinde deprem meydana gelmiştir. Oldukça şiddetli olan deprem artçılarıyla birlikte iki ay sürmüştür. Şehirde birçok ev, cami, kilise hasar görmüş olup kule ve surlar yıkılmıştır. Bazı camilerin kubbelerinde çatlaklar oluşmuştur. Dört bin kadar insanın yaşamını yitirdiği deprem, İzmit ve Yalova’da etkili olmuştur.⁴²⁵ 1782 yılında meydana gelen bu yangın İstanbul’un en büyük yangını olarak tarihe geçmiştir. Çok geniş bir alana yayılan bu yangın 65 saat sürmüştür. Bu yangında su kıtlığı yaşandığı için insanlar ciddi sorunlarla karşılaşmışlardır. Kârgir ve ahşap birçok yapıyı küle döndüren bu yangın tarihi eserlere de büyük darbe vurmuştur.⁴²⁶ 1789 yılında İstanbul’da aşırı yağışların sebep olduğu sel felaketi meydana gelmiştir. İki gün süren bu şiddetli yağmur neticesinde büyük hasarlar meydana gelmiştir. Evler, hamamlar, dükkânlar yıkılmıştır. Camiler su ile dolmuş, mezarlıklardaki cesetler yeryüzüne çıkmıştır.⁴²⁷ 1794 yılında Hicaz bölgesinde şiddetli bir yağmurun ardından gelen sel taşkını ile Mescid-i Haram sular altında kalmıştır. Sefa ve Merve bölgesi büyük zarar görmüştür. Babül Veda Mescidi’nin selden dolayı minaresi yıkılmıştır. Tatlı su kuyularının zarar görmesinden dolayı içme su fiyatları artmıştır.⁴²⁸

⁴²⁰ Ürekli, “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür”, 118.

⁴²¹ Suha Oğuz Baytimur, “1789-1808 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Depremler ve Meteorolojik Âfetler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XXX/2 (2020), 511.

⁴²² Ürekli, “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür”, 113.

⁴²³ Baytimur, “1789-1808 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Depremler ve Meteorolojik Âfetler”, 511.

⁴²⁴ Baytimur, “1789-1808 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Depremler ve Meteorolojik Âfetler”, 513.

⁴²⁵ Özata - Limoncu, “16. ve 20. yy. Arası İstanbul ve Yakın Çevresinde Meydana Gelen Deprem Sonrası Barınma Uygulamalarının İncelenmesi”, 220.

⁴²⁶ Ürekli, “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür”, 114.

⁴²⁷ Baytimur, “1789-1808 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Depremler ve Meteorolojik Âfetler”, 513.

⁴²⁸ Baytimur, “1789-1808 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Depremler ve Meteorolojik Âfetler”, 512.

1803 tarihinde Adana’da yağmurların az yağmasından ve çekirge istilalarında dolayı kıtlık meydana gelmiştir.⁴²⁹ 1803-05 yıllarında Diyarbakır ve çevresinde etkili bir kıtlık meydana gelmiştir. Bundan dolayı tarım ve gıda ürünlerinin fiyatları yükselmiştir.⁴³⁰ 1886-87 yıllarında Mardin ve çevresinde çekirge istilaları yaşanmıştır.⁴³¹ İstanbul’da 1894 yılında büyük bir deprem meydana gelmiştir. Bu depremde 474 kişi hayatını kaybetmiş olup 482 kişi de yaralı olarak kurtulmuştur. 1087 adet ev ve 299 tane dükkân büyük ölçüde hasar görmüştür.⁴³² 1904-05 yıllarında Uşak, Gediz ve Simav’da çekirge istilaları yaşandığı rivayet edilmektedir.⁴³³ Osmanlı Devleti’nin son yangını ise 1918 yılında İstanbul’da çıkmıştır. Sultan Selim semtinden meydana gelen bu yangın rüzgârın da etkisiyle hızlı bir şekilde yayılmıştır. Yangının İstanbul’a çok büyük zararlar verdiği rivayet edilir.⁴³⁴

2.3.5.2. Salgın Hastalıklar

Osmanlı Devleti’nde 1361-62 yıllarında veba salgını görülmüştür. 1402 yılında Yıldırım Beyazid ile Timur arasında yapılan savaştan bir yıl sonra Anadolu’da kıtlık ve buna bağlı olarak veba salgını görüldüğü rivayet edilmektedir. İstanbul fetih edildikten sonra yeni başkentte 1455 yılında ilk salgın görülmüş olup bir yıl boyunca etkisini sürdürmüştür. Yine İstanbul’da 1468-75 yıllarında yedi yıl boyunca etkili olan veba, adeta şehri kuşatma altına almış olup birçok insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. 1501 yılında meydana gelen veba salgınında 25.000 insanın öldüğü tahmin edilmektedir. 16. ve 17. yüzyıllarda adeta İstanbul’u veba salgınları esir almış, şehre ciddi ve ağır sonuçlar yaşatmıştır. Birçok kişinin ölümüne sebep olan bu salgınlardan dolayı hapisanede mahkûmlar serbest bırakılmış, birçok dükkân kapatılmıştır. Ayrıca halk kutsal mekânlara dua ve niyazda bulunmak için gitmişlerdir.⁴³⁵

18. yüzyıl içinde 18 yıl Bulgaristan, 19 yıl Tunus, 33 yıl Suriye, 41 yıl Bosna, 42 yıl Cezayir ve 57 yıl Ege’de veba salgını görülmüştür. 1840-44 yıllarında veba artık giderek azalmış olup Osmanlı coğrafyasını terk etmeye başlarken 1894 yılında görülen

⁴²⁹ Baytimur, “1789-1808 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Depremler ve Meteorolojik Âfetler”, 514.

⁴³⁰ Baytimur, “1789-1808 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Depremler ve Meteorolojik Âfetler”, 515.

⁴³¹ Edip Bukarlı, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Çekirge İstilaları: Mardin Örneği”, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* II/2 (2020), 84.

⁴³² Özata - Limoncu, “16. ve 20. yy. Arası İstanbul ve Yakın Çevresinde Meydana Gelen Deprem Sonrası Barınma Uygulamalarının İncelenmesi”, 222.

⁴³³ Bukarlı, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Çekirge İstilaları: Mardin Örneği”, 83.

⁴³⁴ Ürekli, “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür”, 117.

⁴³⁵ Nalan Turna, “İstanbul’un Veba ile İmtihani: 1811- 1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi”, *Studies of The Ottoman Domain* I/1 (2011), 9-15.

veba salgını yarım yüzyıl boyunca devam etmiştir.⁴³⁶ 19. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı topraklarında büyük bir veba salgını görüldü. Bu salgında birtakım tedbirler ve önlemler alındı. Karantina yöntemi uygulandı. 75.000 kişinin öldüğü rivayet edilmektedir.⁴³⁷

Osmanlı Devleti döneminde cüzzam hastalığı görülmüş olmakla birlikte bu hastaların tedavisi için ilk defa II. Murat (ö.1451) zamanında Edirne’de cüzzamhane yapılmıştır. Daha sonra 1514’te Yavuz Sultan Selim (ö.1520) tarafından da cüzzamhane yaptırılmıştır.⁴³⁸

Osmanlı Devleti’nde ilk kolera salgını 1822 yılında görülmüştür. 1893-1895 yılları arasında da tüm Osmanlı topraklarını etkisi altına almıştır. 1893 yılında Hicaz’da ortaya çıkan kolera salgını Osmanlı coğrafyasında meydana gelen en büyük kolera salgınıdır. Bu salgında 30 ile 40 bin civarında insan hayatını kaybetmiştir. Kısa sürede durumun farkına varan Osmanlı Devleti bunun için birtakım önlemler almıştır. Ancak alınan tüm önlemlere rağmen hacı adaylarının memleketlerine dönmeleri ile bakteri Anadolu’da hızlı bir şekilde yayılmıştır. Yaz aylarında İstanbul’da ve İzmir’de etkili olan kolera mikrobu kısa sürede salgına dönüşmüştür. 1894 yılında etkisini daha da artırmış olan salgın en üst seviyeye ulaşmıştır.⁴³⁹

1847 yılında Erzurum vilâyetinde ortaya çıkan kolera salgınından dolayı halk Palandöken’e çıkmıştır. Havası ve suyu temiz olan yerlere gitmekle önlemler alan halkın beşte biri salgından etkilenmiştir. Kış aylarında etkisi azalan salgın yaz aylarında etkisini göstermektedir. Erzurum’dan Trabzon’a sıçrayan kolera virüsü ikinci gününde 300 kişiye bulaşmış, bunlardan 103 tanesi ölmüştür. Durumu görerek paniğe kapılan halktan 15-20 bine yakın kişi şehri terk etmiş, 6-7 bin kişi şehirde kalmıştır. Karantina yönteminin uygulanması ile birlikte üç ay boyunca ticaret durmuştur.⁴⁴⁰ 1910 yılında Samsun’da büyük bir kolera salgını meydana gelmiştir. Bu salgının Arnavutluk’tan dönen askerlerle geldiği tahmin edilmektedir. Bu salgın da birtakım tedbirler alınmış. Aynı şekilde karantina

⁴³⁶ Turna, “İstanbul’un Veba ile İmtihanı: 1811- 1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi”, 9-15.

⁴³⁷ Baki Sarısakal, “Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar ve Samsun’da Kolera”, ts., 1-2.

⁴³⁸ Palalı, “Cüzzam”, VIII/150-152.

⁴³⁹ Metin Menekşe, “İzmir’de Kolera Salgını ve Etkileri (1893)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* XXXIX/67 (2020), 391-392.

⁴⁴⁰ Özgür Yılmaz, “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi* VI/1 (2017), 36-41.

yöntemine müracaat edilmiştir. 1911 yılında Samsun halkı ulemânın liderliğinde kolera salgınından kurtulmak için dua ve niyazda bulunmuştur.⁴⁴¹

19. yüzyıl öncesi çiçek hastalığı hakkında ayrıntılı bir bilgi olmamakla birlikte padişahlardan I. Ahmet (ö.1617) ve III. Ahmet (ö.1736) çiçek hastalığına yakalandığı ve 18. yüzyılda çiçek aşısı uygulaması yapıldığı bilinmektedir. İlk çiçek hastalığı salgını 1845 yılında Abdülmecit (ö.1861) döneminde yaşanmıştır. 1864 yılında Galata ve Beyoğlu'nda görülen çiçek salgını halkı tedirgin etmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus harbinden kaçan Müslümanlar yolda bulaştıkları çiçek hastalığını İstanbul ve Anadolu'da bulunan birçok şehre taşımışlardır. Bu durum vaka sayısının artmasına sebep olmuştur. Aynı şekilde ölenlerin gelişi güzel defnedilmesi salgını tetikleyen diğer unsurlardandır.⁴⁴²

⁴⁴¹ Sarısakal, “Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve Samsun'da Kolera”, 1-2.

⁴⁴² Nuran Yıldırım, “Salgın Afetlerinde İstanbul”, *Afetlerin Gölgesinde İstanbul* (İstanbul: İstanbul Kültür AŞ, 2010), 121-122.

III. BÖLÜM

3. ÂFET VE SALGIN HASTALIKLARIN FERDÎ VE TOPLUMSAL İBADETLERE ETKİSİ BAKIMINDAN İBADETLERE İLİŞKİN HÜKÜMLER

3.1. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde İbadetler

Fıkıh, ibâdât, muâmelât ve ukûbâtta oluşmaktadır. Akıl-baliğ olan bir Müslüman normal zamanda olduğu gibi olağanüstü durumlarda da üzerine farz olan ibadetleri yerine getirmekle yükümlüdür. Bu olağanüstü durumların başında şüphesiz salgın hastalıklar ve doğal âfetler gelmektedir. Salgın hastalıklar ve âfetler insanları çok yönlü etkileyerek onlarda birtakım sosyal ve psikolojik yaralar oluşturur. Bu yaraları manevi olarak ibadetlerle gidermek son derece önemlidir.

3.1.1. Namaz

Farsça bir kelime olan namaz, Arapça salât/صلاة kavramının karşılığıdır. Sözlükte, dua etmek, ibadet etmek, yalvarmak ve bağışlanma dilemek gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise tekbirle başlayıp selam ile biten belirli söz ve hareketlerden oluşan ibadettir.⁴⁴³ Beş vakit namaz hicretten bir buçuk yıl önce meydana gelen miraç gecesinde akıl-baliğ olan Müslümanlara farz kılınmıştır.⁴⁴⁴

3.1.1.1. Çeşitleri

Namaz ibadeti, bütün çeşitleri ile Hz. Peygamber'in bizzat uygulama ve izahlarına uygun bir şekilde nesilden nesile aktarılarak bizlere kadar ulaşmıştır. İslam âlimleri bizlere intikal eden bu namazları hükümleri bakımından tasnif etmişlerdir. Mâlikî, Şâfi ve Hanbelî mezhepleri namazı vacip ve sünnet olarak tasnif ederken Hanefî mezhebi farz, vacip ve sünnet olmak üzere tasnif etmiştir.⁴⁴⁵ Ancak bu üç mezhep tarafından kullanılan vacip kavramı Hanefî mezhebinde farz kavramıyla aynı anlama gelmektedir. Bu çalışmamızda Hanefîlere göre olan tasnifi açıklayacağız.

⁴⁴³ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), XXXII/350-357.

⁴⁴⁴ Buhârî, "Bed'dül-Halk" 6; Müslim, "İman" 259; Tirmizî, "Salât" 213.

⁴⁴⁵ Yaşaroğlu, "Namaz", XXXII/352.

3.1.1.1.1. Farz Namazlar

Hanefî mezhebine göre kesin bir delille, kat'î surette yapılması gereken dini yükümlülüğe farz denir.⁴⁴⁶ Farz bir ibadeti, mükellef olan kişinin mutlak surette yerine getirmesi gerekir. Farz olan namazlar; kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Farz namazlar, farz-ı ayn ve farz-ı kifâye olmak üzere iki kısma ayrılır. Vakit namazları ve cuma günü eda edilen cuma namazı farz-ı ayn namazlardır. Akıl-baliğ olmuş her Müslümanın bizzat kendisi bu namazları yerine getirmesi gerekmektedir. Ölen kimseler için kılınan cenaze namazı farz-ı kifâye namazdır. Bir grup Müslümanın bu ibadeti yerine getirmesiyle diğer Müslümanların üzerinden sorumluluk kalkar.⁴⁴⁷

3.1.1.1.2. Vacip Namazlar

Hanefî mezhebine göre sûbut yönünden kat'î fakat delalet bakımından zannî olan hükme vacip denilmektedir.⁴⁴⁸ Vacip olan ibadetlerinde farz olanlar gibi kesin olarak yapılması gerekmektedir. Vacip namazlar, li-aynihî vacip ve li-gayrihî vacip olmak üzere iki kısma ayrılır. Yatsı namazından sonra eda edilen vitir namazı ile bayram günlerinde kılınan Ramazan ve Kurban Bayramı namazları, kulun fiiline bağlı olmadığı için li-aynihî vacip namazlardandır. Bozulan nafîle bir namazın kazası ile dinen kılması zorunlu olmadığı halde kendi istek ve arzusu ile kılmayı adadığı nezir namazı, kulun fiiline bağlı olduğu için li-gayrihî vacip namazlardandır. Mâlikî mezhebine göre başlanmış bir nafîle namazın bozulması durumunda o namazın kazası farz hükmündedir.⁴⁴⁹ Şâfilere göre ise böyle bir durumda o namazın kazası gerekmemektedir.⁴⁵⁰

3.1.1.1.3. Nafîle Namazlar

Farz ve vacip namazlar dışında kalan diğer tüm namazlar nafîle namaz kategorisi içerisinde değerlendirilir. Nafîle namazlar kendi içerisinde revatib ve regaib olmak üzere iki kısma ayrılır. Farz namazlarına tabi olanlar revatib, Farz namazlarına tabi olmayanlar regaib olarak isimlendirilir. Revatib sünnetler kendi içerisinde müekked ve gayr-i müekked olmak üzere ikiye ayrılır.⁴⁵¹ Hz. Peygamber'in devamlı olarak kıldığı sabah namazının

⁴⁴⁶ Hayreddin Karaman, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: İrfan, 1970), 168.

⁴⁴⁷ Yaşaroğlu, "Namaz", XXXII/352.

⁴⁴⁸ Karaman, *Fıkıh Usûlü*, 168.

⁴⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, IXX/287; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvaftâ'*, nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf (Kahire: y.y., 1382/1962), I/410-411.

⁴⁵⁰ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdî, *el-Hâvî'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, 1994), III/468; Yaşaroğlu, "Namaz", XXXII/352.

⁴⁵¹ Yaşaroğlu, "Namaz", XXXII/352-353.

sünneti, öğle namazının ilk ve son sünneti, akşam namazının sünneti ve yatsı namazının son sünneti müekkelede sünnetlerdendir. Hz. Peygamber'in ara sıra terk ettiği ikindinin sünneti ve yatsının ilk sünneti de gayr-i müekkelede sünnetlerdendir. Regaib sünnetler ise belli zamanlarda ve bazı vesilelere binaen kılınabildiği gibi kişinin bizzat kendi isteği ile Allah'a yakınlaşmak ve sevap kazanmak için herhangi bir zaman diliminde kıldığı namazlardır. Duhâ, teheccüd, şükür, husûf, küsûf, evvâbîn, tesbih, şükür, istihare gibi namazlar regaib türü namazlardandır.⁴⁵²

Şâfi ve Hanbelî mezheplerine göre nafîle namazlar, cemaatle kılınması sünnet olup olmamasına göre ikiye ayrılmıştır. Cemaatle kılınması sünnet olmayan namazlar, vakit namazlara bitişik olan sünnetler dışında kuşluk, evvâbîn, tahiyyetü'l-mescid namazı gibi sünnet namazlardır. Küsûf, teravîh gibi namazlar ise cemaatle kılınması sünnet olan namazlardandır. Şâfi mezhebine göre müekkelede sünnetler on rekattır. Bunlar; sabah namazının sünneti, öğle namazının ilk iki rekât sünneti ve son sünneti, akşam namazının sünneti ve yatsı namazının son sünnetidir.⁴⁵³ Mâlikî mezhebine mensup olan alimler ise mendup namazları sünnet, nafîle ve fazilet olmak üzere üç kısma ayırmışlardır.⁴⁵⁴ Bayram namazları ve vitir namazı da sünnet namazlardan kabul edilmiştir.⁴⁵⁵

3.1.1.2. Hükümleri

Namaz ibadeti, insanoğlunun varlığından itibaren diğere dinlerde farklı şekillerde var olmuş olan bir ibadettir. Kur'an-ı Kerim'de namaz ibadetinin ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den itibaren var olduğu bildirilmektedir.⁴⁵⁶ Hz. Peygamber'e risâlet gelmeden önce namaz ibadeti ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Peygamberlik geldikten sonra ilk başlarda sabah ve akşam olmak üzere günde iki rekât namaz kıldığı rivayet edilmektedir.⁴⁵⁷ Miraç hadisesiyle birlikte günde beş vakit ikişere rekât farz kılınmış, daha sonra sabah ve akşam namazları dışındaki diğere namazlar dört rekât olarak farz kılınmıştır.⁴⁵⁸ Namaz ibadetinin farz oluşu; Kuran, sünnet ve icma ile sabittir.⁴⁵⁹ Farz

⁴⁵² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/125-131; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fi Tertibi's-Şerâ'i'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcut (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), I/284-288; Yaşaroğlu, "Namaz", XXXII/352-353.

⁴⁵³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/539.

⁴⁵⁴ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid* (Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 2004), I/96-214.

⁴⁵⁵ Yaşaroğlu, "Namaz", XXXII/352-353.

⁴⁵⁶ Meryem 19/59.

⁴⁵⁷ Buhârî, "Salât" 1.

⁴⁵⁸ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi* (İstanbul: Şamil, 1987), VIII/98.

⁴⁵⁹ Akyüz Vecdi, *İbadetler İlmihali* (İstanbul: İz, 1995), 88.

kılındığı günden itibaren mükellef olan Müslümanlar namaz kılmışlardır. Namaz ibadetinde vekâlet geçerli olmayıp her Müslümanın bizzat yerine getirmesi gereken bir ibadettir. Herhangi bir mazeret olmaksızın umursamazlık ve tembellik sebebi ile namaz ibadetini terk eden kişi fâsık olmuş olur. Farz oluşunu inkâr eden kişi de dinden çıkar. Hanefî mezhebine göre namaz ibadetini inkâr etmeden sırf tembellik sebebi ile terk eden kişi büyük günah işlemiş olur. Bu durumda olan kişi tevbeyle davet edilerek uyarılır. Kötü örnek teşkil etmemesi için hapsedilir.⁴⁶⁰ Hanefî mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre herhangi bir mazereti olmadan namazı tembellik yüzünden terk eden kişi İslam toplumuna karşı gelmiş sayılır. Tевbeyle davet edilir. Tевbe etmezse en ağır şekilde ceza uygulanır.⁴⁶¹

3.1.1.2.1. Ferdi Açıdan Hükümü

Cemaatle kılınan namaz tek başına kılınan namazdan bir hadise göre yirmi beş,⁴⁶² diğer bir hadise göre yirmi yedi⁴⁶³ kat derece daha faziletlidir. Hz. Peygamber başka bir hadisinde *Namaz vakti gelince biriniz ezan okusun, büyük olanınız da size namaz kıldırın.*⁴⁶⁴ buyurmuştur. Diğer bir hadisinde de *Tek başına namaz kılan kişi cemaate rastladığında ona katılsın.*⁴⁶⁵ buyurmuştur. Zikredilen hadislerle bakıldığında vakit namazlarının cemaatle kılınması gereken bir ibadet olduğu ortadadır. Ancak akşam namazı vaktinde yemeğin hazır olması,⁴⁶⁶ uyku,⁴⁶⁷ unutma,⁴⁶⁸ tuvalet ihtiyacının gelmesi,⁴⁶⁹ aşırı şişmanlık,⁴⁷⁰ eziyet veren yağmur, şiddetli soğuk,⁴⁷¹ hastalık,⁴⁷² soğan veya sarımsak yenmesi⁴⁷³ gibi durumlar cemaatle namaz kılmamayı mübah kılan hallerdir. Ayrıca *bana yeryüzünün her tarafı mescit ve temiz kılındı.*⁴⁷⁴ hadisi ile, *evlerinizde namaz kılmak için bir yer tahsis edin; onları temiz tutun ve evlerinizi mezarlığa dönüştürmeyin.*⁴⁷⁵ hadisinden

⁴⁶⁰ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (İstanbul, 1324), I/326; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, I/503.

⁴⁶¹ İbn Rüşt el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/87; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/442-447; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, I/503.

⁴⁶² Müslim, "Mesacid" 42.

⁴⁶³ Buhârî, "Ezan" 30; Müslim, "Mesacid" 249.

⁴⁶⁴ Buhârî, "Ezan" 18; Ebû Dâvûd, "Salât" 69.

⁴⁶⁵ Müslim, "Mesacid" 238; Ebû Dâvûd, "Salât" 10.

⁴⁶⁶ Buhârî, "Ezan" 42; Müslim, "Mesacid" 16; İmam Mâlik, "İsti'zan" 6.

⁴⁶⁷ Buhârî, "Mevakitüs Salât" 36; İbn Mâce, "Salât" 10.

⁴⁶⁸ Buhârî, "Mevakitüs Salât" 37; Müslim, "Mesacid" 314-316.

⁴⁶⁹ Müslim, "Mesacid" 67; Ebû Dâvûd, "Taharet" 41.

⁴⁷⁰ İmam Mâlik, "Salât" 46.

⁴⁷¹ İmam Mâlik, "Salât" 10.

⁴⁷² Buhârî, "Salât" 46.

⁴⁷³ Buhârî, "Ezan" 160; Müslim, "Mesacid" 72,73,74; İbn Mâce, "Eti'me" 59.

⁴⁷⁴ Buhârî, "Salât" 56.

⁴⁷⁵ Buhârî, "Salât" 52; Ebû Dâvûd, "Salât" 12.

anlaşılacağı gibi namaz ibadeti sadece cemaat halinde değil ferdi olarak tek başına da kılınabilir. Cemaat halinde veya tek başına kılınan namazın kabul olması bakımından arasında herhangi bir fark yoktur. Ancak cemaatle kılınan namaz tek başına kılınan namazdan sevap, derece, fazilet bakımından daha üstündür. *Evlerinizde namaz kılmak için bir yer tahsis edin.*⁴⁷⁶ hadisi teşvik olmayıp evde veya iş yerlerinde tek başına namaz ibadetinin yerine getirilebileceğinin bir göstergesidir. Buradaki tek başına namaz kılmanın caiz oluşu, cemaate katılma imkânı olmayanlar için olup cemaate katılma imkânı ellerinde olanların evlerinde veya iş yerlerinde tek başına namaz kılmalarını da Hz. Peygamber tasvip etmemiştir.

3.1.1.2.2. Cemaatle Namazın Hükümü

Asr-ı saadetin ilk günlerinden itibaren namaz ibadeti, cemaat halinde kılınmaya başlamış olup bu uygulama Hz. Peygamber'in vefatına kadar titizlikle yerine getirilmiştir. *Namazı tam kılın, zekâtı verin, rukû edenlerle birlikte rukû edin.*⁴⁷⁷ âyeti ile *Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar.*⁴⁷⁸ âyetini delil olarak kullanan ulemâ, vakit namazlarının cemaat halinde kılınması konusunda farklı hükümler ortaya koymuştur. Başta Ahmet b. Hanbel (ö.241/855) olmak üzere Hanbelî âlimlerin çoğunluğuna göre cemaatle namaz kılmak farz-ı ayndır.⁴⁷⁹

Hanbelî âlimlerden Mecdüddin İbn Teymiyye (ö.652/1254) ile İmam Kerhî (ö.340/952) ve İmam Tahâvi'nin (ö.321/933)'de içinde bulunduğu bazı Hanefî alimler, cemaatle namaz kılmanın farz-ı kifâye olduğunu söylemişlerdir.⁴⁸⁰ Ayn ve kifâye ayrımı yapmayan İmam Şâfiî (ö.204/820) cemaatle namaz kılmanın farz olduğunu söylemiş olup mazeretsiz bir şekilde cemaatle namazı terk etmenin helal olmadığını ifade etmiştir.⁴⁸¹ İbn Hacer, İmam Mâverdî (ö.450/1058) ve bir grup Şâfiî fukahası cemaatle namazın farz-ı kifâye olduğu kanaatinde olup bir beldede cemaatle namaz kılınıyorsa diğer Müslümanlar üzerinden namazı cemaatle kılma zorunluluğu kalkar.⁴⁸² İmam Kâsânî (ö.587/1191) ve bir

⁴⁷⁶ Buhârî, "Salât" 52; Ebû Dâvûd, "Salât" 12.

⁴⁷⁷ Bakara 2/43.

⁴⁷⁸ Nisa 4/102.

⁴⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/130.

⁴⁸⁰ Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Şanâ'i 'fî Tertîbi's-Şerâ'i'*, I/155.

⁴⁸¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Mârifet, ts.), I/179.

⁴⁸² Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2000), II/234.

kısım Hanefî âlimlerine göre namazı cemaatle kılmak vaciptir.⁴⁸³ Kerhî, Kudûrî, (ö. 428/1037) Burhaneddin el-Merginânî (ö.593/1197) ve Hanefî âlimlerinin çoğunluğuna göre cemaatle namaz sünnet-i müekkede hükmünde olup cemaatle namazı terk ederek bunu alışkanlık haline getirenler günah kazanmaktadır.⁴⁸⁴ Ancak bunu alışkanlık haline getirmeyenler günah kazanmazlar.⁴⁸⁵ İmam Malik'in cemaatle namaz kılmanın hükmü konusunda görüşü ile ilgili bir bilgi olmayıp Mâlikî mezhebine mensup fakihlerin çoğunluğuna göre cemaatle namaz sünnet-i müekkede hükmündedir.⁴⁸⁶

3.1.1.2.3. Cuma Namazının Hükmü

İslam'ın şîârlarından olan cuma namazı toplu olarak yapılan bir ibadettir. Cuma namazının farz oluşu; kitap, sünnet ve icma ile sahiptir. Bu konuda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. *Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun.*⁴⁸⁷ âyetinde ifade edildiği gibi cuma günü, bu namazın kılınması emredilmiştir. Sünnette cuma namazının farz oluşuna delalet eden birçok hadis⁴⁸⁸ vardır. Ayrıca İslam alimleri, Hz. Peygamber'den bu zamana kadar uygulanan cuma namazının farz oluşu konusunda icma etmişlerdir. Bu konuda hiçbir ihtilaf olmamıştır. Çünkü kat'î bir delil olan âyette ifade edilen *koşun* emrinde vücbiyet vardır.⁴⁸⁹ Cuma namazı erkeklere farz olup kadınlara farz değildir.⁴⁹⁰ Hanefî mezhebine göre kadın cuma namazını camide cemaatle kılmakla mükellef değildir. Cuma namazı yerine evinde öğle namazını kılması daha faziletlidir. Mâlikî mezhebine göre yaşlılık sebebiyle çekiciliği kalmayan kadınların cuma namazını cemaatle camide kılması caiz görülmüştür. Bunun dışındaki kadınlar için cuma namazı eda etmek mekruhtur. Şâfi mezhebine göre ise kadınların velilerinden izin almadan ve herhangi bir fitnenin oluşmayacağından emin olunmadan cuma namazı için

⁴⁸³ Kâsânî, *Bedâ'î u 'ş-Şanâ'i fî Tertîbi 'ş-Şerâ'i*, I/155.

⁴⁸⁴ Aynî, *el-Binâye fî şerhi 'l-Hidâye*, II/324; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli 'l-Muhtâr*, I/157.

⁴⁸⁵ İbn Âbidîn, *Reddû 'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri 'l-Muhtâr*, I/552.

⁴⁸⁶ Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs Ebû'l-Abbâs, *el-Karâfîez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), II/265.

⁴⁸⁷ Cuma 62/9.

⁴⁸⁸ Buhârî, "Cuma" 17; Müslim, "Tahara" 5; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı, 1982), "Cuma" 2.

⁴⁸⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/143.

⁴⁹⁰ İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü 'l-Müctehid ve Nihâyetü 'l-Mukteşid*, II/160.

camiiye gitmeleri mekruhtur. Hanbelî mezhebine göre ise kadın güzel ise camiye gitmesi kesin surette mekruh görülmüştür.⁴⁹¹

3.1.1.2.4. Bayram Namazının Hükümü

İslam kardeşliğinin daha da pekişmesine vesile olan Ramazan ve Kurban Bayramı Allah'ın İslam ümmetine bahsettiği en kıymetli nimetlerin başında gelmektedir. Ramazan ayı boyunca tutulan oruçların mükâfatı ve şükrüne Ramazan Bayramı namazı vesile kılınmış olup hac sorumluluğunu yerine getiren Müslümanların haclarının ifâsına teşekkür için de Kurban Bayramı namazı teşri kılınmıştır. Hanefî mezhebine göre cuma namazı farz olan kimselere bayram namazı vaciptir.⁴⁹² Mâlikî ve Şâfi mezheplerine göre ise sünnet olup Hanbelî mezhebine göre ise farz-ı kifâyedir.⁴⁹³ Aynı şekilde bu üç mezhebe göre bayram namazlarının cemaatle kılınması şarttır. Şâfilere göre sünnet olan bayram namazını cemaatle kılmak da sünnettir.⁴⁹⁴ *Şimdi sen rabbın için namaz kıl ve kurban kes!*⁴⁹⁵ âyetinde namaz kılma ile kurban kesme ibadeti birlikte zikredildiği için Hanefî mezhebi alimleri âyette zikredilen namazın kurban kesme ibadetinden önce kılınan bayram namazına işaret ettiğine hükmetmişlerdir.⁴⁹⁶ Ayrıca Hz. Peygamber (sav) bayram namazlarını sürekli olarak kıldığından Hanefilerce bayram namazının kılınmasının hükmü vacip olarak kabul edilmiştir.⁴⁹⁷

3.1.1.2.5. Teravîh Namazının Hükümü

Ramazan ayına özel bir namaz olan teravîh namazını, Hz. Peygamber (sav) kendi döneminde cemaat halinde kıldırmıştır. Daha sonraki günlerde namaza olan ilgi ve katılımın yoğun bir şekilde artmasından dolayı ümmetine farz kılınacağı endişesi ile teravîh namazını cemaat olarak kılmayı ve kıldırmayı terk ederek herkesin kendi evlerinde kılmasını istemiştir. Asr-ı saadet döneminde münferit olarak devam eden teravîh namazı

⁴⁹¹ Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz Cezîrî, *el-Fıkh 'Ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 543-544; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I/529; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-'Âcizi'l-Fakîr*, I/529.

⁴⁹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-'Âcizi'l-Fakîr*, II/68; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî Mergînânî, *el-Hidâye*, thk. T. Yusuf (Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), I/102.

⁴⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III/253; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), V/5-6; İbrahim Bayraktar, "Bayram", *Temel İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1992), V/261.

⁴⁹⁴ Bayraktar, "Bayram", V/259-261.

⁴⁹⁵ Kevser 108/2.

⁴⁹⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i fî Tertîbi's-Şerâ'i*, II/237.

⁴⁹⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i fî Tertîbi's-Şerâ'i*, II/237; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I/91.

Hiz. Ebu Bekir ve Hiz. Ömer'in ilk dönemlerinde de bu şekilde devam etmiştir.⁴⁹⁸ Daha sonraki dönemlerde Müslümanların teravih namazına gereken ilgiyi göstermediklerini gözlemleyen Hiz. Ömer, bu namazın cemaatle kılınmasını emretmiş olup bu uygulama Hiz. Osman ve Hiz. Ali dönemlerinde de devam etmiştir.⁴⁹⁹

Hanbelî, Hanefî ve bir kısım Mâlikî mezhebine mensup âlimlere göre teravih namazı sünnet-i müekkededir. Hiz. Peygamber'in teşvik ve uygulaması ile gerçekleşen teravih namazı İslam ümmetinden gelen imamların icması ile sünnet-i müekkede olup Ramazan ayının sünneti olduğu için oruç tutamayanların da bu namazı kılması gerekmektedir. Teravih namazının cemaat halinde kılınması Hanefî mezhebine göre sünnet-i kifâye hükmündedir. Mahalle halkından bir kısım Müslümanın cemaat halinde teravih namazını kılması ile diğerlerinin üzerinden bu sorumluluk kalkmış olur.⁵⁰⁰ Mâlikî mezhebine göre ise camilerin ve mescitlerin boş bırakılmaması kaydı ile teravih namazının evde kılınması menduptur.⁵⁰¹ Şâfi mezhebine göre teravih namazını cemaat olarak kılmak sünnettir. Ancak riyadan uzak kalmak için teravih namazını münferit olarak evde kılmak daha faziletli kabul edilmiştir.⁵⁰²

3.1.1.3. Devlet Başkanının Toplumsal İbadetlere Kısıtlama Getirme Yetkisi

İslam hukukunda devlet başkanının siyasi ve dini olmak üzere birtakım görevleri vardır. Dini hükümleri korumak, düşmanlara karşı cihat etmek, fey', ganimet ve zekâtların toplanmasını sağlamak, ezanın okunması, Cuma ve bayram namazlarının kılınması, oruç ve hac gibi dini vecibelerinin yerine getirilmesini sağlamak, kamu düzeninin korunması ve kamuyu ilgilendiren konuların yakından takip edilmesi gibi birtakım sorumlulukların⁵⁰³ yanında hukuki hayatla alakalı konularda toplum içerisinde ayrılıkların oluşmasını engellemek, uygulamada birliği sağlamak, insan yararına uygun ve kolay olan içtihatları hayata geçirmek de devlet başkanının görevleri arasındadır. Ayrıca devlet başkanı, normal şartlarda yapılması caiz olan bazı iş ve işlemleri büyük bir maslahat gereği kanunlarla da yasaklayabilir.

⁴⁹⁸ Buhârî, "İman"25; Tirmizî, "Savm" 83.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*, I/484-487.

⁵⁰⁰ Kâsânî, *Bedâ'i u's-Şanâ'i fî Tertîbi's-Şerâ'i*, II/275; Mevslî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I/68; Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, II/662; Mergînânî, *el-Hidâye*, I/70.

⁵⁰¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed Abdilberr en-Nemerî, *el-İstizkâr* (Beyrut: Dâru Kuteybe, ts.), V/157-158.

⁵⁰² Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, II/291; Saffet Köse, "Teravih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2011), XL/482.

⁵⁰³ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, VI/699.

Hiz. Peygamber (sav) döneminde toplanan zekâtların müellef-i kuluba verilmesi hem dinen hem de kanunen caizdi. Ancak Hiz. Ebu Bekir döneminde bu gruba zekât verilmesi dinen caiz olmasına rağmen maslahat gereği kanunen yasaklanmıştır.⁵⁰⁴ Yine Hiz. Ömer zamanında Müslüman erkeklerin ehl-i kitap kadınlarla evlenmesinin yasaklanması, Remâde kıtlık yılında hırsıza el kesme cezasının uygulanmaması, Temettu Haccının geçici olarak yasaklanması, iddet süresi dolmadan evlenen kadının evlendiği kişiden ayırıp ebedi olarak birbirleri ile evlenmesinin yasaklanması gibi örnekler devlet başkanının normal şartlarda caiz olan işlem ve akitleri bir süre askıya alarak durdurması, devlet başkanının bazı durumlarda kısıtlama getirme yetkisi olduğunun en büyük örneklerindendir.⁵⁰⁵ Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki bu örneklerden yola çıkarak doğal âfet ve salgın hastalık gibi mücbir durumlarda insanların maslahatı gereğince salgının hızlı bir şekilde yayılmaması ve meydana gelen âfetlerde insanların karşılaşacağı zararı en aza indirmek için birtakım tedbirler alarak kısıtlamalara gitmesi devlet başkanının görev ve sorumlulukları arasındadır. Bu bağlamda âfet ve salgın hastalık gibi olağanüstü durumların ortaya çıkaracağı olumsuzlukları en aza indirmek için Cuma, bayram, teravîh ve vakit namazlarının camilerde cemaat halinde kılınmasına ara vererek toplumsal olarak eda edilen bu ibadetler için devlet başkanı tarafından kısıtlama getirilmesinde dinen herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Hatta kamu maslahatı gereği devlet başkanının birtakım kısıtlamalar getirmesi dinen elzemdir. Ayrıca olağanüstü dönemlerde fikhî ihtilafların çok oluşu devlet başkanını zora sokacağı için devlet başkanının almış olduğu karara uymak esastır.

3.1.1.4. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde Namaz İbadetine İlişkin Hükümler

Salgın hastalık ve âfet dönemlerinde namaz ibadetine ilişkin hükümler başlığı altında vakit namazları, namazlarda saflara mesafe koymak, namazlara kunut duası eklemek, namazları cem' etmek, AFAD, UMKE ekibinin ve sağlık çalışanlarının namazı, cuma namazı, cuma namazını kitle iletişim araçlarıyla kılmak, bir camide aynı gün ikinci defa cuma namazı kılmak, bayram namazı, teravîh namazı konuları ele alınacaktır.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*, II/260.

⁵⁰⁵ Muammer Vural, "Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi)", *İLTED* II/44 (2015), 339-363.

3.1.1.4.1. Vakit Namazları

Bedeni ibadetlerinin başında gelen namaz ferdî olarak kılanabileceği gibi cemaatle de kılınabilmektedir. Hz. Peygamber (sav) beş vakit namazı cemaatle birlikte kılmaya son derece özen göstermiştir. Namazı cemaatle kılan kimsenin tek başına kılan kimseden yirmi beş⁵⁰⁶ veya yirmi yedi derece daha faziletli⁵⁰⁷ olduğunu belirten Hz. Peygamber, (sav) ayrıca cemaatle namaza devam eden kimsede imanın var olduğuna⁵⁰⁸ vurgu yaparak cemaatle namaz kılmanın önemine dikkat çekmiş, aynı zamanda Müslümanları cemaatle namaz kılmaya teşvik etmiştir. Hz. Peygamber, (sav) farz namazlarında ahabına imâm olmuştur. Ayrıca ömrünün son zamanlarında hastalığı ağırlaşınca imâmet görevini Hz. Ebu Bekir'e verip kendisi de cemaate katılarak namazlarını eda etmiştir.

Beş vakit namazı cemaatle kılmayı daha faziletli bir davranış olarak benimseyen Hz. Peygamber, (sav) bazı durum ve şartlarda ise bunu esnetmiştir. Bu durumdan hareketle soğan ve sarımsak gibi etrafı rahatsız edecek tarzda yiyecek yiyen kimselerin mescide cemaatle namaza gelmelerini yasaklamıştır.⁵⁰⁹ Akşam yemeği hazır olunca cemaat gelse bile önce yemeğin yenmesini tavsiye etmiştir.⁵¹⁰ Ayrıca soğuk, yağmurlu ve rüzgârlı bir günde ezana *namazı menzillerinizde/bulunduğunuz yerde kılın*⁵¹¹ ibaresini ekletmiştir. Hadislerden de anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber, (sav) insanların kendisine veya çevresine meşakkat veren durumlarda vakit namazlarını ferdî olarak kılmalarını istemiştir. Hz. Peygamber başka bir hadisinde namazı, gücü yetenlerin ayakta, buna gücü yetmeyenlerin oturarak buna da gücü yetmeyenler yan üstü yatarak kılmalarını⁵¹² tavsiye ederek hasta olan kişilerin gücü yettiği ölçüde namazlarını eda etmesini istemiştir.⁵¹³ İbn Münzir, (ö.318/930) alimler arasında hasta olan kişinin hastalığı nedeniyle cemaate katılamayacağı konusunda herhangi bir ihtilaf bilmediğini beyan etmiştir.⁵¹⁴ Kurtubî (ö.656/1258) ise özür

⁵⁰⁶ Müslim, "Mesacid" 42.

⁵⁰⁷ Buhârî, "Ezan" 30; Müslim, "Mesacid" 249.

⁵⁰⁸ Tirmizî, "İman" 8; İbn Mâce, "Mesacid" 19.

⁵⁰⁹ Buhârî, "Ezan" 160; Müslim, "Mesacid" 72,73,74; İbn Mâce, "Eti'me" 59.

⁵¹⁰ Buhârî, "Ezan" 42; Müslim, "Mesacid" 16.

⁵¹¹ Müslim, "Yolcuların Namazı" 3.

⁵¹² Buhârî, "Namazın Kısaltılması" 19.

⁵¹³ Mehmet Birsin vd. (ed.), *Afet İlmi hali* (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020), 93.

⁵¹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I/451; Kaan, "Salgın Hastalık Döneminde Alınan Tedbirlerin Fıkâ Analizi", 13.

sahibi olan kimselerden cemaate katılma sorumluluğunun kalktığı konusunda icma olduğunu söylemiştir.⁵¹⁵

Salgın veya doğal âfetlerden etkilenerken hastanede tedavi gören kişilerin de namaz ibadetini vakti içinde eda etmesi gerekmektedir. Ancak yoğun bakım gibi ağır şartlar altında tedavi gören hastanın Hanefî ve Şâfililerin de içinde bulunduğu bir kısım fakihlere göre abdesti olmasa bile başı ile ima yaparak namazını kılması gerekir. Ayrıca iyileştikten sonra bu namazları kaza etmesi gerekmektedir.⁵¹⁶ Hanbelî mezhebine göre ise abdest şartı düştüğü için başı ile ima yaparak kılınmış olan namazların daha sonra kaza edilmesi gerekmemektedir.⁵¹⁷ Ebu Hanife'ye (ö.150/767) göre başı ile ima yapmaya gücü yetmezse iyileşince kaza etmesi gerekir. Talebesi Züfer (ö.158/775) ve Şâfilere göre ise bilinci açık olduğu halde başı ile ima yapmaya gücü yetmezse gözüyle, buna da gücü yetmezse kalbi ile ima ederek namazını kılması gerekir. Ancak hastanın bilinci bir günden fazla süre ile kapalı ise kaza etmesi gerekmez.⁵¹⁸ Genel olarak Hz. Peygamber'in hadisleri ve âlimlerin içtihatları incelendiğinde insanlara meşakkat veren doğal âfet ve salgın hastalık dönemlerinde beş vakit namazın cemaatle kılınmasının terk edilmesinin daha isabetli olduğu görülmektedir.

3.1.1.4.2. Namazlarda Saflara Mesafe Koymak

Sözlükte, dizilmek, sıralanmak ve düzgün çizgi gibi manalara gelen صف / saf kelimesi fıkıh terimi olarak; cemaat halinde kılınan namazlarda cemaatin yan yana gelerek düzgün bir şekilde sıralanarak oluşturdukları sırayı ifade eder.⁵¹⁹ Âlimlerin çoğunluğuna göre cemaatin saf düzenine gereken önemi göstermesi ve imamında namaza başlamadan önce cemaati bu konuda uyarması menduptur.⁵²⁰ Ashabın safları düzgün tutmada gösterdiği titizliğe göre Buhari (ö.730/1330) ve İbn Hazm (ö.456/1064) gibi alimler namaz

⁵¹⁵ Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî Kurtubî, *el-Müfhim Limâ Eşkele Min Telhîşi Kitâbi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb Mesto, 1996, II/279; Şahban Yıldırım vd. (ed.), *Fıkhi ve İktisadi Açıdan Salgın Dönemi* (Ankara: Ferc, 2021), 349.

⁵¹⁶ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, II/280; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), I/216.

⁵¹⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I/184.

⁵¹⁸ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1983), II/26; Serahsî, *el-Mebsût*, I/212.

⁵¹⁹ Salim Ögüt, "Saf" (TDV Yayınları, 2008), XXXV/435.

⁵²⁰ Müslim, "Salat" 28.

enasında safların düzgün olmasının vacip olduğunu söylemiştir. Ayrıca İbn Hazm bunu ihmal edenlerin namazının batıl olacağına hükmetmiştir.⁵²¹

Safların bitişik ve düzgün olması hiçbir mezhebe göre farz veya vacip değildir. *Safların doğruluğu namazın güzel oluşundadır.*⁵²² hadisiyle de anlaşılabileceği gibi safların düzgün olması namazın sevabını artıran müstehaplarından. Olağanüstü durumlarda saf düzenini terk etmek namaz ibadetine zarar vermeyeceği gibi sevabından da bir şey eksiltmez. Ayrıca zorunlu hallerde saf düzenini terk etmek, cemaatle namazı terk etmekten daha evladır.⁵²³

Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisinin vermiş olduğu karara göre sünnet-i müekkede hükmünde olan cemaatle kılınan namaz ibadeti, salgın hastalık dönemlerinde evde ferdî olarak kılınmalıdır. Çünkü canları korumak vacip iken cemaatle namaz sünnet-i müekkededir. Bu dönemlerde camilerde saflar arasına mesafe konsa bile insanların giriş çıkışlarda, birbirine değdiğinde, aynı yere secde edilip aynı kapı kollarına dokunulduğunda salgının bulaşıcılığı artacaktır. Bu durum cemaat olma ruhuna aykırıdır.⁵²⁴ Verilmiş olan bu fetva sadece cemaatle kılınması sünnet-i müekkede olan beş vakit namazı kapsamaktadır. Cuma namazı için herhangi bir görüş ileri sürülmemiştir. Ancak Müslümanlar bu dönemlerde alınan tüm tedbirlere harfiyen uydukları müddetçe maske, sosyal mesafe ve temizlik gibi üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdiği sürece camilerin ferdî ve cemaatle namaza kapatılması doğru değildir. Çünkü İslam'ın dört büyük şîârından⁵²⁵ bir tanesi olan namaz ibadetinin cemaatle kılınmasının yasaklanması yerine gerekli tedbirler alınarak kontrollü bir şekilde ifâ edilmesine izin verilmesi daha isabetli olacaktır. Nitekim Covid-19 döneminde geride bırakılan süreç bizlere gerekli tedbirler alındığında namaz ibadetinin cemaat halinde eda edilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir.

⁵²¹ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, nşr. Abdülgaḫfâr Süleyman el-Bündârî (Beyrut, 1988), IV/58.

⁵²² Müslim, "Salat" 28.

⁵²³ Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*, 362.

⁵²⁴ Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*, 361-362; Beyânu'l-Hitâmî li'd-devrati't-târieti's-selâsin, *el-Meclesi'l-Avrubî li'l-İftâ ve'l-Buhûsi'l-Münakide*, ts., 15-16.

⁵²⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Haccın rükünleri yanında ezanı, cemaatle namazı, cuma ve bayram namazlarını, hatta camileri ve minareleri de dinin şîârları arasında sayar. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I/554.

3.1.1.4.3. Namazlara Kunut Duası Ekleme

قنوت /Kunut kelimesi lügatte, itaat etmek, ibadet yapmak, huşû üzere bulunmak ve ayakta durmak gibi anlamlara gelir. Fıkıh terimi olarak herhangi bir kötülükten kurtulmak veya iyilik kazanmak için namaz esnasında Allah’a sığınmaktır. Kunut yapmanın meşruluğu konusunda görüş birliği olmasına rağmen kunutun hükmü ve hangi namazlarda ve namazın neresinde dua edileceği konusunda mezhepler arasında ihtilaf bulunmaktadır.⁵²⁶ Kunut duası Ebu Hanife’ye göre vacip⁵²⁷ olup Şâfi ve Hanbelîlere göre sünnet, Mâlikî ve Caferîlere göre ise müstehaptır.⁵²⁸

Hz. Peygamber döneminde meydana gelen Bi’rimaûne hadisesinde müşrikler tarafından yetmiş tane kurra hafız şehit edilmiştir. Bu duruma çok üzülen Hz. Peygamber bir ay boyunca sabah namazında müşriklere beddua etmiştir.⁵²⁹ Âlimler bu hadise dayanarak salgın hastalık ve yangın, deprem, sel gibi doğal âfet zamanlarında kunut yapılabileceği konusunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca Bi’rimaûne olayından önce de kunut yapıldığı görülmemiştir.⁵³⁰

Hanefî mezhebine göre vitir namazının son rekâtında kunut duası yapmak vacip, salgın ve doğal âfet gibi olağanüstü durumlarda ise sünnettir. Bu iki durum dışında Hanefîlerde kunut duası yoktur. Olağanüstü durumlarda bir görüşe göre kıraati açıktan okunan namazlarda kunut, sadece imam tarafından okunur ve cemaat sessiz bir şekilde dinler. Diğer ve sahih olan görüşe göre sadece sabah namazında okunur.⁵³¹ Şâfi mezhebine göre ise sabah namazında okunduğu gibi olağanüstü durumlarda da kunut duasını gizli veya açıktan farz namazlarında okumak sünnettir.⁵³² Mâlikî mezhebindeki meşhur olan görüşe göre kunut, sabah namazı dışında okunmaz. Olağanüstü durumlarda bile sadece sabah namazında okunur. Sabah namazı dışındaki namazlarda kunut okumak namazı batıl

⁵²⁶ Muhsin Koçak, “Kunut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2002), XXVI/380.

⁵²⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I/164; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta’lîl-i-Muhtâr*, I/56.

⁵²⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I/448.

⁵²⁹ Buhârî, “Vitir” 7; Müslim, “Mesacid” 54; Ebû Dâvûd, “Vitir” 345.

⁵³⁰ Ya’kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Âşâr*, thk. Ebû’l Vefâ (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), I/70.

⁵³¹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr ‘Ale’d-Dürri’l-Muhtâr*, I/628; Nezih Hammâd, “el-Kunût inde’l-Nevâzil”, *Mecelletü’l-va’yi’l-İslâmî* 362 (1996), 44-45.

⁵³² Şâfiî, *el-Ümm*, I/43; İmâmü’l-Haramayn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf Cüveynî, *Nihâyetü’l-Matlab fi Dirâyeti’l-Mezheb*, thk. Abdulazîm Mahmûd ed-Dîd (Riyad: Dâru’l-Minhâc, 2007), II/186; Hammâd, “el-Kunût inde’l-Nevâzil”, 44; Nevevî, *el-Mecmû’ Şerhu’l-Muhezzeb*, III/493-494.

kılmaz.⁵³³ Hanbelî mezhebinde tercih edilen görüşe göre vitir namazı dışında kunut yoktur. Ancak tâûn hastalığı dışında olağanüstü durumlarda sabah namazında kunut okunabilir. Bunu da imam okur, cemaat ise dinler.⁵³⁴

Olağanüstü durumlarda insanı dua ve ibadetler manevi olarak güçlendirmektedir. Bu gibi dönemlerde ferdî ve toplumsal olarak îfâ edilen namazlarda kunut duasının okunması bela ve musibetlerin izlerini hafifletecek ve insanı manevi olarak güçlendirecektir.

3.1.1.4.4. Namazları Cem' Etmek

جمع / Cem' kelimesi sözlükte, toplamak, birleştirmek, derlemek, dizmek ve tertip etmek gibi anlamlara gelmektedir.⁵³⁵ Fıkıh terimi olarak öğle ve ikindi veyahut akşam ve yatsı namazlarının birleştirilerek birlikte kılınmasıdır. Sabah namazı için cem' söz konusu değildir. Âlimler, Arafat vakfesinde öğle ile ikindi namazlarının, Müzdelife vakfesinde akşam ile yatsı namazlarının birleştirilerek cem' yapılmasının sünnet olduğu konusunda mütefakirler. Ancak bu iki yer dışında namazları cem' ederek kılma konusunda ihtilâf etmişlerdir.⁵³⁶ Hanefî mezhebine göre bunun dışında namazları cem' ederek kılmak caiz değildir.⁵³⁷ Diğer üç mezhebe göre ise bazı mazeretlerin olması durumunda cem' yapılması caiz görülmüştür. Şâfi mezhebine göre yolculuk durumu ve yağmur, Mâlikî ve Hanbelîlere göre yolculuk durumu, yağmur ve hastalık namazların cem' ile kılınmasını caiz kılmaktadır. Ayrıca Hanbelî mezhebine göre özür sahibi olma ve her namaz vakti için abdest alma konusunda aciz durumda olma gibi hallerde namazı cem' ederek kılmak caizdir.⁵³⁸

İbn Şübrûme (ö.144/761) ve İbn Sîrîn (ö.110/729) gibi bazı âlimler yolculuk, hastalık, özür sahibi olma, yağmur, kar, dolu gibi mazeretlerin dışındaki durumlarda da

⁵³³ İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/103; Hammâd, "el-Kunût inde'l-Nevâzil", 44.

⁵³⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I/450; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ'* (Alemlî'l Kütüb, 1983), I/421.

⁵³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VIII/53-58.

⁵³⁶ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l Münzir, *el-İcmâ'*, thk. Ebû Hammâd Sağîr Hanîf (Mektebetü'l-Furkân, 1999), 41; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/343; Halit Ünal, "Cem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1993), VII/277.

⁵³⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fî Tertîbi's-Serâ'i'*, I/127; Serahsî, *el-Mebsût*, IV/16-19.

⁵³⁸ İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/182; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1994), I/529; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/202.

alışkanlık haline getirmemek koşuluyla namazlarda cem' yapılmasını caiz görmüşlerdir.⁵³⁹ Caferî mezhebine göre ise Arafat ve Müzdelife dışında herhangi bir mazeret öne sürmeksizin namazları cem' ederek kılmak caizdir.⁵⁴⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu'na göre Hanefî mezhebine tabi olan bir kişi önemli ve geçerli bir gerekçe ile diğer mezhepleri taklit ederek namazları birleştirerek kılabilir. Örneğin; yolculuk, sınavda olmak veya doktorun uzun bir ameliyattan dolayı namazını kılamaması gibi ihtiyaç ve zaruri durumlarda olan kişiler namazları cem' ederek kılabilirler.⁵⁴¹

Salgın hastalık veya deprem, sel, yangın, heyelan, çığ gibi doğal afetlere maruz kalındığında namazları kendi vakti içinde eda etme imkânı bulamayan kişiler, mazeretleri devam ettiği sürece ve bunu alışkanlık haline getirmediği diğer mezhepleri taklit ederek namazları cem' etmesinde herhangi bir sakınca yoktur.

3.1.1.4.5. AFAD, UMKE Ekibinin ve Sağlık Çalışanlarının Namazı

Yaptıkları meslek icabı sağlık çalışanlarının salgın hastalık dönemlerinde, İtfaiye erlerinin yangın zamanlarında ve sel, heyelan, çığ, deprem gibi âfetlerde AFAD, UMKE ekibinin yoğun mesai harcadıkları bir gerçektir. Bu durum bir taraftan meslekleri ve görevlerini zamanında ve tam olarak yerine getirme sorumluluğu ile diğer taraftan da namaz ibadetini vaktinde kılma sorumluluğunun bir arada bulunması gibi bazı güçlüklerin yaşanmasına sebebiyet vermektedir.⁵⁴²

Bu gibi yoğun iş mesaisinde çalışan kişiler namazlarını vaktinde kılma konusunda sıkıntı yaşıyorsa öncelikle namazlarının farzlarını eda etmelidirler. Eğer bu mümkün değilse namazları cem' ederek kılmalıdır.⁵⁴³ Namazların birleştirilerek kılınması da mümkün değilse vaktinde eda edilemeyen namazlar kazaya bırakılmalı ve bu durum ilk fırsatta telafî edilerek namazların kazası kılınmalıdır.⁵⁴⁴ Çünkü Hendek savaşında düşmandan fırsat bulanamadığı için ikindi namazı vaktinde eda edilememiş olup akşam ve yatsı namazları arasında kazası kılınmıştır.⁵⁴⁵

⁵³⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III/137.

⁵⁴⁰ Ünal, "Cem", VII/277-278.

⁵⁴¹ "https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/139/namazlar-cem-edilmek--birlestirilmek--suretiyle-kilinabilir-mi-" (2021).

⁵⁴² Ülfet Görgülü, "Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması", *Şehir ve Medeniyet Şehir Araştırmaları Dergisi* VI/Şehircilik ve Covid-19 (2020), 615.

⁵⁴³ Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açısından Salgın Dönemi*, 362.

⁵⁴⁴ Görgülü, "Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması", 615.

⁵⁴⁵ Buhârî, "Cihad" 97; Müslim, "Mesacid" 36.

Bu durum tüm AFAD, UMKE ekibini ve sağlık çalışanlarını kapsamamaktadır. Sadece fiili olarak meşakkat içerisinde olan ve namaz kılıp gelinceye kadar yerine başka bir kimseyi bırakamayacak durumda olan personeller için geçerlidir.

3.1.1.4.6. Cuma Namazı

Cem‘ kökünün ismi olan *جمعة* /Cum‘a (cumua, cumaa) kelimesi bir araya getirmek, toplamak manasına gelmektedir. Güneşin üzerine doğduğu en hayırlı gün olan cuma günü⁵⁴⁶ Müslümanların bayramı olup cuma namazı ilk defa hicret esnasında Salim b. Avf yurdunda bulunan Rânûnâ vadisindeki namazgâhta kılınmıştır. Cuma namazı Hz. Peygamber (sav) tarafından ve daha sonra gelen Hulefâ-i Râşidîn liderliğinde bizzat kıldırılmıştır. Emeviler döneminden başlayıp çeşitli İslâm devletlerinde birçok halife ve devlet adamı bu uygulamayı devam ettirmiştir.⁵⁴⁷

Cami, mescit ve namazgâh gibi halka açık olan alanlarda kılınması gerekli⁵⁴⁸ olan cuma namazı, belli şartların oluşması halinde her Müslüman erkek üzerine farz kılınmıştır. Ancak farz-ı ayn olan bu ibadetin yükümlülüğünü düşüren şer‘i bazı durumlar vardır. Bu durumların bazıları kişinin bizzat kendisine zarar vermesini, bazıları da başka kişilere zarar vermesini engellemeye yöneliktir. Bunlar; teyemmümü mübah kılacak derecede hasta olmak, şiddetli yağmur ve şiddetli soğuk gibi insanlara eziyet veren âfet durumları, mal ve canın zarar görme endişesi, görme engelli olma, felçli olmak, el ve ayağın kesik olması, ihtiyar olmak, yanından ayrılınca durumu kötüleşecek olan hastaya bakmak, soğan ve sarımsak gibi insanlara eziyet verici yiyecek yenilmesi, abdestli olan kişinin sıkışık olmasıdır.⁵⁴⁹ Ayrıca Hz. Peygamber hasta olan kişiyi farz olan cuma namazından muaf tutmuştur.⁵⁵⁰ Bu gibi geçerli mazeret ve durumlar hâsıl olduğu zaman evde veya iş yerlerinde münferit veya cemaat olarak kılınması mümkün olmayan cuma namazı yerine öğle namazı kılınması gerekir.⁵⁵¹ Kılınan öğle namazı ile birlikte kişi cuma namazı yükümlülüğünü yerine getirmiş olur. Bazı âlimler salgın hastalık dönemlerinde hastalığa yakalanan kişilerin cuma namazına katılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kâdî İyâz’a

⁵⁴⁶ Müslim, “Cuma” 5.

⁵⁴⁷ Hayreddin Karaman, “Cuma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1993), VIII/85-89.

⁵⁴⁸ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Mukteşid*, I/170; Serahsî, *el-Mebsût*, II/23-37.

⁵⁴⁹ Cüveynî, *Nihâyetü’l-Matlab fî Dirâyeti’l-Mezheb*, II/367-370; Mehmet Aziz Yaşar, “Pandemik Hastalıklar ve Karantina Üzerine Fıkîhî Bir Analiz”, *ATLAS Journal International Refereed Journal On Social Sciences* VI/29 (2020), 464.

⁵⁵⁰ Ebû Dâvûd, “Namaz” 208, 209.

⁵⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, II/22; Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzebe*, IV/493.

(ö.544/1149) göre, bulaşıcı hastalığa yakalanan kişilerin, Cuma ve cemaatle beş vakit namaza katılması ve de insanların içine girmelerinin engellenmesi gerekir.⁵⁵² Mâlikî fakihî, İbn Abdilber en-Nemerî'ye (ö.463/1071) göre de salgın hastalığa yakalanan kişiler, insanlara zarar verme olasılığı varsa mescitlerden uzaklaştırılabilir.⁵⁵³

Salgın hastalıkların ortaya çıktığı dönemlerde gerekli tedbirler alınarak diğer insanlara verilecek olan zarar izole edildikten sonra cuma namazı kılınması caiz olur. Ancak bulaşma oranının ve can kaybı sayısının hızlı bir şekilde artması durumu söz konusu ise devletin yetkili organları tarafından cuma namazının kılınması geçici bir süre ertelenebilir. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun ölümcül olan Covid 19 salgınının endişe verici seviyeye ulaşması sebebiyle cuma namazı kılınmasına ara verilmesi konusundaki görüşü; *Hastalığın bulaşma tehlikesi ortadan kalkıncaya kadar cuma namazı başta olmak üzere cami ve mescitlerde cemaatle namaz kılınmasına ara verilmesi gerekli hale gelmiştir. Bu süreçte cuma namazı yerine tek başına öğle namazlarının kılınması, İslam'ın sembollerinden olan ezanların okunmaya devam edilmesi ve gerekli tedbirler alınarak camilerde tek başına namaz kılmak isteyenler için camilerin açık bulundurulmasının uygun olacağına karar verilmiştir.*⁵⁵⁴ şeklindedir. Biz de bu görüşe katıldığımızı belirtmek isteriz.

3.1.1.4.7. Cuma Namazını Kitle İletişim Araçlarıyla Kılmak

Salgın hastalık ve sel, fırtına, kasırga, çığ, şiddetli soğuk gibi doğal afet süreçlerinde cuma namazının internet, televizyon gibi kitlesel iletişim araçları ile kılınabileceği ile ilgili bir fikir ortaya çıkmıştır. 2020 yılında kısa sürede dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgınında bu fikriyat, Finlandiya ülkesinde Mart 2020 tarihinde Finlandiya İslam Cemaati imamlarından olan Ramil Belyaev ilk kez cuma namazını facebook üzerinden canlı yayın ile kıldırarak uygulamıştır.⁵⁵⁵ Bu uygulamanın hiçbir fikhî dayanağı bulunmamaktadır.⁵⁵⁶ Çünkü cuma namazının eda şartlarından bir tanesi de cemaattir. Bu şartın oluşmadığı durumda cuma namazının farziyeti düşer. Cemaatle kılınan

⁵⁵² Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî Ensârî, *Esne'l-Meâlîb Şerhu Ravzi't-Tâlib*, thk. Muhammed ez-Zehrî el-Ğamrâvî (Kahire: Matbaatü'l-Meymenîyye, 1895), I/215.

⁵⁵³ Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd Limâ fi'l-Muvatta Mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*, VI/423; Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*, 350.

⁵⁵⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı* (İstanbul: İleri Basım Matbaacılık AŞ, 2020), 42.

⁵⁵⁵ "https://www.aa.com.tr/tr/dunya/finlandiyada-ilk-kez-internet-uzerinden-cuma-namazi-kilindi/1773501" (2021), 1773501.

⁵⁵⁶ Görgülü, "Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması", 617.

bu namazın geçerli olabilmesi için imam ve muktedîde⁵⁵⁷ birtakım şartların olması gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi de namazın sahih olabilmesi için imam olacak kişinin cemaatin önünde durması şarttır. Bir diğeri de imamın bir rüknünden diğer rüknüne geçişini duyma, görme gibi durumlarda imama uyan cemaat tarafından hiçbir şekilde şüphe oluşmadan bilinmesi gerekir. Bu sebeple imam ile muktedî arasındaki uzaklık iktidânın geçerliliğini etkilemektedir. Âlimler bu uzaklığın fazla olmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Nehir, imama ulaşılmasına engel olan büyük bir duvar ya da kapalı bir kapı iktidâyâ engeldir. Ancak imamın rükün geçişlerinin görülmesini sağlayacak pencere gibi bir açıklık olması ya da sesinin işitilmesi halinde iktidâ geçerlidir. Hanefî, Şâfi ve Hanbelîlere göre bu uzaklık, aynı mescitte olmak şartı ile imamın veya arkasında imama uyan cemaatin görülmesi veyahut imamın sesinin işitilmesidir.⁵⁵⁸ Mescit dışı konusunda Hanefiler bayram namazları dışındaki namazlarda imam ile imama uyan cemaat arasında veyahut saflar arasında iki saf sığacak kadar boşluk olmaması gerekmektedir.⁵⁵⁹ Şâfiî alimler iktidâ şartının üç yüz zirâdan daha uzak olmaması gerektiğini söylemişlerdir.⁵⁶⁰ Hanbelîlere göre ise iktidâ için imamın gözle görülmesi gerekmektedir.⁵⁶¹ Mâlikî mezhebinde ise imam görülmeyip saflar arasında bitişiklik olmasa da imamın sesinin başkası tarafından aktarılması gibi yollarla kişinin evinden veya başka bir yerden imama uyması kerih olmakla birlikte caiz görülmüştür. İmam Malik'e göre bu fetva nafiye ibadetler için geçerlidir. Cuma ve vakit namazları bu fetvaya dahil edilmemiştir. Çünkü Hz. Peygamber ahabına cemaat halinde küsûf namazı kıldırırken evin içinden Hz. Aişe cemaate tabi olarak bu namazı kılmıştır.⁵⁶²

Ayrıca internet ve televizyon gibi kitlesel iletişim araçları aynı anda çok sayıda mekanlara cemaat bütünlüğü oluşmadan ses ve görüntü aktarmaktadır. Aktarılan bu ses ve görüntüye uymak aralarındaki fiziksel kopukluktan dolayı imama uymak değildir. Bu nedenle kitlesel iletişim araçları ile kılınan cuma namazı geçerli olmayıp eda edilmediği için sorumlu olan kişinin üzerinden öğle namazının farzını düşürmez. Sorumlu olan kişinin

⁵⁵⁷ Cemaatle namazda imama uyan kişiye denir.

⁵⁵⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/152-153.

⁵⁵⁹ Yunus Vehbi Yavuz, "İktidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2000), XXII/44-55.

⁵⁶⁰ Nevevî, *el-Mecmû ' Şerhu 'l-Mühezzebe*, IV/302-309.

⁵⁶¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/152-153.

⁵⁶² Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *Müdevvenetü'l-Kübrâ Rivayetü Sahnûn* (Riyad: Vizâratü'l-Evkâfi's Suûdiyye Matbaatü's Saâde, 1906), I/81-82; Cezîrî, *el-Fıkh 'Ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, 578-601; Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*, 354-355.

sıhhat şartlarına uygun olarak öğle namazını eda etmesi gerekir.⁵⁶³ Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi⁵⁶⁴ ve İslam Konferansı Teşkilatı bünyesinde faaliyetlerini sürdüren Mecmeu'l Fıkhî'l İslami'nin⁵⁶⁵ ve de Ülkemizde Din İşleri Yüksek Kurulu'nun⁵⁶⁶ almış olduğu karar bu durumu desteklemektedir.

İslam'ın şiarlarından olan cuma namazı, camide veya açık alanda cemaat halinde kılınması gereken temel bir ibadettir. Bu namazın, özel mekânlarda kılınması ise caiz değildir. Evlerde kılınan bir namaz cuma namazı olarak geçerlilik kazanmaz. Cuma namazı da dâhil olmak üzere cemaatle kılınan namazlarda imam ile muktedînin hakikaten veya hükmen aynı mekânda bulunması şart olduğundan televizyon, internet gibi araçlarla yayınlanan namazlara başka yerlerden uyulması da caiz değildir. Bu nedenle imamın namaz kıldırıldığı mekânın hakikaten ya da hükmen dışında olan başka bir yerde bulunan bir kimsenin o imama uyarak namaz kılması durumunda bu namaz geçerli olmaz.⁵⁶⁷

Dünya Müslüman Âlimler Birliği bu konuda cuma namazının internet ve televizyon gibi kitlesel iletişim araçları ile kılınmasının şer'î hüküm ve kurallara aykırı olduğunu, Cuma ve cemaat olmanın amacına açık bir şekilde muhalefet ettiğinden ileride kötü sonuçlar doğuracağı için böyle bir durumda ruhsat olarak öğle namazının kılınmasına vurgu yaparak bunun daha isabetli bir karar olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁸

Tevkîfî bir ibadet olan namazın belirli bir şekli vardır. Bunun dışına çıkmak caiz olmaz. Kitle iletişim araçları ile namaz kılmak imam ve cemaat arasındaki zaman ve mekân birliğini oluşturmadığı için namazın şer'î görünümüne aykırıdır. Ayrıca cuma namazının eda şartlarından olan cemaat mefhumunun oluşmamasından dolayı cuma namazının şer'î bedeli olan öğle namazının kılınması gerekmektedir. Bundan dolayı kitle iletişim araçları ile Cuma ve vakit namazlarını kılmak caiz değildir.

⁵⁶³ Birsin vd., *Afet İlmi-hali*, 96.

⁵⁶⁴ Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açısından Salgın Dönemi*, 356; Beyânu'l-Hitâmî li'd-devrati't -târieti's-selâsîn, *el-Meclisi'l Avrubbî li'l-İftâ ve'l-Buhûsi'l-Münakide*, 12.

⁵⁶⁵ Görgülü, "Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması", 617; "https://iifa-aifi.org/ar/5254.html" (2021).

⁵⁶⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 47.

⁵⁶⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 47.

⁵⁶⁸ "https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-musluman-alimler-birligi-cuma-namazi-modern-iletisim-araclari-uzerinden-kilinamaz" (2021); Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açısından Salgın Dönemi*, 357.

3.1.1.4.8. Bir Camide Aynı Gün İki Defa Cuma Namazı Kılmak

Fransa’da koronavirüs sebebiyle cemaat sayısı bin ve üzeri olan camilerde cuma namazının farklı saatlerde iki grup halinde kılınması durumu,⁵⁶⁹ bir camide aynı gün iki defa cuma namazı kılmanın dinen uygun olup olmadığı sorusunu akıllara getirmiştir.

Cemaatle cami, mescit ve namazgâh gibi halka açık olan alanlarda kılınması gereken cuma namazında asıl olan durum bir camide bir defa kılınmasıdır. Bu bağlamda herhangi bir meşakkat ve zaruriyet yoksa cuma namazının aynı mescitte iki veya daha fazla kılınması uygun değildir. Ancak yer darlığı, cemaat sayısının çok fazla olması, cuma namazının cami dışında kılınmasına izin verilmemesi gibi meşru bir mazeretin olması durumunda dini otoriterden izin alınması şartıyla aynı camide farklı bir imamla ikinci defa cuma namazı kılınabilir.⁵⁷⁰

Kanaatimizce salgın hastalık dönemlerinde saflar arasına mesafe konularak kılınan cuma namazı sebebiyle cami içinde yer bulamayan kişiler, cuma namazını cami dışında kılmalıdır. İkinci bir cuma namazı hazırlığına girişmemelidirler. Ancak meşakkat veren doğal âfet durumlarında cami dışında bu namazı kılmak mümkün değilse bu durumu alışkanlık haline getirmemek kaydıyla başka bir imamla aynı cami içinde ikinci defa cuma namazı kılınabilir. Bu durum olağanüstü durumlarla sınırlı olup normal dönemlerde böyle bir uygulama caiz değildir.

3.1.1.4.9. Bayram Namazı

Sevinç ve eğlence günü demek olan bayram kelimesinin aslı Kaşgarlı Mahmut’un tespit ettiğine göre Farsça bezrem/bezrâm kelimesidir. Beyrem/bayram olarak telaffuz edilmesi ise Oğuzlara aittir. Bayram kelimesinin Arapçada karşılığı âdet halini alan sevinç ve keder; bir araya toplanma günü anlamına gelen îd/ عيد kelimesidir.⁵⁷¹

İslam dininde hicretin ikinci yılından itibaren kutlanılmaya başlayan Ramazan (îdü’l-fitr) ve Kurban (îdü’l-adhâ) olmak üzere iki tane bayram vardır. Bu günlerde yapılması gereken ilk şey bayram namazı kılmaktır.⁵⁷² Bayram namazının vakti güneş doğduktan sonra kerahat vakti çıkınca başlar zeval vaktinin girmesi ile sona erer. Ezansız

⁵⁶⁹“<https://tr.euronews.com/2020/03/12/fransa-da-cuma-namazlarına-koronavirus-ayarı-bir-günde-iki-namaz>” (2021).

⁵⁷⁰ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Şanâ’i fî Tertîbi’s-Şerâ’i*, I/260; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/277-278.

⁵⁷¹ Sargon Erdem, “Bayram”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1992), V/257.

⁵⁷² Müslim, “Kurban” I.

ve kametsiz olarak kılınan bayram namazı üç mezhepte cemaatle kılınması şarttır. Şâfilere göre sünnet olan bayram namazını cemaatle kılmakta sünnettir.⁵⁷³

Bayram namazı, geçerli bir mazeretten ötürü camide cemaat halinde kılınamamasından dolayı evde münferit olarak kılınamayacağı gibi yerine başka bir namazın kılınması da caiz değildir. Aynı şekilde bu namazın kazası da gerekmez. Şâfi mezhebine göre ise mazeret sebebiyle camide kılınamayan bayram namazının evde kılınması caizdir.⁵⁷⁴ Salgın ve doğal âfet gibi olağanüstü durumlarda Şâfi mezhebi taklit edilerek bu görüş ile amel edilebilir.⁵⁷⁵ Ayrıca camide cemaatle bayram namazı kılamayan kişilerin evlerinde iki veya dört rekât duhâ/kuşluk namazı niyeti ile nafîle namaz kılmaları müstehaptır.⁵⁷⁶ Kanaatimizce bayram namazı, salgın hastalık ve doğal âfetlerin getirmiş olduğu sıkıntılardan ötürü camide cemaat halinde kılınmıyorsa evde kılınmasında bir sakınca yoktur.

3.1.1.4.10. Teravîh Namazı

تراویح/Terâvîh kelimesi tervîha kelimesinden türemiş olup sözlükte dinlendirmek, rahatlatmak manasına gelir.⁵⁷⁷ Fıkıhta ise Ramazan ayına has olup yatsı namazından sonra kılınan nafîle bir namazdır. Her dört rekâtta bir dinlenmek için oturulduğu için bu isimle anılmıştır.⁵⁷⁸ Hz. Peygamber, risaleti sırasında iki veya üç gün teravîh namazını ashabına bizzat kendisi cemaat halinde kıldırarak olup gittikçe katılımın artması ile bu namazın ümmetinin üzerine farz kılınacağı endişesi ile bu uygulamadan vazgeçmiştir.⁵⁷⁹ Hz. Ebu Bekir döneminde ve Hz. Ömer'in ilk dönemlerinde teravîh namazı tek başına kılınmaya devam etmiştir. Hz. Ömer sahabelerin bu namaza gereken önemi ve hassasiyeti göstermediğini görünce cemaat halinde kılınması emretmiş ve günümüze kadar uygulama bu şekilde devam etmiştir. Teravîh namazının rekât konusunda farklı görüşler ileriye sürülmüştür. Hanefî⁵⁸⁰ ve Şâfi⁵⁸¹ alimlerin çoğunluğuna göre yirmi rekattır.⁵⁸² İbn Hümmam

⁵⁷³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/367; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*, I422; Bayraktar, "Bayram", V/259-261.

⁵⁷⁴ Nevevî, *el-Mecmû ' Şerhu'l-Mühezzebe*, V/4.

⁵⁷⁵ Görgülü, "Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması", 617; Birsin vd., *Afet İlmi Halî*, 96.

⁵⁷⁶ "https://www.diyanet.gov.tr/TR/Kurumsal/Detay/29560/din-isleri-yuksekkurulundan-bayram-namazi-ile-ilgili-aciklama" (2021).

⁵⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, III/1768; Köse, "Teravîh", XL/482.

⁵⁷⁸ Köse, "Teravîh", XL/482.

⁵⁷⁹ Buhârî, "Teheccüd" 5; Müslim, "Salatül Misafirîn" 177, 178.

⁵⁸⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, II/144; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fi Tertîbi's-Şerâ'i'*, II/274.

⁵⁸¹ Nevevî, *el-Mecmû ' Şerhu'l-Mühezzebe*, III/527.

(ö.861/1457) ve Suyuti (ö.911/1505) gibi alimler teravih namazının rekât sayısını sekiz olduğu görüşündedirler. İbn Hümam, sekizden sonra kılınan on iki rekâtın müstehap olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸³ Ebu Hanife, Ahmet b. Hanbel ve Şâfi ile Mâlikî alimlerden bazılarına göre teravih namazının cemaatle kılınması sünnet olmakla birlikte daha faziletlidir.⁵⁸⁴ Hanefilere göre teravih namazının cemaatle kılınması sünneti kifâyedir.⁵⁸⁵ Mâlikî⁵⁸⁶ ve Şâfilerin⁵⁸⁷ çoğunluğuna göre bu namazı evde kılmak müstehaptır. Ayrıca teravih namazını vaktinde kılamayan kişinin bu namazı daha sonra kaza etmesine gerek yoktur.⁵⁸⁸

Yayılma hızı yüksek olan salgın hastalık ve can tehlikesi taşıyan doğal âfet dönemlerinde cemaatle kılınması eda şartı olmayan teravih namazının cemaat halinde kılınması askıya alınabilir. Ancak bu durum aile içerisinde cemaat halinde kılınmasına engel değildir. Ramazan ayında imamlık şartlarını taşıyan kişi aile fertlerine imamet olarak teravih namazını cemaat halinde kılınmasını sağlayabilir. Ayrıca bu ibadetin ferdî olarak eda edilmesinde de herhangi bir sakınca yoktur.⁵⁸⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu'na göre de bu dönemlerde teravih namazı evlerde ifâ edilmelidir.⁵⁹⁰ Bizim kanaatimize göre de bu gibi mücbir durumlarda cemaatle kılınması eda şartı olmayan teravih namazının evlerde hane halkı ile birlikte veya tek başına kılınması gerekmektedir.

3.1.1.5. Cenaze Namazı

Arapça'da جنازة /cenâze ve cinâze kelimeleri hem *ölü* hem de *tabut* manasında kullanılır.⁵⁹¹ Ölen kişilere karşı yerine getirilen son görev cenaze merasimidir. Ölen kişinin cenaze namazının kılınmasının hükmü âlimlerin icması ile farz-ı kifâyedir.⁵⁹² Cenaze namazını Müslümanlardan bir kısmının kılması ile diğer Müslümanlar üzerinden bu sorumluluk kalkmış olur. Cenaze namazı için tayin edilmiş bir vakit olmamakla birlikte

⁵⁸² Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut, 1989), II/163-164; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. M. Abdülkâdir Atâ (Beyrut, 1994), II/496.

⁵⁸³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*, I/468.

⁵⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, II/144; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/605-606.

⁵⁸⁵ Cezîrî, *el-Fıkh 'Ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I/461.

⁵⁸⁶ Abdilberr en-Nemerî, *el-İstizkâr*, V/157-158.

⁵⁸⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, II/291.

⁵⁸⁸ Köse, "Teravih", XL/482-483.

⁵⁸⁹ Birsin vd., *Afet İlmihali*, 97.

⁵⁹⁰ "https://www.diyanehaber.com.tr/dini-haberler/ramazan-ayinda-oruc-tutulacak-mi-din-isleri-yuksek-kurulu-fetvayi-h9998.html" (2021).

⁵⁹¹ Kürşat Demirci, "Cenaze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1993, VII/353-354.

⁵⁹² Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fi Tertîbi's-Şerâ'i'*, I/310-311.

kerahat vakitlerinde kılınmaması gerekir.⁵⁹³ Hanefilere göre kerahat vaktinde cenaze namazının kılınması mekruh olup Mâlikî ve Hanbelîlere göre haramdır. Şâfilere göre ise gece veya gündüz tüm vakitlerde cenaze namazı kılınabilir. Şâfi ve Hanbelîlere göre cami içinde cenaze namazının kılınmasında herhangi bir sakınca yoktur. Hanefî ve Mâlikîlere göre yağmur, şiddetli soğuk gibi âfet hallerin haricinde cami içinde cenaze namazı kılmak caiz değildir.⁵⁹⁴

3.1.1.5.1. Hükümü

Cenaze namazı, vefat etmiş olan bir Müslüman için son vazife olarak yerine getirilen secdesi ve rükûsu olmadan kılınan bir namazdır. Bu namaz İslam ümmetine mahsus olan ayrıcalıklardandır. Cenaze namazının ne zaman meşru kılındığı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte hicretten bir yıl sonra meşru kılındığı görüşü ağır basmaktadır. Müslüman olarak vefat eden bir kişinin cenaze namazının kılınmasının farz-ı kifâye olduğu konusunda mezhepler ittifak etmiştir.⁵⁹⁵ Ayrıca Hz. Peygamber vefat eden Müslümanların cenaze namazını kılmış olup kılınmasını da emretmiştir. Hanefî mezhebine göre yol kesici ve âsilerin cenaze namazı kılınmaz. Şâfi, Hanbelî ve Mâlikî mezhebine göre ise cenaze namazları kılınır.⁵⁹⁶ Ayrıca Müslümanlar içinde yaşayan münafık, kâfir ve gayr-i Müslimlerin de cenaze namazlarının kılınmayacağı âyet ile sabittir.⁵⁹⁷

3.1.1.5.2. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde Cenaze İşlemlerine İlişkin Hükümler

Salgın hastalık ve âfet dönemlerinde cenaze işlemlerine ilişkin hükümler başlığı altında vefat eden kişinin cenaze namazı, gıyabi cenaze namazı, cenazenin yıkanması ve kafenlenmesi, cenazenin defin işlemleri, cenaze için taziye hükümleri, salgın hastalık ve âfet dönemlerinde vefat eden kişilerin şehit sayılıp sayılmadığı konuları ele alınacaktır.

3.1.1.5.2.1. Vefat Eden Kişinin Cenaze Namazı

Cumhura göre cenaze namazının cemaatle kılınması şart olmayıp Mâlikî mezhebinin bir kısmına göre şarttır.⁵⁹⁸ Ancak cemaatle kılınması sünnettir.⁵⁹⁹ Nitekim

⁵⁹³ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/461.

⁵⁹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I/258-259; Mehmet Şener, "Cenaze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1993, VII/354-357; Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul: Çelik, ts.), 268-269.

⁵⁹⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i fî Tertîbi's-Şerâ'i*, I/310-311.

⁵⁹⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i fî Tertîbi's-Şerâ'i*, I/311; Demirci, "Cenaze", VII/355.

⁵⁹⁷ Tevbe 9/84.

⁵⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, II/126; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*, II/111; Muhammed b. Abdillâh Haraşî, *Şerhu Muhtasari Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), II/17; Mesut Bayar, "İslam Fıkında Ölünün Yaşayanlar Üzerindeki Hakları", *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (2021), 267-299.

katılım ne kadar çok olursa ölen kişi için o kadar hayırlı ve yararlı olur. Ölüm tehlikesi bulunan doğal âfet ve salgın hastalık dönemlerinde cenazeye katılım oranının az olması gerekmektedir. Çünkü cenaze namazına katılımın fazla olması sebebiyle bulaş düzeyi yüksek olan salgın hastalığın yayılması hızlanacaktır. Bundan dolayı salgın hastalık döneminde salgının yayılma ihtimali varsa cenaze namazları münferit olarak kılınabilir. Ancak cenaze namazının tek tek kılınması zaman alacağı için bu gibi olağanüstü durumlarda maske ve saflar arasına mesafe koymak gibi gerekli tedbir alınarak cemaat halinde kılınabilir. Çünkü bir beldenin kadısı olan Salih b. Osman el-Kâdi (ö.?) tâûndan ölen sekiz kişinin cenazesini, büyük bir camiye götürülmesini engelleyip mahalle mescidinde kılınmasını sağlayarak cenaze namazına çok sayıda insanın katılmasının önüne geçmiştir.⁶⁰⁰Nitekim cenazenin taşıma ve defin işlemlerinin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için en az üç kişinin bulunması gerekmektedir. Bundan dolayı cenaze namazının cemaat sayısının üç kişi ile sınırlandırılması yeterli olacaktır.⁶⁰¹Ayrıca doğal âfetin ortaya çıktığı zamanlarda cenaze namazına katılmak isteyen kişiler can güvenliğini tehlikeye atacağı için üzerlerinden bu sorumluluk kalkmış olacaktır. Yangın, sel gibi doğal âfetten zarar gören cesedin yarısından fazlası yoksa Hanefilere göre cenaze namazı kılınmaz.⁶⁰²

Din İşleri Yüksek Kurulu'na göre salgın hastalıktan ölen kişinin cenaze namazı mümkün olduğunca az kişi ile ve hiç zaman kaybetmeksizin kılınmalıdır. Ayrıca hastalığın bulaşmaması için gerekli önlemler alınmalı cenaze namazındaki saflar arasına gerekli mesafeler bırakılmalıdır. Birden çok cenaze varsa tek bir namaz ile kılınması yeterli görülmüştür.⁶⁰³Bize göre de bu gibi olağanüstü durumlarda ölen kişinin cenazesi bekletilmeden ve maske, sosyal mesafe gibi gerekli tüm önlemler alınarak cenazenin taşıma ve defin işlemlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülecek sayıda kişi ile cenaze namazı kılınmalıdır.

3.1.1.5.2.2. Gıyabi Cenaze Namazı

Cenaze namazı için toplanan cemaatin önünde mevtanın hazır bulunması gerekir. Şâyet cemaatin önünde mevta yoksa Hanefî ve Mâlikî mezhebine göre gaib olan cenaze

⁵⁹⁹ Cezîrî, *el-Fıkh 'Ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, II/576-578.

⁶⁰⁰ Polat, "İslâm Hukukunda Karantina Âhkâmı", 107.

⁶⁰¹ Kaan, "Salgın Hastalık Döneminde Alınan Tedbirlerin Fıkhî Analizi", 21.

⁶⁰² İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/460.

⁶⁰³ Din İşleri Yüksek Kurulu, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 45.

için namaz kılınmaz. Şâfi ve Hanbelîlere göre ise gıyabi olarak kılınması caizdir. Hz. Peygamber'in Habeş Necaşisi Ashame'nin cenaze namazını gıyabi olarak kılmasını delil olarak alan Şâfi ve Hanbelî fakihler cenaze başka bir yerde de olsa gıyabi olarak cenaze namazının kılınmasını caiz görmüşlerdir.⁶⁰⁴ Bu durumun sadece Hz. Peygamber'e mahsus olduğunu söyleyen Hanefî ve Mâlikî mezhebi ise cenaze namazının gıyabi olarak kılınmasını caiz görmemiştir.⁶⁰⁵

Salgın hastalık dönemlerinde hastalığın seyrine göre mümkünse maske ve sosyal mesafe tedbirleriyle cenaze namazı kılınmalıdır. Eğer ölen kişi salgından vefat etmişse ve bu cenaze merasimi hastalığın bulaşma riskinden dolayı yetkili kişiler tarafından yapılmışsa ölen kişinin kabri başında gıyabi cenaze namazı kılınabilir.⁶⁰⁶ Mecmeu'l Fıkhî'l İslamî'ye göre salgında vefat edenler için münferit olarak gıyabi cenaze namazı kılınabilir.⁶⁰⁷

Yangın, çığ, sel gibi âfetlerde hayatını kaybeden veya bu âfet sırasında cesetleri bulunamayan kimseler için gıyabi cenaze namazı kılınabilir. Nitekim Hz. Peygamber Habeş Kralı Necaşi'nin cenazesini gıyabi olarak kılmıştır.⁶⁰⁸ Ayrıca Hz. Peygamber kendisine haber verilmeden defnedilen Uhud şehitleri için de gıyabi cenaze namazı kılmıştır.⁶⁰⁹ Bu gibi olağanüstü dönemlerin getirmiş olduğu meşakkatlerden dolayı eş, dost ve akrabaların cenaze namazlarına katılmak mümkün değilse cenaze namazları gıyabi olarak kılınabilir.

3.1.1.5.2.3. Cenazenin Yıkanması ve Kefenlenmesi

İslam dininde ölen kişinin yıkanmasının farz olup olmadığı hususunda ihtilaf vardır. Âlimlerin çoğunluğuna göre ölen kişinin yıkanması farz-ı kifâyedir.⁶¹⁰ Ebu Hanife de bu görüştedir.⁶¹¹ Bazı Mâlikî âlimleri sünnet olduğunu söylemiştir.⁶¹² Ayrıca şehit

⁶⁰⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, III/51; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/396.

⁶⁰⁵ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe*, V/150; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, V/139; Serahsî, *el-Mebsût*, II/67; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'*, I/312; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/554; Haraşî, *Şerhu Muhtasari Halîl*, II/141; Şener, "Cenaze", VII/355.

⁶⁰⁶ Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*, 358.

⁶⁰⁷ Görgülü, "Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması", 621; "https://iifa-aifi.org/ar/5254.html" (2021).

⁶⁰⁸ Buhârî, "Cenaiz" 54, 55; Müslim, "Cenaiz" 63.

⁶⁰⁹ Buhârî, "Cenaiz" 56.

⁶¹⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'*, I/301; Serahsî, *el-Mebsût*, 30/263; Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ'an (metn)i'l-İknâ'*, II/85.

⁶¹¹ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/437.

⁶¹² Haraşî, *Şerhu Muhtasari Halîl*, II/113.

olanların yıkanmayacağı hususunda görüş birliği vardır.⁶¹³ Ancak salgın hastalık veya âfet etkisi ile ölenler hakiki şehit hükmünde olmadığı için cenazenin yıkanması gerekir.⁶¹⁴ Bu sebeple salgın hastalık dönemlerinde hastalığın yayılma hızının yüksek olmasından dolayı cenazelerin yıkanması durumu büyük önem arz etmektedir.⁶¹⁵

Salgın hastalıktan ölen kişilerin cenazeleri güvenilir uzman doktor tavsiyelerine göre eldiven, maske, siperlik, tulum gibi birtakım tedbirler alınarak cenazelerin usulüne uygun bir şekilde yıkanması ve kefenlenmesi gerekir. Ancak alınan tüm bu önlemlerle bile salgının yayılma durumu söz konusu ise mevtaya uzaktan su tutularak yıkanması gerekir. Bununda risk oluşturmaması halinde koruyucu kıyafetlerle teyemmüm aldırılması gerekir. Bu da riskli ise zaruret nedeniyle teyemmüm terk edilerek o halde defnedilir.⁶¹⁶

İslam dininde ölü veya canlı olan insanın yakılması haramdır. İslam tarihinde her ne sebeple olursa olsun insan cesedi yakılmamıştır. Birçok salgın hastalığın ortaya çıkmasına rağmen böyle bir uygulama görülmemiştir. Ezher Eski Fetva Komitesi Başkanı Şeyh Abdulhamid el-Atraş'a göre ölü veya diri olan insan, Allah tarafından değerli kılınmış olup cesetlerin yakılması ise haramdır.⁶¹⁷

Yangında yanmış olan, sel ve su taşkını, fırtına gibi âfetlerde zarar görmüş cesetlerin bir parçası bulunmuşsa Şâfi, Ahmed b. Hanbel, İbn Hazm gibi fakihlere göre cenazenin yıkanması gerekir. Ebu Hanife ve İmam Malik ise yarıdan çoğunun olması halinde yıkanması gerektiğini söylemişlerdir. Ölmüş olan bir Müslümanın başı ile birlikte vücudunun çoğu mevcut olursa yıkanır ve kefenlenir. Ancak başsız olarak vücudunun yarısı bulunsa dahi yıkanmaz ve kefenlenmez. Bir beze sarılarak defnedilir.⁶¹⁸

Cenazelerin kabre konulurken kefenlenmiş bir şekilde konulması gerekmektedir. Çünkü cenazeyi kefenlemek farz-ı kifâyedir.⁶¹⁹ Salgın hastalıktan ölen kişiler herhangi bir risk durumu söz konusu değilse normal şekilde kefenlenerek defnedilmesi gerekir. Bu

⁶¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, II/49; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*, I/146.

⁶¹⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fî Tertîbi's-Serâ'i'*, I/320-3025; Bayar, "İslam Fıkında Ölünün Yaşayanlar Üzerindeki Hakları", 267-299.

⁶¹⁵ Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*, 359; Kaan, "Salgın Hastalık Döneminde Alınan Tedbirlerin Fıkhi Analizi", 20.

⁶¹⁶ Din İşleri Yüksek Kurulu, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 46.

⁶¹⁷ Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*, 360; "https://www.masrawy.com/" (2020).

⁶¹⁸ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 264.

⁶¹⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fî Tertîbi's-Serâ'i'*, I/306; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*, II/104.

durumun risk oluşturması halinde ceset torbası veya tabutla gömölmesinde dinen bir sakınca yoktur.⁶²⁰

3.1.1.5.2.4. Cenazenin Defin İşlemleri

Cenaze namazı kılındıktan sonra mevtanın bekletilmeden defnedilmesi gerekir. Defnedilmesinin farz-ı kifâye olduğu konusunda icma vardır.⁶²¹ Ancak cenazenin başka bir yere gömölcek olmasından dolayı defin işlemlerinin gecikmesi mümkündür. Hanefilere göre mevtanın vefat ettiği yere gömölmesi müstehaptır. Ancak cesedin herhangi bir hasar görmemesi şartı ile başka yere gömölmesi caiz görölmüştür. Definden sonra da zaruret hali dışında mezarın açılması ve cesedin başka bir yere taşınması haram olarak kabul edilmiştir. Mâlikî mezhebine göre kabrin konulacağı yerin sel suları altında kalacağı endişesi gibi mazeret teşkil eden âfetlerde cesedin nakli caiz görölmüştür.⁶²² Şâfi mezhebine göre de cesedin kokmamasından ve bozulmamasından emin olursa dahi başka yere taşınması bir görüşe göre haram, diğer görüşe göre ise mekruhtur.⁶²³

Salgın hastalıktan dolayı ölen kişinin öldüğü yere gömölmesi fıkıh kitaplarında tavsiye edilmiştir. Hatta zaruret durumunda gayr-i müslim mezarlığına bile defnedilmesi caiz görölmüştür.⁶²⁴

3.1.1.5.2.5 Cenaze İçin Taziye Hükümleri

Taziye kelimesi Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle birlikte sözlükte, birbirine sabır telkin etme anlamına gelmektedir. İslam literatüründe ise yakını vefat eden kişilere sabır ve dayanışma göstermeyi teşvik ederek, baş sağlığı dileyip onların teselli edilerek acılarının paylaşılıp hafifletilmesi şeklinde tanımlanmıştır.⁶²⁵

Ölen kişinin yakın çevresine taziyede bulunması menduptur. Taziyenin definden sonra yapılması daha uygundur. Taziye mümkün mertebe üç günden sonraya bırakılmamalı ve tekrar edilmemelidir. Ancak salgın hastalık dönemlerinde hastalığın şiddetine göre önlemler alınmalıdır. Hastalık hızlı bir şekilde yayılıyorsa taziye

⁶²⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 46.

⁶²¹ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, II/519.

⁶²² Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz Buhârî, *el-Muhtâ'ü'l-Burhânî fi'l-fıkhî'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), V/359; Cezîrî, *el-Fıkh 'Ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I/537.

⁶²³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/380; Şener, "Cenaze", VII/354-357.

⁶²⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, II/234; Kaan, "Salgın Hastalık Döneminde Alınan Tedbirlerin Fıkıhî Analizi", 20.

⁶²⁵ Mustafa Çağrııcı, "Tâziye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2011, XL/202-203.

ziyaretlerine ara verilmelidir. Taziye evleri ve çadırları hastalık boyunca açılmamalıdır. Taziyeler imkân dahilinde telefon, sosyal medya ve diğer dijital araçlarla yapılmalıdır. Ancak yayılma hızı yavaşsa taziye ziyaretlerinde açık alanlar tercih edilmeli, kalabalık ortam oluşturulmadan maske ve sosyal mesafeye dikkat edilerek tokalaşma, sarılma ve musafaha etmekten kaçınılmalıdır.⁶²⁶ Deprem, sel, fırtına, çığ gibi doğal âfet dönemlerinde insanın can güvenliğini tehlikeye atan âfetler ortadan kalktıktan sonra taziye ziyaretleri yapılmalıdır.

3.1.1.5.2.6. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde Vefat Eden Kişinin Durumu

Kur'an-ı Kerim'de toplamda elli altı defa zikredilen شهيد / şehit kelimesi lügatte bir olaya şahit olmak, bir yerde hazır bulunmak, bildiğini söyleyip tanıklık etmek gibi manalara gelmektedir. İslam literatüründe ise Allah yolunda öldürülen Mü'minlere verilen isimdir.⁶²⁷ Ancak şehadet kelimesi sadece Allah yolunda öldürülen Mü'minlere özgü bir mükafat değildir. Bunun dışında yanarak ölen, anne karnında ölen, doğum yaparken ölen, boğularak ölen, bina altında kalarak ölen, vebadan ölen kişilerde şehit sayılmıştır.⁶²⁸

İslam dinine göre salgın hastalık sonucu ölen Müslüman için de şehitlik söz konusudur.⁶²⁹ Bu konuda Hz. Peygamber'den gelen çok sayıda hadis vardır.⁶³⁰ Ancak salgın hastalığa yakalanan kişi bu duruma sabır göstererek bulunduğu yerden kaçmamalıdır. Çünkü bulunduğu duruma sabır göstererek başkalarının canını, malını, ailesini korumak için göstermiş olduğu fedakârlığın ecri şehitlik olarak verilmiştir. Ayrıca sel ve su taşkınında boğulan, deprem sırasında enkaz altında kalarak ve yangında yanarak can veren kişilerde şehit olarak zikredilmektedir.⁶³¹

Fıkıh âlimleri şehitliği, sadece dünya hükümleri bakımından şehit (Hükmi Şehit), sadece ahiret hükümleri bakımından şehit (Hakiki Şehit), hem dünya hem ahiret hükümleri bakımından şehit olmak üzere üç kısma ayırmıştır.⁶³² Kolera, sıtma, tâûn ve veba gibi

⁶²⁶“<https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29667/diyanet-isleri-baskani-erbastan-kovid-19-normallesme-sureciyle-ilgili-talimat>” (2021).

⁶²⁷ Fahrettin Atar, “Şehit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2010, XXXVIII/428.

⁶²⁸ Buhârî, “Cihâd” 30; Müslim, “İmâre” 164, 165; Tirmizî, “Cenaiz” 65; Ebû Dâvûd, “Cenaiz” 16; İbn Mâce, “Cihâd” 17; Nesâî, “Cenaiz” 14, “Cihâd” 36.

⁶²⁹ Buhârî, “Tıb” 30; Müslim, “İmâre” 166.

⁶³⁰ Buhârî, “Cemâat” 4,44; Müslim, “İmâre” 164,165; Nesâî, “Cihâd” 36.

⁶³¹ Buhârî, “Cemâat” 4; Müslim, “İmare” 165; Ebû Dâvûd, “Cenaiz” 14; İbn Mâce, “Cihâd” 17.

⁶³² Şirbîni, *Mugni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*, I/350; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, II/252.

salgın hastalıktan ölen kişiler sadece ahiret hükümleri bakımından şehit (Hakiki Şehit) olarak kabul edilmiştir.⁶³³

3.1.2. Oruç

İslam'ın beş temel esasından biri olan oruç ibadeti hicretin ikinci yılında farz kılınmıştır. Farsçadan dilimize geçmiş olan oruç kelimesi Kur'an'da *savm* / الصوم ve *sıyâm* / الصيام olarak geçmekte olup lügatte, bir şeye karşı kendini tutmak, bir şeyden uzak durmak anlamlarına gelir. Fıkhi bir terim olarak oruç, tan yerinin ağarmasıyla güneşin batışına kadar Allah rızası için ibadet niyetiyle yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmaktır.⁶³⁴ Serahsi'ye (ö.571/1176) göre oruç belirli kişilerin belirli bir zaman aralığında belirli fiillerden belirli bir amaç doğrultusunda uzak durmasıdır.⁶³⁵ Kâsânî de orucu, yeme, içme ve cinsel münasebet gibi özel bazı hususlardan özel şartlar çerçevesinden sakınma olarak tanımlamıştır.⁶³⁶

3.1.2.1. Çeşitleri

Oruç, imsak vaktinden iftar vaktine kadar Allah'ın rızasını kazanmak için yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak olarak tanımlanmaktadır.⁶³⁷ Mükellef olan Müslümanların oruç ibadetine mâni herhangi bir şey bulunmadığı zamanlarda imsak ile iftar vakti arasında bir takım fiil ve davranışlardan uzak durması gerekmektedir. Ramazan ayında mükellef olan Müslümanlara farz kılınan oruç yanında tutulması emredilen ve tavsiye edilen oruçlar vardır. İslam dinin de bu oruçlar *farz*, *vacip*, *sünnet*, *haram* ve *mekruh* olarak tasnif edilmiştir.

3.1.2.1.1. Farz Oruçlar

Tüm mezheplere göre Ramazan orucunun hem edası hem de kazası farz kapsamına girmektedir. Ayrıca Ramazan orucunun eda edilme vakti belli olduğu için *muayyen farz* olarak isimlendirilmiştir.⁶³⁸ Mazeretli veya mazeretsiz bir şekilde tutulmadığı zaman da aynı şekilde kaza edilmesi de farzdır. Hanefilere göre kazaya bırakılan Ramazan orucu, orucun tutulması yasak olmayan bir vakitte kaza edilebilir. Şâfi mezhebine göre ise kazaya

⁶³³ Din İşleri Yüksek Kurulu, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 40.

⁶³⁴ Ali İhsan Yitik, "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2007, XXXIII/414.

⁶³⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, III/54.

⁶³⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fi Tertîbi's-Şerâ'i'*, II/549.

⁶³⁷ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc*, II/140; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, III/1616; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III/104.

⁶³⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fi Tertîbi's-Şerâ'i'*, II/76; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl-i-Muhtâr*, I/126; İbrahim Kafi Dönmez, "İslam'da Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2007, XXXIII/418.

bırakılan ramazan orucunun aynı yıl içerisinde tutulması gerekmektedir. Ramazan orucu dışındaki farz olan bir diğer oruç ise kefarete orucudur. Bunlar; Ramazan orucunun bilerek bozulması ile tutulması gereken kefarete orucu, yanlışlıkla veya kaza ile adam öldürmeden kaynaklı kefarete orucu,⁶³⁹ yapılan yeminin bozulmasından dolayı kefarete orucu,⁶⁴⁰ ihramlı iken av yapmaktan⁶⁴¹ veya vaktinden önce tıraş olmadan dolayı kefarete orucu,⁶⁴² erkeğin karısını zihar ile boşayıp daha sonra bundan pişmanlık duymasından kaynaklı kefarete orucudur.⁶⁴³ Bu oruçların tutulma vakti belli olmadığı için *gayr-i muayyen farz* oruçlar olarak isimlendirilir.⁶⁴⁴

3.1.2.1.2. Vacip Oruçlar

Kişinin dinen sorumlu olmadığı halde tutmak için adadığı nezir orucu Hanefî mezhebine göre vaciptir. Nezir orucu adanırken belirli bir vakit tayin edilmişse *muayyen vacip* belirli bir vakit tayin edilmemişse *gayr-i muayyen vacip* olarak isimlendirilir. Ayrıca Hanefî mezhebine göre başlanmış olan nafil bir orucun bozulması durumunda kaza edilmesi kişinin üzerine vacip olur. Mâlikî mezhebine göre ise özürsüz olarak bozulan nafil orucun kazasının yapılması gerekmektedir.⁶⁴⁵

3.1.2.1.3. Nafil Oruçlar

Farz ve vacip dışındaki oruçlar nafil oruç olarak isimlendirilir. Bu oruçlar gönüllülük esasına bağlı olarak sırf Allah'ın rızasını kazanmak için tutulan oruçlardır. Fıkıhta bu oruçlar nafil dışında mendup, müstehap, mesnûn, tatavvu gibi terimlerle de ifade edilmektedir. Âşûrâ orucu,⁶⁴⁶ gün aşırı tutulan davud orucu,⁶⁴⁷ her kamerî ayın on üç, on dört ve on beşinde tutulan oruç,⁶⁴⁸ şaban ayının on beşinci gecesinde tutulan oruç,⁶⁴⁹ her pazartesi ve perşembe günleri tutulan oruç,⁶⁵⁰ şevval ayında tutulan altı günlük oruç,⁶⁵¹

⁶³⁹ Nisâ 4/92.

⁶⁴⁰ Mâide 5/89.

⁶⁴¹ Mâide 5/95.

⁶⁴² Bakara 2/196.

⁶⁴³ Mücadele 58/4.

⁶⁴⁴ Kâsânî, *Bedâ'î 'u 'ş-Şanâ'î fî Tertîbi 'ş-Şerâ'î*, II/76; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl-i-Muhtâr*, I/126.

⁶⁴⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl-i-Muhtâr*, I/125-127.

⁶⁴⁶ Müslim, "Savm" 133, 134.

⁶⁴⁷ Müslim, "Savm" 181.

⁶⁴⁸ Ebû Dâvûd, "Savm" 65.

⁶⁴⁹ Müslim, "Savm" 199.

⁶⁵⁰ Ebû Dâvûd, "Savm" 55.

⁶⁵¹ Müslim, "Savm" 204.

muharrem orucu,⁶⁵² receb ve şaban aylarında tutulan oruçlar, zilhicce ayının ilk on gününde tutulan oruçlar⁶⁵³ nafil oruçlar olarak isimlendirilmektedir.

3.1.2.1.4. Haram ve Mekruh Oruçlar

Dinen tutulması uygun bulunmayan ve herhangi bir geçerliliği olmayan oruç türleri *haram* oruç olarak isimlendirilir. Haram oruçlar, yasağın mahiyeti ve ağırlık derecesine göre tutulması haram ve mekruh oruçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hanefî mezhebi yasaklanmış oruçlara *tahrîmen mekruh* kavramını kullanmış olup cumhur ise *haram* hükmünü kullanmıştır. Aynı şekilde dinen hoş karşılanmayan oruçlar için Hanefî mezhebi *tenzihen mekruh* kavramını kullanmış olup cumhur ise *mekruh* hükmünü kullanmıştır. Ramazan Bayramının ilk günü ile Kurban Bayramı günlerinde oruç tutmak,⁶⁵⁴ kadınların hayız ve nifas durumlarında oruç tutması⁶⁵⁵ cumhura göre haram olup Hanefî mezhebine göre tahrîmen mekruhtur. Yevm-i şek gününde farz veya vacip oruca niyet etmek Hanefîlere göre tahrîmen mekruh⁶⁵⁶ olup nafil bir oruç tutmak ise caizdir. Mâlikî ve Hanbelîlere göre mekruhtur. Şâfilere göre ise haramdır. Savm-ı visal⁶⁵⁷ yani iki veya daha fazla günü iftar etmeksizin birbirine ekleyerek oruç tutmak Mâlikî mezhebine göre haram, diğer üç mezhebe göre mekruhtur.⁶⁵⁸ Sadece âşûrâ günlerinde oruç tutmak veya sadece cuma, cumartesi ve pazar günleri oruç tutmak, karı-koca arasında evliliği olumsuz olarak etkileyecek hususlarda kadınların nafil orucu tutması mekruhtur.⁶⁵⁹

3.1.2.2. Hükmü

Oruç ibadeti hicretin ikinci yılında Şaban ayında Müslümanlara farz kılınmıştır. Farz oluşu Kuran⁶⁶⁰ ve sünnette⁶⁶¹ açık bir şekilde ifade edilmiştir. Naslardaki güçlü delillerden dolayı orucun farz oluşu ulemâ arasında icma ile sabittir. Hanefî âlimlerinden Kâsânî, âyet, hadis ve icma delillerine ek olarak akli bir gerekçe getirip yeni bir delil ortaya koymaktadır. Buna göre orucun takvaya ulaştıran bir ibadet oluşu ve insandaki şehvet miktarını azaltması ile nimet veren yaratıcıya şükretmenin gerekliliği gibi

⁶⁵² Müslim, “Savm” 202.

⁶⁵³ Ebû Dâvûd, “Savm” 61.

⁶⁵⁴ Buhârî, “Savm” 67; Müslim, “Savm” 142.

⁶⁵⁵ Buhârî, “Savm” 40.

⁶⁵⁶ Buhârî, “Savm” 11,12,13,14.

⁶⁵⁷ Müslim, “Sıyâm” 55,56,57,58.

⁶⁵⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, IV/235-243; Dönmez, “İslam'da Oruç”, XXXIII/418; Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 289-291.

⁶⁵⁹ Buhârî, “Savm” 51; Müslim, “Zekat” 84.

⁶⁶⁰ Bakara 2/183-185.

⁶⁶¹ Buhârî, “İman” 1,34,40; Müslim, “İman” 8; Tirmizî, “İman” 3; Ebû Dâvûd, “Sünen” 16.

sebeplerden dolayı orucun farz kılınması makuldür. Nimet veren yaratıcıya nasıl ki şükretmek gerekiyorsa bu şükrün diğer bir ifade biçimi de oruçtur. Aynı zamanda yeme, içme ile cinsel ilişkiden uzak tuttuğu için kişinin daha çok ibadete yönelmesine sebep olmaktadır. Ayrıca kötü bir yola yönlendirecek olan şehvî hisleri de en aza indirgemektedir.⁶⁶² Farz olan oruç ibadetini inkâr eden bir kişi kâfir olur.⁶⁶³ Ramazan orucu vaktinde eda edilmek üzere veya daha sonra kaza edilmek üzere akıl-baliğ olan her Müslümana farz kılınmıştır.⁶⁶⁴ Kadınlar hayızlı veya nifaslı dönemlerinde oruç tutamazlar. Bu dönemlerde tutamadıkları oruçları daha sonra kaza ederler.⁶⁶⁵ Çocuklar ve akıl hastaları ile İslam’la müşerref olmayan gayr-i müslimler oruç emriyle muhatap değildirler.⁶⁶⁶

3.1.2.3. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde Oruç İbadetine İlişkin Hükümler

Salgın hastalık ve âfet dönemlerinde oruç ibadetine ilişkin hükümler başlığı altında orucu ertelemek, yüksek risk gruplarının orucu, AFAD, UMKE ekibinin ve sağlık çalışanlarının orucu, toplu iftarlar konuları ele alınacaktır.

3.1.2.3.1. Orucu Ertelemek

Ramazan orucu akıl-baliğ olan erkek ve kadın tüm Müslümanlar üzerine farz kılınmıştır. Ancak yolculuk, hastalık, hayız, nifas, yaşlılık, hamilelik, çocuk emzirmek, hayati tehlikeye yol açan açlık susuzluk ve ikrah gibi durumların fiilen var olması halinde bu farziyet düşer. Ancak fiilen var olmayan ruhsatlardan yararlanmak caiz olmaz. Müslümanlara tanınan; hamilelik, hayati tehlikeye yol açan açlık susuzluk, ikrah ve hastalık gibi ruhsatların kullanılması halinde Ramazan orucunun daha sonra kaza edilmesi gerekmektedir. Ancak ileri derece yaşlılık ve şifası olmayan hastalık durumlarında oruç ibadeti, fidye karşılığında yerine getirilmiş olur.⁶⁶⁷

Ramazan ayında sağlıklı olan ve dinen mükellef olan her bireyin bu ibadetleri mazeretsiz bir şekilde ertelemesi veya başka bir aya kaydırması mümkün değildir. Din İşleri Yüksek Kurulu’nun kararına göre orucun bağışıklık sistemini olumsuz etkilemediği aksine olumlu etkilerinin olduğu bilimsel olarak doğrulanmıştır. Ayrıca bağışıklık sisteminin zarar görme ihtimali gibi fiilen mevcut olmayan muhtemel bir durum ruhsat

⁶⁶² Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Şanâ’i fî Tertîbi’s-Şerâ’i*, II/549-551.

⁶⁶³ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Şanâ’i fî Tertîbi’s-Şerâ’i*, II/75.

⁶⁶⁴ Bakara 2/183-184.

⁶⁶⁵ Buhârî, “Hayız” 20; Müslim, “Hayız” 69; Ebû Dâvûd, “Taharet” 105.

⁶⁶⁶ Ebû Dâvûd, “Hudud” 16; İbn Mâce, “Talâk” 15; Tirmizî, “Hudud” 15.

⁶⁶⁷ Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc İlâ Ma’rifeti Me’âni Elfâzi’l-Minhâc*, V/465-470; Dönmez, “İslam’da Oruç”, XXXIII/419-420; Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 318-321.

sebebi olamayacağı için sağlığı yerinde olan bireyler salgın ve âfet döneminde ramazan orucunu tutmakla mükelleftir. Oruç tutamayacak kadar hasta olan veya salgın hastalık semptomlarını barındıran kişilerin güvenilir uzman doktor kararı doğrultusunda tanınan bu ruhsattan yararlanması caizdir.⁶⁶⁸ Bu ruhsattan yararlanan bireyler iyileştiklerinde tutamadıkları oruçları kaza ederler. İyileşmeden vefat edenlerin ise kaza sorumluluğu kalkmış olur.⁶⁶⁹

Kanaatimizce fiilen var olan ruhsatlardan yararlanmakta herhangi bir sakınca yoktur. Ancak fiilen sabit olmayan veya birtakım ihtimaller üzerinden kesinliği bulunmayan hususlar ruhsat olarak ikame edilemez. Sağlıklı bir kişinin Ramazan ayında muhtemel bir sebeple orucunu tutmaması veya tutmakta olduğu orucu bozması caiz değildir. Ancak uzman ve güvenilir bir doktor tarafından oruç sebebiyle bir hastalığın artması veya iyileşmesinin gecikmesi tespit edilmişse bu durumda kişinin oruç tutmaması veya tutmaya başladığı Ramazan orucunu bozması caizdir.

3.1.2.3.2. Yüksek Risk Gruplarının Orucu

Ramazan orucu ruhsatlarından faydalanabilmek için naslarda belirlenen ruhsat sebeplerinin fiilen var olması gerekmektedir. Aksi halde fiilen var olmayan bir ruhsat gerekçe gösterilerek ruhsat hükümlerinden faydalanmak caiz olmaz. Kur'an'da Ramazan orucu tutmamaya ruhsat veren temel gerekçelerden bir tanesi de hastalıktır. Hastalık durumunda orucun daha sonra kaza yapılması istenmiştir. Fakihler orucun tutulması halinde hasta olunması, hastalığın artması veya uzaması ihtimallerini de hastalık kapsamında değerlendirmişlerdir. Kronik rahatsızlığı olan bireylerin durumunu güvenilir uzman doktorlar belirleyecektir. Bununla birlikte yüksek risk grubunda bulunan yaşı ilerlemiş olan yaşlılar ile kronik rahatsızlığı olan bireyler kendi durumlarını değerlendirerek vicdani muhakeme ile oruç tutup tutmama konusundaki kararı kendileri verebilirler. Oruç tutmama kararı alan yüksek risk grubundaki kişilerin tutamadıkları orucu daha sonra kaza etmeleri gerekmektedir. Ancak kronik rahatsızlığından dolayı sağlık

⁶⁶⁸ Görgülü, “Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması”, 622; Birsin vd., *Afet İlmihi*, 91; Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açısından Salgın Dönemi*, 363; Din İşleri Yüksek Kurulu, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 53-54; Adnan Şensoy, *2020 Korona (Covid-19) İlmihi*, 2020, 39-42.

⁶⁶⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, II/89.

durumları elverişli olmayan bireylerin ise tutamadıkları her gün için fidye vermesi gerekmektedir.⁶⁷⁰

3.1.2.3.3. AFAD, UMKE Ekibinin ve Sağlık Çalışanlarının Orucu

Müslümanların üzerine farz kılınan ve vakti belli olan oruçta asıl olan durum orucun Ramazan ayı içinde tutulmasıdır. Zorlanılacak dahi olursa oruç tutmaya gayret edilmelidir. Hiçbir mazeret sunulmadan orucun terk edilmesi büyük günahıdır. Salgın hastalık dönemlerinde hastanelerde çalışan sağlık personelleri ile deprem, çığ, sel, yangın gibi doğal afet dönemlerinde yoğun bir şekilde çalışan itfaiye erleri ve AFAD, UMKE ekipleri hayati önem taşıyan kritik bir noktadadırlar. Bu gibi dönemlerde sağlık personelinin, itfaiye erlerinin ve AFAD, UMKE ekiplerinin göstermiş olduğu mücadele son derece önemlidir. Bu sürecin yaşandığı olağanüstü dönemlerde zor şartlar altında çalışan sağlık personeli, itfaiye erleri ve AFAD, UMKE ekiplerinin Ramazan orucunu tutmaları büyük bir meşakkat teşkil etmektedir.

Mâlikî mezhebinden bazı âlimlere göre yaz aylarında çalışan işçi veya ürünün telef olmasından korkan çiftçi gibi alışılmışın dışında zor işlerde çalışan bireyin geçimini temin etmek için işten ayrılma imkânı da yoksa orucunu bozsa bile işine devam etmesi gerekir.⁶⁷¹ Şâfi mezhebine göre bir insanın canı, bir organı veya menfaatinin yok olmasına mâni olmak için oruç bozulabilir. Hanbelî mezhebine göre meşakkatli bir işte çalışılması halinde zarar görme endişesi yaşayan kişi tutmuş olduğu orucu bozabilir.⁶⁷² Ürdün Fetva Kurulu'na göre Ramazan ayında zor işlerde oruçlu olarak çalışmak zorunda olan kişi orucuna fecr vaktinde niyet etmelidir. Ancak olağanüstü bir zorluk çekip orucunu tamamlayamayacak duruma gelirse orucunu bozması caizdir. Güne oruç tutmayarak başlaması caiz değildir. Çünkü kişinin zorlukla karşı karşıya gelememe ihtimali vardır.⁶⁷³ Din İşleri Yüksek Kurulu'nun aldığı karara göre orucun vermiş olduğu uzun süreli açlık ve susuzluk pandemi hastanelerinde çalışan sağlık personellerinin dikkat ve enerjisinin sürekliliği açısından risk oluşturduğu için çalışma saatlerinin oruç tutmayı sağlayacak veya

⁶⁷⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 55; Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açısından Salgın Dönemi*, 366.

⁶⁷¹ Faysal Ahmed Lamî, *el-Meâlimü't-Teşriyyeti'l Mütellika biahkâm cihat korona (covid-19) (Mecelletü'i-Şer'ia ve'ddirâsâti'l İslâmiyye, ts.)*, 417-418.

⁶⁷² Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*, I/380; Mustafa es-Suyûtî er-Ruhaybânî Hasan eş-Şattî, *Meâlibu'ûli'n Nühâ fî Şerhi Ğâyeti'l Müntehâ ve Tecridu'z Zevâdi'l Ğaye ve's Şerh (el-Mektebu'l İslâmî, 1961), II/182.*

⁶⁷³ Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açısından Salgın Dönemi*, 366; “<https://www.aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=1901#.YtqEP3bP3IU>” (2021).

kolaylaştıracak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Personel azlığı veya hasta yoğunluğu sebebiyle bu durum mümkün değilse sağlık personellerinin kendilerini ve hastalarını salgından korumak için oruç tutmamaları ruhsat olarak değerlendirilir.⁶⁷⁴ Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî'ye göre bitkin ve zayıf düşen sağlık personeli ihtiyaç halinde oruç tutmayabilirler.⁶⁷⁵ İlmi Araştırmalar ve İftâ Daimî Komisyonu'na göre doktorun hastalarının tedavisi için oruç bozması caizdir.⁶⁷⁶ Ayrıca hastanın hayatını korumak için kişinin varlığı gerekiyorsa veya tedavi bakımı için onların yerini tutacak kimse bulunmaması durumunda da orucun bozulmasına ruhsat verilmiştir.⁶⁷⁷ Verilen bu fetvalar doğal âfet dönemlerinde yoğun bir şekilde çalışan itfaiye erleri ve AFAD, UMKE ekipleri için de mazeret olarak kabul edilebilir. Deprem, çığ, sel, yangın gibi doğal âfet dönemlerinde saniyelerle yarışan itfaiye erleri ve AFAD, UMKE ekipleri İslam dininin kolaylaştırıcı ruhsat hükümlerinden yararlanıp oruç tutmayabilirler veya tutmuş oldukları orucu bozabilirler. Fakat bu hükmün suiistimal edilmemesi gerekmektedir. Sadece mücbir durumlarda büyük meşakkat çekerek çalışan ekipler, bu ruhsat hükmünden yararlanabilirler. Ayrıca tutulmamış veya bozmuş oldukları orucu daha sonra kaza etmeleri gerekmektedir. Ancak rutin görevlerinden dolayı tutmamalarının ya da tutmaya başladıkları orucu bozmalarının dinen uygun olmayacağını burada özellikle belirtmek gerekir.

3.1.2.3.4. Toplu İftarlar

Fatr kelimesinden türeyen افطار / iftar kelimesi lügatte, orucu açmak, oruçluya oruç açtırmak gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise oruçlu kişinin vakti gelince usulüne uygun bir şekilde orucunu açmasıdır.⁶⁷⁸ İslam'ın beş temel esasından biri olan orucun bir cüzünü oluşturan iftar yemeği Hz. Peygamber (sav) tarafından oruca denk görülmüştür.⁶⁷⁹ Sahabeler tarafından ilgiyle karşılanan iftarlar zengin ve fakirlerce imkân ölçüsünce yapılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde de iftar sofraları Ramazan ayının en önemli olgusu haline gelmiş olup devletin ileri gelenlerinin ve zenginlerin iftar vaktinde sofralarını herkese açık etmeleri giderek yaygınlık kazanmış ve gelenek halini almıştır.

⁶⁷⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 55.

⁶⁷⁵ Görgülü, "Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması", 623; "https://iifa-aifi.org/ar/5254.html" (2021).

⁶⁷⁶ Ahmed b. Abdürrezzâk Düveyş, *Fetâva'l-Lecneti'd-Dâime li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ* (Riyad: er-Riasetü'l-Amme li'l-Buhûsi'l-İlmiyyeti ve'l-İftâ, 2006), IX/203.

⁶⁷⁷ Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açısından Salgın Dönemi*, 367.

⁶⁷⁸ Mehmet Şener, "İftar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2000, XXI/517.

⁶⁷⁹ Tirmizî, "Savm" 82; İbn Mâce, "Sıyâm" 45.

Ancak salgın hastalığın baş gösterdiği dönemlerde hastalığın bulaş düzeyini arttırmamak için bu gibi uygulamalara ara verilmesi gerekmektedir. Sağlık Bakanlığı ve Din İşleri Yüksek Kurulu'nun almış olduğu karara göre salgın hastalık devam ettiği sürece sosyal izolasyon kurallarına uygun olarak başka kişilere temas edilmekten kaçınılmalıdır. Ayrıca komşu, akraba, dost ve arkadaşlarla birlikte iftar yemekleri düzenlemekten uzak durulmalıdır.⁶⁸⁰ Şiddetli soğuk, rüzgâr, sel, çığ gibi insan canını tehlikeye atan doğal âfet dönemlerinde toplu iftar yemeklerinden kaçınılması gerekmektedir. Ancak deprem, yangın gibi âfet zamanlarında ise kısa ve uzun zamanlı iftar yemeklerinin yanında sahur yemeklerinin verilmesi sosyal dayanışmanın en güzel örnekleri arasındadır.

3.1.3. İtikâf

‘A-k-f / عكف kökünden türeyen اعتكاف/ itikâf kelimesi lügatte, hapsetmek, alıkoymak, bir yere yerleşmek, kişinin kendisini sıradan davranışlardan uzak tutması gibi anlamlara gelir. Fıkıhta ise Allah'ın rızasını kazanmak için ibadet amacıyla adaba uygun olarak cami veya mescitte belirli bir süre inzivaya çekilmeye denir.⁶⁸¹ Hz. İbrahim döneminden itibaren var olduğu bilinen⁶⁸² itikâfın meşruiyeti Kur'an ve sünnet ile sabittir.

3.1.3.1. Hükümü

Kişinin ibadet niyetiyle belirli bir zaman içerisinde camide kalması durumu olan itikâfın meşruiyeti Kur'an⁶⁸³ ve sünnet⁶⁸⁴ ile sabittir. İtikâf, İslam ümmetine has bir ibadet olmayıp diğer vahiy kaynaklı dinlerde muhtelif şekillerde mevcuttur. İtikâf, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail döneminden itibaren devam edegelen bir sünnettir.⁶⁸⁵ Hüküm bakımından itikâf vacip, sünnet ve mendup/müstehap olmak üzere üçe ayrılır. Kişinin sorumlu olmadığı halde yapmak için adadığı itikâf, vacip hükmünde olup Ramazan ayının son on gününde yapılan itikâf, sünnet hükmündedir. Ayrıca Ramazan ayının son on günü dışında ve herhangi bir adama sonucu olmadan yapılan itikâf ise mendup/müstehap hükmündedir.⁶⁸⁶ İtikâf İslam âlimlerin çoğunluğuna göre sünnet olup bir kısmına göre ise menduptur. İtikâfın sünnet hükmünde olduğunu söyleyenlerin bir kısmı her zaman sünnet-i müekkede

⁶⁸⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 55; Şensoy, 2020 *Korona (Covid-19) İlmihali*, 41.

⁶⁸¹ Mehmet Şener, “İ’tikâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2001), XXIII/457.

⁶⁸² Bakara 2/125.

⁶⁸³ Bakara 2/125, 187.

⁶⁸⁴ Buhârî, “İ’tikâf” 1; Müslim, “İ’tikâf” 1; Tirmizî, “Savm” 80; Müslim, “Hayız” 6.

⁶⁸⁵ Bakara 2/125.

⁶⁸⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, II/440-442; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, III/223-224.

olduğunu diğerleri ise Resul-i Ekrem'in uygulamasından yola çıkarak Ramazan ayında, özellikle de Ramazan ayının son on gününde sünnet-i müekkele niteliğine büründüğünü söylerler. Ayrıca Hanefî mezhebine göre itikâf sünnet-i kifâye grubunda yer aldığı için bazı Müslümanların bu ibadeti yerine getirmesiyle sünnet ihya edilmiş sayılır. Mâlikî mezhebine göre vacip, mendup/müstehap olan itikâfta oruç şart iken Hanefî mezhebinde ise sadece kişinin kendine vacip kıldığı itikâflarda oruç tutması şarttır. Şâfi ve Hanbelî mezhebine göre ise itikâfın hiçbir çeşidinde oruç şart değildir.⁶⁸⁷ Hanefî, Şâfi ve Hanbelî mezheplerindeki hâkim olan görüşe göre, bozulmuş sünnet bir itikâfın tamamlanması veya kaza edilmesi şart olmayıp tercih edilirse yeniden itikâf yapılabilir. Ancak Hanefî mezhebine göre adanarak kendisine vacip kılınmış olan itikâfın bozulması durumunda kaza edilmesi şarttır. Ayrıca Mâlikî mezhebine göre sünnet olsun, vacip olsun bozulmuş olan itikâfın kazası gerekir.⁶⁸⁸

3.1.3.2. Olağanüstü Durumlarda İtikâf Yapma Şekli

Hız. Peygamber'in oruç farz kılındıktan sonra Ramazan ayının son on gününde vefat edinceye kadar itikâfa girdiği rivayet edilir.⁶⁸⁹ İtikâfın kabul olabilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi de itikâfın camide veya mescitte yerine getirilmesi gerekir. Hanefî ve Hanbelîlere göre cuma namazı kılınan cami veya mescitlerde itikâfa girmek daha faziletlidir.⁶⁹⁰ Ayrıca cemaat halinde beş vakit namaz kılınan bir cami ve mescitte itikâfa girmek de sahihtir. Mâlikî ve Şâfi mezhebine göre ise itikâfa herhangi bir mescitte girilmesi sahihtir. Ancak cuma namazı kılması farz olan bir kişinin bir hafta veya daha çok bir süre ile itikâf yapmayı adaması durumunda cuma kılınan bir cami veya mescitte itikâfa girmesi gerekir.⁶⁹¹ Caferî mezhebine göre de itikâf cuma namazı kılınan bir camide yapılmalıdır. Âlimlerin çoğunluğa göre kadınların da erkekler gibi itikâfa camide girmeleri şarttır. Fakat Hanefî âlimlere göre kadınların evin uygun bir yerinde itikâfa girmeleri gerekir.⁶⁹² Adak dışındaki itikâflar Ramazan ayında olabileceği gibi diğer aylarda da olabilir. Herhangi bir süre söz konusu değildir. Birkaç

⁶⁸⁷ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe*, VIII/13-15; Serahsî, *el-Mebsûr*, III/115-116; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/272; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI/459-460.

⁶⁸⁸ Serahsî, *el-Mebsûr*, III/123-124; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, III/241-245; Şener, "İ'tikâf", XXIII/457-459.

⁶⁸⁹ Müslim, "İ'tikâf" 7.

⁶⁹⁰ İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/266-271; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, II/450-453; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III/183-216.

⁶⁹¹ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc*, I/449-459; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-Fıhiyye*, 84-85.

⁶⁹² Mergînânî, *el-Hidâye*, II/291; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/270.

saatlikte yapılabilir.⁶⁹³ Mâlikî mezhebine göre sahih bir itikâf en az bir gün bir gece olmalıdır. Diğer mezheplere göre en az bir gün kalmayı tavsiye etmekle birlikte çok kısa bir süre durulması yeterli görülmüştür.⁶⁹⁴

İtikâf ibadetinde asıl olan itikâfin cami veya mescitlerde yapılması olmakla birlikte şiddetli soğuk ve rüzgâr gibi doğal âfetler ile salgın hastalıkların var olduğu mücbir durumlarda kadınlar evlerinin uygun yerlerinde itikâfa girebilirler. Erkeklerin de evlerinin müsasip olan odasını mescit edinip burada belirli şartlarını gözeterek itikâfa girmesi bazı âlimler tarafından caiz görülmüştür.⁶⁹⁵ Buna göre bir Müslüman, evinin mescit edindiği odasında itikâfa girerek, namaz kılmalı, Kur'an okuyup, dua ve niyazda bulunarak tövbe ve istiğfarda bulunmalı, kelime-i tevhid, kelime-i şahadet ve tekbir ile nefis muhasebesi yapmalıdır. Cenab-ı Hakk'ın varlığı, birliği ve kudreti hakkında tefekkür ederek, gereksiz söz ve işlerden uzak durup Hz. Peygamber'in sünnetini güzel bir şekilde ihya etmelidir. Ancak doğal âfetler ile salgın hastalık gibi mücbir sebeplerin ortadan kalkması halinde erkeklerin evde itikâfa girmesi caiz değildir.⁶⁹⁶ Bizim de bu kanaatte olduğumuzu belirtmek isteriz.

3.1.4. Zekât

زكاة / Zekât kelimesi lügatte, artma, arıtma, övgü ve bereket anlamlarına gelir.⁶⁹⁷ Fıkıhta ise dinen zengin sayılan Mü'minlerin mal varlığından belli bir oranda Kur'an'da belirtilen yerlere sarf etmesine denir.⁶⁹⁸ Mâverdî'ye göre zekât, hakikaten ve hükmen artma kabiliyeti olan, sahibi tarafından meşru yollardan elde edilen mallardan alınan ve lâayık olanlara bir yardım anlamı taşıyan farz ibadettir.⁶⁹⁹

⁶⁹³ Mergînânî, *el-Hidâye*, II/290.

⁶⁹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Faķîr*, II/306-308; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê Desûkî, *Haşiyetü Desûkî* (Darü'l-ihyâi kütübî'l-arabiyye, ts.), I/541; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe*, VI/489; Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ'an (metn)i'l-İknâ'*, II/347; Şener, "İ'tikâf", XXIII/457-459.

⁶⁹⁵ Büyük Mâlikî fakihlerinden Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe el-Kurtubî (ö. 330/942) bu âlimlerden biridir. İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/270.

⁶⁹⁶ "https://erzurum.diyanet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=1134" (2021).

⁶⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II/36.

⁶⁹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/433; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I/99; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc İlä Ma'rîfeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc*, I/368.

⁶⁹⁹ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye* (Kahire, 1973), 113; Mehmet Erkal, "Zekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2013, XLIV/197-207.

3.1.4.1. Hükümü

İslam dininin temel ibadetlerinden biri olan zekât,⁷⁰⁰ hicretin ikinci yılında oruç ibadetinden sonra farz kılınmıştır. Farz oluşu Kur'an,⁷⁰¹ sünnet⁷⁰² ve icma ile sabittir. İcma ile sabit oluşu tüm İslam âlimleri zekât ibadetinin farz oluşu konusunda fikir birliği içinde olduğundandır.⁷⁰³ Hanefilere göre zekât ibadetinin farz oluş sebebi artıcı vasıfta nisap miktarı bir mala sahip olmaktır. Bir malın zekâta tâbi olabilmesi için o malın tam mülk, artıcı özellikte, kişinin aslî ihtiyaçlarını karşılayacak miktardan fazla olması, nisap miktarına ulaşması ve üzerinden bir kamerî yılın geçmesi gibi şartlar aranmıştır.⁷⁰⁴

3.1.4.2. Zekât Sarf Yerleri

Zekât ibadeti, İslam dininin en önemli yardımlaşma, dayanışma ve paylaşma kurumlarından bir tanesidir. Bu kurumun önemi zor zamanlarda daha da artmaktadır. Şartlarını taşıyan Mü'minlerin yılda bir defa eda etmekle mükellef oldukları mali bir ibadet olan zekâtın geçerli olması birtakım şartlara bağlanmıştır. Verilen zekâtın ibadet olarak geçerli olabilmesi için zekât niyeti ile ancak *fakirlere, miskinlere, zekât toplayan memurlara, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihat edenlere ve yolda kalmış yolculara*⁷⁰⁵ aynî ve nakdî olarak verilmesi gerekmektedir.

3.1.4.2.1. Fakir ve Miskinler

Âyette *el-fukara ve'l-mesakin* olarak zikredilen bu iki grubun İslam âlimlerine göre kimler olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Fakir ve miskinlerin aynı âyette peş peşe zikredilmesinden hareketle aynı anlamda olduğunu kabul edenler olduğu gibi farklı anlamda olduğunu kabul edenler de olmuştur.

Hanefiler âyette zikredilen fakirleri, ev eşyası, elbise gibi aslî ihtiyaçlarını karşılayan malı olsa da elde etmiş oldukları gelirler ihtiyaçlarını karşılamayan ve nisap miktarından daha az malı olan kimseler olarak tanımlamıştır. Miskin ise fakirden daha kötü durumda olan diğer bir ifadeyle fakirlere göre hiçbir malı ve geliri bulunmayan kimseler

⁷⁰⁰ Buhârî, "İman" 1,2; Müslim, "İman" 16.

⁷⁰¹ Bakara 2/43, 110, 177, Tevbe 9/103, Meryem 19/31.

⁷⁰² Buhârî, "Zekât" 1; Müslim, "İman" 7; Tirmizî, "Zekât" 6.

⁷⁰³ İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/301.

⁷⁰⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl'l-Muhtâr*, I/99; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/301; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/437; Erkal, "Zekât", XLIV/197-207.

⁷⁰⁵ Tevbe 9/60.

olarak tanımlanmıştır.⁷⁰⁶ Buradaki ölçü çalışır ve sağlam olmakla ilgili olmayıp yoksulluk ve ihtiyaç sahibi olmakla alakalıdır. Mâlikî mezhebine tabi olan âlimlerde bu tanıma yakın tanım vermişlerdir.⁷⁰⁷ Şâfi ve Hanbelîlere göre ise fakir, hiç malı olmayan veya malı olduğu halde ihtiyacını karşılamayandır. Diğer bir ifade ile miskinenden daha fazla ihtiyaç sahibi olan kimsedir. Miskin ise kendisine ve geçimini temin etmekle mükellef olduğu kişilere sahip olduğu mal veya elde ettiği kazançla kıt kanaat geçinebilen kimsedir. Kısaca fakire göre durumu biraz daha iyi olan kimsedir. Şâfi mezhebine göre kişi sağlam ve çalışabilir durumda ise ve çalışma imkânı da varsa fakir sayılmaz. Ebu Yusûf, (ö.182/798) İmam Muhammed (ö.189/805) ve İbnü'l-Kâsım (ö.191/806) gibi âlimlere göre fakir ve miskinler aynı sınıftırlar. Aralarında hiçbir fark yoktur.⁷⁰⁸

3.1.4.2.2. Amiller

Âyette üçüncü sırada *el-Amilin* olarak zikredilen grup zekât işlerinde çalışan memurlardır. Hanefî mezhebine göre amiller, zengin dahi olsalar Hz. Peygamber soyundan olmamak şartı ile çalışmaları mukabilinde zekât alabilirler.⁷⁰⁹ Şâfi mezhebine göre ise amiller maaş ile çalışmıyorlarsa zekâtтан onlara hisse verilir. Maaş almaları durumunda ise zekâtтан hisse verilmez.⁷¹⁰

3.1.4.2.3. Müellef-i Kulûb

Âyette *el-Müellef-i Kulûb* olarak zikredilen kalpleri İslam'a ısındırılacak kimseler, iki grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Birinci grup Müslüman olup imanları zayıf olanlardır ki bunların imanlarını kuvvetlendirmek için zekât verilebilir. İkinci grup ise kâfirlerdir. İslam'ın ilk yıllarında bu kimseleri İslam'a kazandırmak için zekât verilmiştir. Ancak Hanefî, Mâlikî ve Şâfi mezhebi her ne surette olursa olsun kâfirlere zekât verilemeyeceğini söylemiştir. Müslümanlar güçlendikten sonra kâfirlerin gönlünü kazamaya ihtiyaç kalmamış olup Hz. Ebu Bekir döneminden itibaren bu gruba zekâtтан hisse verilmemiştir. Ayrıca böyle bir sınıfın devam etmediği konusunda sahabenin icması da hâsıl olmuştur.⁷¹¹

⁷⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir li'l-Âcizi'l-Fakir*, II/200.

⁷⁰⁷ İbn Rüşd el-Hafid, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, I/338.

⁷⁰⁸ Şâfi, *el-Ümm*, II/77.

⁷⁰⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I/339.

⁷¹⁰ Cezîrî, *el-Fıkh 'Ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I/544.

⁷¹¹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i fi Tertibi's-Şerâ'i*, II/45; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir li'l-Âcizi'l-Fakir*, II/259-260.

3.1.4.2.4. Köleler

Âyette *el-Rigab* olarak zikredilen kölelere, zekât verilebilir. Nitekim Allah (c.c) köle ve cariyelerin bulundukları konumdan kurtulup özgürlüğüne kavuşması için zekâtтан harcama yapılmasını istemiştir. Kölelere zekât vermek için kölenin, sahibi ile serbest kalması için anlaşma yapması gerekmektedir. Hanefilere göre anlaşmalı köleye zekât verilebilmesi için kölenin zengin olmaması ve Hz. Peygamber soyundan gelmemesi gerekmektedir.⁷¹²

3.1.4.2.5. Borçlular

Âyette *el-Ğârim* olarak zikredilen borçluların kimler olduğu konusunda farklı tanımlamalar yapılmıştır. Taberî âyetteki *el-ğârim* kelimesini, evi yanan veya sel taşkınına uğrayan veyahut çocukları için borçlanan kişi olarak tefsir etmiştir.⁷¹³ Hanefilere göre borçlu olan bir kişi eğer borcunu ödedikten sonra nisap miktarı malı bulunmuyorsa veyahut borcunu ödeyemeyecek durumda ise o kişi borçlu sınıfındandır. Ayrıca kişinin bu gruptan sayılması için de borçlu olmanın dışında başka bir şart taşınması da gerekmez.⁷¹⁴ Şâfi mezhebine göre ise kişi kendi menfaati için borçlanmışsa fakir olmadıkça zekât alamaz. Ancak amme çıkarı veya İslam'a hizmet için borçlanmışsa zengin de olsa fakir de olsa zekât alabilir.⁷¹⁵

3.1.4.2.6. Allah Yolunda Olanlar

Âyette yedinci sırada *fî Sebilillâh* olarak zikredilen Allah yolunda olan kimseler, Ebu Yusûf'a göre gönüllü olarak cihat edenlerdir. Bu kimseler şayet maaş almıyorlarsa bu kimselere nafaka, silah gibi ihtiyaçlarını temin etmesi için zekât verilebilir. Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre Allah yolunda olan kimseler hac yolunda olan kimselerdir. Bundan dolayı hacca gitmek isteyen zekât verilebilir.⁷¹⁶ Şâfi mezhebine göre ise Allah yolunda olan kimseler, cihada giden gazilerdir. Bu kimselere maaş almadıkları durumda zengin dahi olsalar zekât verilebilir.⁷¹⁷

⁷¹² Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl-i'l-Muhtâr*, I/157.

⁷¹³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XIV/318.

⁷¹⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, I/110; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*, II/263.

⁷¹⁵ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe*, VI/191-192.

⁷¹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*, II/263.

⁷¹⁷ Cezîrî, *el-Fıkh 'Ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I/544.

3.1.4.2.7. Yolda Kalmışlar

Âyette *İbnü's-Sebil* olarak zikredilen kelime yolda kalanlar olarak tercüme edilmiştir. Yolda kalanlardan maksat malıyla bağlantısı kesilendir. Kişiye, zengin olsa dahi seyahat halinde iken malı veya parası biterse ihtiyacı kadar zekât verilebilir. Hanefî mezhebine göre seyahat halinde iken yolda kalanlar memleketlerinde zengin iseler, zekât almak yerine borç almaları daha güzeldir.⁷¹⁸ Şâfi mezhebine göre ise iyilik veya Allah'a itaat gibi mübah bir seyahat esnasında parası biten veya seyahate çıkmak üzere iken yolda muhtaç duruma düşecek olanlara zekât verilebilir. Ancak günah işlemek amacıyla yapılan veya yapılacak olan seyahat için zekât verilmez.⁷¹⁹

3.1.4.3. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde Zekât İbadetine İlişkin Hükümler

Salgın ve âfet dönemlerinde zekât ibadetine ilişkin hükümler başlığı altında zekâtın ertelenmesi, zekâtın erken verilmesi, zekâtın tek bir fonda kurumsal olarak toplanması, olağanüstü hallerin zekât mükellefiyetine etkisi, salgın hastalık ve âfetten zarar gören kimseler konuları ele alınacaktır.

3.1.4.3.1. Zekâtı Ertelemek

Salgın hastalık dönemlerinde hastalığın bulaşıcılığını engellemek için alınan karantina, şehirlerarası seyahat yasağı, sokağa çıkma yasağı gibi birtakım tedbirler ile doğal âfetin getirmiş olduğu birtakım zorluklar ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Bu durumda zekât ile mükellef olan bireyler, yaşanan ekonomik sıkıntılar neticesinde zekâtlarını vaktinde verememesi gibi bir mesele ile karşı karşıya kalmaktadır. Hanefîlere göre *zekâtı veriniz*⁷²⁰ âyetindeki emir mutlak olduğu için zekâtın hemen verilmesi şart olmayıp geciktirilmesi mümkündür.⁷²¹ Kişi bu borcunu ömrünün sonuna kadar ödemesi gerekmektedir. Ancak bu zekât borcunu eda etmeden ölmesi durumunda günah olarak hanesine yazılacaktır.⁷²² Cumhur ve Hanefî âlimlerinden Kerhî'ye göre âyette emir fevrilik gerektirdiği için hemen yerine getirilmesi gerekmektedir.⁷²³ Ancak salgın ve âfet gibi mücbir durumlarda zekât ibadetinin eda vaktini ertelemek caizdir.⁷²⁴ Nitekim

⁷¹⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, II/343.

⁷¹⁹ Nevevî, *el-Mecmû 'Şerhu'l-Muhezzeb*, VI/202-203.

⁷²⁰ Bakara 2/43.

⁷²¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/510; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'*, II/3; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî* (Beyrut: Daru'l-Marife, ts.), I/126.

⁷²² Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'*, II/3.

⁷²³ Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, I/126.

⁷²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/510; Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*, 385.

İslam tarihinde Hz. Ömer'in hilafeti döneminde meydana gelen Remâde ismiyle meşhur olan kıtlık ve kuraklık âfetinin hüküm sürdüğü yıl Medine ve çevresinde insanlardan zekât toplanmamış ancak bir sene sonra iki senelik zekât alınmıştır.⁷²⁵ Ancak hiçbir ekonomik sıkıntı yaşamadığı halde olağanüstü durumlarda devlet başkanın getirmiş olduğu kısıtlamalardan dolayı evde kalma zarureti sebebiyle zekâtını fiilen verememe gibi bir durum ile karşı karşıya kalan kişi, zekâtlarını internet bankacılığı yoluyla gerekli yerlere ulaştırabilir.

Zekât ibadetinde asıl olan nisap miktarı mala ulaşan malın üzerinden bir kamerî yılın geçmesi durumunda mücbir bir mazeret olmadığı sürece hiç vakit kaybedilmeden hemen eda edilmesi gerekmektedir. Mazeretsiz bir şekilde geciktirilmesi caiz görülmemiştir. Ayrıca geciktiren kişi de günahkâr olarak nitelendirilmiştir.⁷²⁶ Kanaatimizce zekât ile mükellef olan kişinin zekâtlarını hemen ödemesi gerekmektedir. Ancak zekâtların ödemesi tümüyle imkânsızsa bu durumda ödemenin geciktirilmesi mümkün olup bu gibi durumların oluşmadığı normal zamanlarda ise zekâtın geciktirilmesi uygun değildir.

3.1.4.3.2. Zekâtı Erken Vermek

İslam'ın temel ibadetlerinden olan zekât, dinen zengin sayılan Müslümanlar üzerine farz kılınmıştır. Zekâtın farz oluşunun birtakım şartları vardır. Bunlardan bir tanesi de havelân-i havldır. Yani nisap miktarı mala ulaşan malın üzerinden bir kamerî yılın geçmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber, Hz. Abbas'ın zekâtının vaktinden önce verilip verilemeyeceği sorusuna olumlu cevap vererek verilebileceğini söylemiştir.⁷²⁷ Bu hadisi delil alan Hanefî, Şâfi ve Hanbelî fakihler nisap miktarına ulaşan malın havelân-i havl olmadan zekât verilmesini caiz görmüşlerdir.⁷²⁸ İbn Teymiyye de cumhurun görüşüne katılmaktadır.⁷²⁹ Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus malın nisap miktarına ulaşmış olması gerekmektedir. Nisap miktarına ulaşmayan malın zekâtının verilmesi kabul görmemiştir.⁷³⁰ Ayrıca İmam Şâfi'ye göre İslam ülkelerinde devlet başkanlarının ihtiyaç

⁷²⁵ Öner, "Medine'de Yaşanan Remâde (Kıtlık) Yılı ve Hz. Ömer", 131.

⁷²⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/510; Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açısından Salgın Dönemi*, 384-385.

⁷²⁷ Tirmizî, "Zekât" 37; Ebû Dâvûd, "Zekât" 21 22; İbn Mâce, "Ebvâbü'z-Zekât" 7.

⁷²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, II/172; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'*, II/50; Mergînânî, *el-Hidâye*, I/101; Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açısından Salgın Dönemi*, 380; Görgülü, "Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansımaları", 623.

⁷²⁹ İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetava*, XXV/85-86.

⁷³⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II/471-472.

durumlarında talep etmeleri halinde bir yıl dolmadan zekât toplayabilir.⁷³¹ Şâfi mezhebine tabi olan fakihlerin çoğunluğuna göre erken verilecek olan zekâtın bir seneye kadar erken verilmesi caiz görülmüş olup bir seneden fazlasının verilmesi ise caiz görülmemiştir.⁷³² *Biz ondan iki yılın zekâtını erken aldık.*⁷³³ hadisini delil alan Hanefiler ile İmam Gazzâlî'ye (ö.505/1111) göre bir seneden fazla olan sürenin zekatını vermek caizdir.⁷³⁴ Osmanlı Devleti'nin meşhur Şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1156/1743) bir seneden fazla sürenin zekâtının caiz olduğunu söylemiştir.⁷³⁵ *Senesi dolana kadar zekât yoktur.*⁷³⁶ hadisini delil olarak alan Mâlikî mezhebi nisap miktarına ulaşan malın havelân-i havl olmadan zekât verilmesinin geçersiz olduğunu ifade etmiştir. Ancak mücbir durum ve şartlarda yılın dolmasına az bir süre kalması halinde verilebileceği ileri sürülmüş olup sürenin miktarı ile ilgili farklı görüşler vardır.⁷³⁷

Toplumda sosyal dayanışmayı güçlendiren zekât ibadeti âfet ve salgın hastalık dönemlerinde ihtiyaç sahiplerine daha çok yardımda bulunmak ve salgın ile âfetin izlerini hafifletmek için zekâtın erken verilmesi tavsiye edilen ve çokça sevap umulan bir davranıştır. Ancak bu âfetin ve salgının etkisine göre bir yıl veya bir yıldan fazla bir süre ile sınırlandırılması daha isabetli olacaktır. Ayrıca bu gibi olağanüstü durumlarda sadaka, infak, yardımlaşma ve karzı hasen gibi hasletlerin işlevsel hale getirilmesi daha faziletli bir davranıştır.

3.1.4.3.3. Zekâtın Tek Bir Fonda Kurumsal Olarak Toplanması

Zekât, mükellef olanlar tarafından Tevbe Suresi'nin 60. âyetinde zikredilen sekiz gruba doğrudan verilebileceği gibi bir organizasyon vesilesi ile vekâleten de verilebilir. Salgın ve âfet gibi olağanüstü durumlarda zekâtın tek bir fonda toplanması için açılan hesaba zekât niyeti ile para yatırılmakta ve vekâlet yoluyla zekât verilmiş sayılmaktadır. Bu gibi mücbir durumlarda bir kampanya aracılığıyla zekât toplanıp hak sahiplerine ulaştırılması caizdir. Zekâtın toplandığı fon sadece zekâtların yatırıldığı bir hesap ise

⁷³¹ Şâfi, *el-Ümm*, II/22.

⁷³² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, thk. Kasım Ahmed İvaz (Daru'l-Fikr, 2005), 73.

⁷³³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV/187; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, III/300.

⁷³⁴ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, II/212.

⁷³⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi Şeyhülislam, *Behcetü'l-Fetâvâ*, thk. Süleyman Kaya (İstanbul: Klasik, 2011), 47; Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*, 382-383.

⁷³⁶ İbn Mâce, "Zekât" 5.

⁷³⁷ Ebû Muhammed Abdülvehhâb Bağdâdi, *el-İşrâf 'alâ Nüketi Mesâ'ili'l-Hilâf*, thk. Bedevî Abdüssamed (Daru İbn Hazm, 1999), I/386-387.

kişinin buraya niyet ederek zekâtını yatırması yeterlidir. Ancak zekâtın toplandığı fon zekât ve sadakalar için oluşturulmuş ortak bir hesap ise mükellef olan kişinin yatırdığı ücretin zekât olduğunu, dekontun açıklama kısmında belirtmesi gerekmektedir. Dekonta zekât olduğunu yazmayı unutan kişinin öncelikle banka ile iletişime geçip bu durumu düzeltmesi gerekmektedir. Banka aracılığıyla düzeltme işlemi mümkün değilse parayı göndermiş olduğu kurum ile iletişime geçerek bu paranın zekât fonuna aktarılması için uğraşmalıdır. Tüm çabalarına rağmen durumunu düzeltemezse yatırılan bu para zekât olmayacağı için dinen mükellef olan kişinin üzerinden zekât sorumluluğu kalkmamış olacaktır. Ayrıca sorumlularında zekât fonunda toplanan bu ücretleri hak sahiplerine ulaştırması konusunda hassas olması gerekmektedir. Sadaka, paylaşma, yardımlaşma gibi infak bilinci Müslümanların en önemli vasıflarından bir tanesidir. Salgın ve doğal âfet gibi mücbir dönemlerde mali durumu iyi olan Müslümanlar sadece zekâtla yetinmeyip infak anlayışı ile hareket ederek kardeşlik, yardımlaşma ve paylaşma ruhunu ortaya çıkarıp toplumsal dayanışmaya katkıda bulunması gerekmektedir. Böylelikle olağanüstü dönemlerde yaşanan sıkıntılar hafifleyecek; bela, musibetler ve felaketlerin ortadan kalkmasına vesile olacaktır. Ayrıca malın bereketlenmesine kalbin ve nefsin tezkiyesine sebep olacaktır.⁷³⁸

3.1.4.3.4. Olağanüstü Hallerin Zekât Mükellefiyetine Etkisi

Dinen zengin olan kimselerin üzerine farz kılınan zekâtlar, hastalık veya âfetlerden dolayı telef olmuş olabilir. Telef olan bu zekâtların mükellefiyetinin düşüp düşmediği fakihler arasında tartışılmıştır. Hanefî mezhebine göre zekâta tabi olan malların âfet veya hastalıktan dolayı telef olması durumunda kişinin ödeme gücü olup olmadığına bakılmaksızın zekât mükellefiyeti ortadan kalkar. Çünkü maldan ödenecek olan zekât, nisaptan bir parçayı ifade etmektedir. Ebu Hanife'ye göre zekâtı devlet başkanının istemesi durumu dışında zekât her durumda nisabın telef olması ile düşer.⁷³⁹

Mâlikî mezhebine göre ise mahsul olgunlaşıp toplanmadan önce hastalık veya âfete maruz kalarak tümü telef olursa zekât mükellefiyeti düşer. Çünkü mahsul toplanmadan önce mala sahip olunmamıştır. Ancak mahsul olgunlaşıp toplandıktan sonra zekât

⁷³⁸ Şensoy, 2020 *Korona (Covid-19) İlmihali*, 52; “<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/441/sivil-toplum-kuruluslarina-zekat-verilebilir-mi-?>” (2021).

⁷³⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'*, II/53-54; Mergînânî, *el-Hidâye*, I/101; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, II/333; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*, II/201-202; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III/12; Mustafa Harun Kıyık, “İslâm Hukukunda Âfetlerin Mahsuller Özelinde Zekât Mükellefiyetine Etkisi”, *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı*, (2017), 157-158.

memurunun zekâtı talep edip edilmemesine bakılmaksızın şayet mükellef olan kişinin ihmalkârlığı sebebiyle hastalık veya âfete maruz kalarak ürünler telef olmuş olursa zekât mükellefiyeti düşmez. Bu görüşe yakın olan Şâfi mezhebine göre ise olgunlaşmış olan ürünlerin mal sahibinin herhangi kusuru olmaksızın hastalık ve âfet gibi durumlardan dolayı telef olması halinde zekâtı îfâ etme durumu imkânsızlaşacağı için mal sahibinden zekât ibadetinin mükellefiyeti düşecektir. Ancak mal sahibinin kusuru ve ihmalkârlığı ile malın telef olması durumunda ise zekât mükellefiyeti düşmez. Aynı şekilde zekât tahsil memurları, zekât vermekle mükellef olan kişilerden zekât talebi bulunduktan sonra şayet edasında ifrat gösterilmemişse sahih olan görüşe göre zekât malının hastalık veya âfetlerden dolayı telef olması halinde zekât mükellefiyeti düşer.⁷⁴⁰

Hanbelî mezhebine göre mallar, harman veya harman yerine geçecek yerlere getirilmesi ile zekât vacip olur. Bundan dolayı mahsuller, harman yerine geçecek yerlere getirilmeden önce mal sahibinin herhangi kusuru olmaksızın hastalık ve âfet gibi durumlardan dolayı telef olması halinde zekât ibadetinin mükellefiyeti düşecektir. Ancak yıl tamamlanıp zekât vacip olduktan sonra zekâtın hemen verilmesi gerekmektedir. Vacip olan zekât verilmeden mahsullerin zayi olması durumunda zekât sorumluluğu mal sahibinin üzerinde kalmış olur. Ancak eda edilmesi ile zekât düşer.⁷⁴¹

Kanaatimizce öngörülemeyen ve karşı konulması mümkün olmayan doğal âfet ile mahsulleri telef eden hastalık dönemlerinde olgunlaşmayan veya olgunlaşıp toplanmadan ürünlerin tamamının yok olması durumunda zekât mükellefiyeti düşer. Ancak mahsul toplandıktan sonra âfet veya hastalıktan ötürü yok olması konusunda kusur, ihmalkârlık söz konusu ise veya zekâtı ödeme konusunda ifrat gösterilmişse zekât mükellefiyeti düşmez. Kişi zekâtını ödemekle mükelleftir.

3.1.4.3.5. Salgın Hastalık ve Âfetten Zarar Görenler

Doğal âfetlerin meydana getirmiş olduğu olumsuzlukların bir tanesi de birçok kişinin mal varlığını bir anda kaybetmesine sebep olmasıdır. Aynı şekilde salgın hastalık dönemlerinde uygulanan birçok tedbir sonucunda ekonomik hayat durmakta buna bağlı

⁷⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III/12-16; İmam Mâlik, *el-Muvaṭṭaʾ*, I/270; Şâfiî, *el-Ümm*, II/56; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzî'l-Minhâc*, II/90-102; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, II/9; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, V/377; Kıyık, "İslâm Hukukunda Âfetlerin Mahsuller Özelinde Zekât Mükellefiyetine Etkisi", 158-159.

⁷⁴¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III/12-13; Kıyık, "İslâm Hukukunda Âfetlerin Mahsuller Özelinde Zekât Mükellefiyetine Etkisi", 160.

olarak maddi durumu iyi olan birçok kişi bir anda zekât alabilecek konuma gelmektedir. Durumu iyiyken kötüleşip fakir veya miskin duruma düşenler, borç verecek durumda iken borçlu veya borç alacak duruma düşenler ve mal varlığı olmasına rağmen yolda kalan kimseler salgın hastalık ve doğal âfet gibi mücbir durumlarda zekâtta öncelikli durumda olanlardır.

3.1.4.3.5.1. Fakir ve Miskin Durumuna Düşenler

İslam âlimleri her ne kadar fakir ve miskin için farklı tanımlama yapsalar da bu iki grup tabii ve zaruri ihtiyaçlarını karşılayamayacak olan kimseleri ifade etmektedir. Normal durumlar altında maddi geliri iyi olan kendisine ve bakmakla mükellef olduğu kişilere yetebilecek kadar geliri olan kişiler salgın veya doğal âfet gibi mücbir durumlarda servetini, işini, mesleğini kaybedebilmekte ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin nafakasını temin edemeyecek duruma gelmektedir. Daha önce zekât alamayacak olan kimseler bu gibi olağanüstü durumlarda zekât alacak fakir grubuna dâhil olmuş olup zekât verilmesinde herhangi bir sakınca yoktur.⁷⁴²

3.1.4.3.5.2. Borçlananlar

Salgın ve doğal âfet gibi mücbir durumların getirmiş olduğu ekonomik sıkıntılar bazı sektörlerin durmasına, çalışan kişilerin maaşlarının sekteye uğramasına, işverenlerin geçici olarak iş yerlerini kapatmasına sebep olmaktadır. Bu gibi geçici bir zorluk sebebiyle normal dönemlerde zekât veren kişi ve kurumlar, tefeciler aracılığıyla faize bulaşacak veya bankalardan kredi çekmekle karşı karşıya kalacak veyahut iflas ederek birçok kişinin işsiz kalmasına neden olacaktır. Zekâtın ekonomik hayata katkı fonksiyonu ön planda tutularak kişi veya kurumların faizli borç altına girmesi yerine ekonomik durumunu düzelterek ekonomik üretimin artması, çalışan kişilerin maaşlarını düzenli bir şekilde alması ve düzenli bir şekilde zekâtlarını ödemesi için toplanan zekâtlar, faizsiz bir şekilde karz-ı hasen olarak borç verilebilir. Ancak bu durum salgın ve doğal âfet gibi mücbir sebep halleri ile sınırlı olup normal zamanlarda toplanan zekât fonları ihtiyaç sahiplerine geri alınmamak üzere verilmesi gerekmektedir.⁷⁴³

⁷⁴² Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*, 387-388.

⁷⁴³ Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*, 390-391.

3.1.4.3.5.3. Yolda Kalanlar

Günümüzde dünyanın küreselleşen bir köy haline gelmesi ile ulaşım imkânları artmış ve teknoloji ile tüm işlerimiz kısa bir sürede yapılabilir hale gelmiştir. Bu teknoloji ile insanlar bankacılık sektöründe istediği saat ve zamanda mobil uygulama veya internet üzerinden mali olarak işlemlerini gerçekleştirebilmektedir. Böylelikle âyetle zikredilen İbnü's-Sebil / yolda kalmışlar sınıfına dâhil olan insan sayısı da azalmıştır. Ancak doğal âfet gibi mücbir durumlarda gerek internet gerekse teknolojik birtakım aksaklıklardan dolayı bankacılık sektörü düzenli bir şekilde hizmet verememekte, salgın hastalık dönemlerinde alınan tedbirden dolayı devletler, ülkeler arası seyahat kısıtlaması getirebilmektedir. Bu gibi durumlarda başka ülkelere rızkını helal yoldan temin etmek için giden ve geri dönüş imkânı bulamayan, gittiği ülkede mahsur durumda kalan kişiler âyetle zikredilen İbnü's-Sebil / yolda kalmışlar sınıfına girmektedir.⁷⁴⁴ Ülkesinden ayrı olduğu için mal ve servetine ulaşamayan bu kişilere zekât verilebilir. Ancak zengin olan kişilerin zekât almak yerine borç almaları daha güzeldir.⁷⁴⁵ Ayrıca kişi sahip olduğu mal ve servetine bankacılık sektörüyle veya başka bir şekilde ulaşması mümkünse o kişiye zekât verilmez.⁷⁴⁶

3.1.5. Hac ve Umre

حج /Hac kelimesi lügatte, yönelmek, gitmek, ziyaret etmek gibi manalara gelir. Fıkıh literatüründe ise dinen zengin sayılan kişilerin belli bir zaman diliminde Kâbe'de usulünce tavaf yapmak suretiyle Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmekle yapılan ibadettir.⁷⁴⁷ Hac ibadetinin ne zaman farz kılındığı konusunda ihtilaf olmakla birlikte hicretin dokuzuncu yılında farz kılındığı görüşü daha kuvvetlidir. Haccın edasının farziyeti için, maddi imkânlara sahip olmak, akıl-baliğ, hür ve sağlıklı Müslüman olmanın yanında ona güç yetirebilmek ve yol/can güvenliği bulunması gerekmektedir.⁷⁴⁸

⁷⁴⁴ Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açısından Salgın Dönemi*, 391-392.

⁷⁴⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, II/343.

⁷⁴⁶ “<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/431/zekat-kimlere-verilir->” (2021).

⁷⁴⁷ Ömer Faruk Harman, “Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1996, XIV/382.

⁷⁴⁸ Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl'l-Muhtâr*, I/157; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, II/87.

3.1.5.1. Haccın Hükümü

İslam'ın beş temel esaslarından biri olan Hac ibadetinin farz oluşu Kur'an,⁷⁴⁹ sünnet⁷⁵⁰ ve icma ile sabittir.⁷⁵¹ İcma ile sabit oluşu Müslümanlar arasında hac ibadetinin farz oluşu hakkında herhangi bir ihtilaf olmamasındadır. Hac ibadeti, Kâbe'nin ve çevresindeki belli yerlerin usulüne uygun olarak ziyaret edilmesi için farz kılınmış olup bu ziyaret ömürde bir kez gerçekleştiği zaman farz emri yerine getirilmiş olur. Ancak fakir bir Müslüman akıl-baliğ olunca hac ibadetini yerine getirince ileri de zengin bile olsa yeniden hac ibadeti yapması gerekmez.⁷⁵² Hac ibadetinin zamanı zilkade ayları ile zilhicce ayının ilk on günüdür. Bu vakitten önce hac niyeti ile ihrama girmek caiz olmakla birlikte mekruh görülmüştür.⁷⁵³

3.1.5.2. Umrenin Hükümü

العمره / Umre kelimesi lügatte, ziyaret, Beytullah'ı ziyaret ve imar gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Fıkıhta ise ihrama girip Beytullah'ı tavaf ederek Safâ ile Merve arasında say' yapmayı ifade eder. Sadece Müslümanlara mahsus olan umre ibadeti Kurban Bayramı'nın arifesi ile birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü günü dışında yılın her anında yapılabilen bir ibadettir. Hanefî mezhebine göre arife günü ile Kurban Bayramı'nın dört gününde umre ibadetinin yapılması tahrimen mekruh olarak görülmüştür. Diğer mezheplere göre ise hac niyetiyle ihrama girilmediği sürece yılın her mevsiminde umre yapılabilir. Umre ibadeti Mâlikî mezhebine göre ve Hanefîlerin çoğunluğuna göre sünnet-i müekkede olup bazı Hanefîlere göre ise vacip hükmündedir.⁷⁵⁴ *Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın.*⁷⁵⁵ âyetini delil olarak getiren Şâfi ve Hanbelî mezhebine göre ise umre ibadetini kişinin ömürde bir kere yapması farzdır.⁷⁵⁶ Mâlikî mezhebine göre umre ibadeti yılda birden fazla yapılması sahih olmakla birlikte mekruh görülmüştür. Cumhura göre ise

⁷⁴⁹ Âl-i İmrân 3/97.

⁷⁵⁰ Buhârî, "İman" 1,2; Müslim, "İman" 19,20,21,22; Tirmizî, "İman" 3.

⁷⁵¹ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, I/318.

⁷⁵² Serahsî, *el-Mebsût*, IV/2; Vecdi, *İbadetler İlmihi*, IV/138.

⁷⁵³ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl-i'l-Muhtâr*, I/68.

⁷⁵⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl-i'l-Muhtâr*, I/157; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, II/87; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Şanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'*, II/226.

⁷⁵⁵ Bakara 2/196.

⁷⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III/218; Remlî el-Menûfî, *Fetâva'r-Remlî*, II/234.

yılda birden fazla umre yapılması mekruh olmamakla birlikte sıkça yapılması müstehap olarak görülmüştür.⁷⁵⁷

3.1.5.3. Salgın Hastalık ve Doğal Âfet Dönemlerinde Hac ve Umre İbadetlerine İlişkin Hükümler

Salgın hastalık ve doğal âfet dönemlerinde hac ve umre ibadetlerine ilişkin hükümler başlığı altında olağanüstü durumlarda hac ve umre ibadeti, hac ve umreyi ertelemek, hac ve umre için alınan önlemler, metaverse / sanal tur ile hac ve umre ibadeti konuları ele alınacaktır.

3.1.5.3.1. Olağanüstü Durumlarda Hac ve Umre İbadeti

Büyük insan topluluklarının bir araya gelmesine sebep olan hac ve umre gibi ibadetler salgın veya can güvenliğini tehlikeye sokan doğal âfet durumlarında geçici olarak durdurulması meşru olmakla birlikte kimi zamanlar da vaciptir. Sünnet olan umre ibadetinin geçici olarak askıya alınmasında veya salgının olmadığı veyahut can güvenliğinin ortadan kalktığı zamanlarda eda edilmesinde hiçbir sakınca yoktur. Ayrıca toplum genelinde ekonomik ve mali sıkıntıların yaygın olarak ortaya çıktığı salgın ve âfet dönemlerinde umre ücretinin sadaka olarak infak edilmesi caizdir.⁷⁵⁸ *Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*⁷⁵⁹ âyeti ile hac ibadeti, sağlıklı, akıllı, buluğa ermiş hür Müslümanlar üzerine farz kılınmıştır.⁷⁶⁰ Ayrıca bu ibadeti eda etmek için istitâa/güç yetirme şartı oluşmalıdır. Salgın hastalık ve can güvenliğini tehlikeye atan doğal âfet zamanlarında güç yetirme/istitâa şartının bulunmaması anlamına gelmektedir. Bu durumda yeniden imkânlar oluşuncaya kadar hac ile sorumlu olan kişinin üzerinden eda mükellefiyeti kalmış olur.⁷⁶¹

3.1.5.3.2. Hac ve Umreyi Ertelemek

İslam'ın temel esaslarından olan umre ibadeti, Hanefî ve Mâlikîlere göre müekked sünnettir.⁷⁶² Şâfi ve Hanbelîlere göre ise farzdır.⁷⁶³ Hac ibadetinin farz olabilmesi için

⁷⁵⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, II/455-456; Mehmet Boynukalın, "Umre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), XLII/150-153.

⁷⁵⁸ Birsin vd., *Afet İlmihali*, 96-97.

⁷⁵⁹ Âli İmrân 3/97.

⁷⁶⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, I/132.

⁷⁶¹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fi Tertibi's-Şerâ'i'*, II/120-123; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I/140; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc İla Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*, II/214.

⁷⁶² Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I/157; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Mukteşid*, II/87.

birtakım şartların yanında istitâat⁷⁶⁴ şartının olması gerekmektedir. İstitâat şartı, hacı adayının hacca gidip dönünceye kadar kendisinin ve bakmakla mükellef olduğu aile efradının nafakalarını temin edecek bir mala sahip olması, haccetmeye mâni bir hastalığın veya sakatlığın olmaması, yol güvenliğinin bulunması, arızî bir engelin bulunmaması; kadın ile birlikte kocasının veya bir mahreminin bulunması ve kadının iddet süresi içinde olmaması gibi hususları içermektedir. Bu hususların bir veya birkaçının gerçekleşmesi durumunda hacı adayından farziyet yükümlülüğü düşmektedir.⁷⁶⁵ Hac ibadetinin yerine getirilmesi ile ilgili iki ayrı görüş vardır. Cumhura göre üzerine farz kılınan hac, ilk hac mevsiminde eda edilmelidir. Bunun ertelenmesi ise caiz değildir. Şâfi mezhebinde ise üzerine farz kılınan kişinin, ileride eda etmek üzere haccı ertelemesi caizdir.⁷⁶⁶

Haccın eda edilmesine mâni olan arızî nedenlerden olan salgın hastalık ve insan canını tehlikeye atan doğal âfetler, yol güvenliğinin bulunmaması ile doğrudan ilişkili olduğu açıktır. Nitekim ferdî ve toplumsal ölümlere sebep olan salgın hastalıkların, yakın temas ile bulaşma hızının yüksek olduğu güvenilir uzman doktorlar tarafından tespit edilmiştir. Gerek hac ve umre yolculuğunda gerekse haccın menâsikleri sırasında yakın temas her hacı adayını için kaçınılmaz bir durumdur. Bundan dolayı hastalığın yayılması yol güvenliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu da haccın eda mükellefiyetini düşürmektedir.⁷⁶⁷ Dünya Müslüman Âlimler Birliği genel sekreteri Mühyüddîn Alî el-Karadağî, tercih edilen görüşe göre hastalığın yayılma tehlikesi bulunduğu zamanlarda hacı adaylarının bu hastalığa yakalanması kesin olarak bilinir veya zann-i galip ile tahmin edilirse hac ve umre ibadetlerinin geçici olarak durdurabileceğini söylemiştir.⁷⁶⁸ Hz. Ömer'in cüzzamlı bir kadının tavaf yapmasını yasaklaması⁷⁶⁹ İslâm tarihinde riskli durumlarda hac ibadetinin askıya alındığına en güzel örnektir. Ayrıca Şâfi mezhebi taklit edilerek de hac ibadetini

⁷⁶³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III/218; Remlî el-Menûfî, *Fetâva'r-Remlî*, II/234.

⁷⁶⁴ Âli İmrân 3/97.

⁷⁶⁵ Yaşar, "Pandemik Hastalıklar ve Karantina Üzerine Fıkhî Bir Analiz", 465; Yıldırım vd., *Fıkhî ve İktisadî Açısından Salgın Dönemi*, 368.

⁷⁶⁶ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzî'l-Minhâc*, II/206; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, II/451-456; Yaşar, "Pandemik Hastalıklar ve Karantina Üzerine Fıkhî Bir Analiz", 465; Yıldırım vd., *Fıkhî ve İktisadî Açısından Salgın Dönemi*, 368.

⁷⁶⁷ Görgülü, "Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması", 625.

⁷⁶⁸ "https://www.aa.com.tr/ar/", *Ulemâu'l-Müslimîn: Yec'uzu Men'ul-Hac ve'l-Umre Muakkaten bi Sebebi Korona* (2020); Yıldırım vd., *Fıkhî ve İktisadî Açısından Salgın Dönemi*, 368-369.

⁷⁶⁹ Polat, "İslâm Hukukunda Karantina Âhkâmı", 96.

can güvenliğini tehlikeye atan doğal âfet ve salgın hastalık durumunun ortadan kalkmasının ardından hemen yapılması şartıyla ertelemede şer'î bir sakınca yoktur.⁷⁷⁰

Hac ibadetini eda etme yükümlüsü olan kişi, ölüm tehlikesi saçan doğal âfet veya salgın hastalık sebebiyle haccını yapamadan vefat ederse varisler tarafından bu hac borcunun ölen kişinin malından ödenmesi gerekmektedir. Nasıl kişi vefat edince terekesinden borçları ödeniyorsa aynı şekilde varisler tarafından hac giderleri terekesinden karşılanır.⁷⁷¹ Aynı şekilde hastalığı sebebiyle hac ibadetini eda edemeyecek olan kişinin iyileşme durumu da yoksa bedel göndermek şeklinde hac ibadetini yerine getirir.⁷⁷² Nitekim Hz. Peygamber hacca gitmek için karar veren ancak hacca gidmeden vefat eden kadının yerine hacca gitmek isteyen kızına izin vermiştir.⁷⁷³

3.1.5.3.3. Hac ve Umre İçin Alınan Önlemler

Suudi Arabistan hükümeti 2020 yılında dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınından dolayı bilim kurulu ve sağlık bilginlerinin tavsiyeleri ile virüsün yayılmasını engellemek ve salgının önüne geçilmesi amacıyla alınan tedbirler kapsamında tüm umre ve Mescidi Nebevi ziyaretleri için Suudi Arabistan'a girişleri geçişi bir süre durdurmuştur. 2020 yılındaki hac ibadeti maske ve sosyal mesafe kurallarına uyularak sınırlı sayıda Müslümanın katılımı ile gerçekleşmiştir.⁷⁷⁴

3.1.5.3.4. Metaverse / Sanal Tur ile Hac ve Umre İbadeti

İçeriği kullanıcıların kendileri tarafından istediği şekilde tasarlandığı üç boyutlu bir sanal dünya fikri ilk defa, Neal Stephenson'ın Snowcrash isimli bilim kurgu romanında kullandığı *metaverse* kavramıyla ifade edilmiştir. Metaverse kelimesi köken olarak, Yunanca *meta* ve İngilizce *universe* kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşan bir sözcüktür. Yunancada meta kelimesi *kendisi ile ilgili, ötesi ve sonrası* gibi anlamlara geldiği gibi İngilizcede universe kelimesi ise *evren* anlamına gelmektedir. Metaverse

⁷⁷⁰ Yaşar, "Pandemik Hastalıklar ve Karantina Üzerine Fıkhî Bir Analiz", 465; Yıldırım vd., *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*, 368-369.

⁷⁷¹ Nesâî, "Menasikü'l-Hac" 8,9.

⁷⁷² Şirbîni, *Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc*, II/219; Görgülü, "Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması", 626.

⁷⁷³ Buhârî, "Cezâü's-Sayd" 22.

⁷⁷⁴ "Suudi Arabistan Hac Bakanlığı <https://www.haj.gov.sa/>" (2021).

sözcüğünün Türkçe karşılığı *evren-ötesi* gibi bir anlama gelse de sözcüğün kesin, tam ve belirgin bir anlamı olmadığı için daha çok orijinal haliyle kullanılmaktadır.⁷⁷⁵

2019 yılında dünyayı etkisi altına alan Covid-19 virüsü ile birlikte Suudi Arabistan da hem yurt içi hem de yurt dışı hac ve umre ziyaretlerini geçici olarak durdurarak kısıtlamalara gitmiştir. Bu kısıtlama sonucunda Kâbe'nin ziyaretine ve tavaf edilmesine ara vermiştir.⁷⁷⁶ Kâbe'nin ziyarete kapatılmasından belli bir süre sonra Suudi Arabistan Müslümanların Mescidi Haram'da bulunan Kâbe'deki Hacerü'l-Esved taşını sanal olarak ziyaret edilmesini sağlayan metaverse girişimi başlattı.⁷⁷⁷ Metaverse evrenine taşınan bu uygulama metaverse ile sanal hac ve umre yapılması sorusunu akıllara getirmiştir.

İslam dininin îfâsını emrettiği ibadetlerin başında gelen namaz ve yine belirli şartları taşıyanların yerine getirmekle mükellef olduğu hac ve kurban gibi ibadetlerin mahiyeti; nasıl, nerede, ne zaman ve kimler tarafından îfâ edilmesi gerektiği naslarda zikredilmektedir. Buna göre söz konusu ibadetlerin kabul olabilmesi için aslî şekline uygun olarak mükellef tarafından bilfiil yerine getirilmesi gerekir. Bunun ötesinde hakikatte bir gerçekliği olmadan yalnızca zihinsel bir takım sanal süreçlerle bu ibadetler yerine getirilmiş olmaz.

Âyette *Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir.*⁷⁷⁸ ifadesiyle hem mal hem de beden en yerine getirilmesi gereken bir ibadet olan haccın, hakkıyla yerine getirilebilmesi için gücü yeten Müslümanların orayı bizzat fiili olarak ziyaret etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla simülasyon, sanal hac ve görsel hac gibi herhangi bir yolla yapılan bu ibadet, haccın îfâsıyla ilgili şartlar yerine getirilmediğinden geçerli değildir. Çünkü metaverse sadece görsel olarak insanların ihtiyaçlarını gidermiş olur. İbadet olarak yapılması mümkün değildir. Arafat vakfesi, Kâbe'nin tavaf edilmesi bizzat fiili olarak yapılması gerekmektedir. Dünyanın küçük bir köy haline geldiği ve teknolojinin ışık hızıyla ilerlediği çağımızda metaverse'nin ibadet yerini alarak sanal bir ibadetin yapılması

⁷⁷⁵ Umut Burcu Tasa, *İçeriği Kullanıcılar Tarafından Oluşturulan 3 Boyutlu Sanal Dünyalarda Sanat ve Mimari Tasarım: Second Life® Üzerine Bir Vaka Çalışması* (Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 3.

⁷⁷⁶ “<https://www.haberturk.com/suudi-arabistan-kabe-ziyaretlerini-durdurdu-2604885>” (2020), 2604885.

⁷⁷⁷ “<https://www.yenisafak.com/dunya/suudi-arabistandan-metaverse-hamlesi-kabeye-sanal-ziyaret-gerceklestirilebilecek-3742001>” (2022), 3742001.

⁷⁷⁸ Âl-i İmrân 3/97.

mümkün değildir. Ancak daha önce Kâbe’yi ziyaret etme imkânı bulamayan hacı adaylarını teknolojik imkânlarla eğitmek ve onların sanal olarak deneyim kazandıktan sonra daha tecrübeli bir şekilde hac yapmalarını sağlamak için metaverse ile sanal gezinti yapmalarında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Ayrıca Kâbe’ye gitmeye güç yetiremeyenler veya kurada isimleri çıkmayan hacı adayları metaverse ile sanal bir gezinti yaparak manevi olarak kendilerini tatmin etmelerinde de herhangi bir sakınca yoktur.

Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş metaverse ile sanal olarak yapılan hac ibadetinin geçerli olmayacağını söyleyerek sanal olarak ibadet yapmanın mümkün olamayacağını vurgulamıştır. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Abdullah Tırabzon da *Sanal ile gerçeklik kesinlikle bir olamaz. Sanal olarak Kâbe’yi ziyaret edince hacı olmuş olmazsınız, umre yapmış olmazsınız. Dolayısıyla metaverse ile hac ibadeti diye bir kavram çıkarsa birileri de kalkıp metaverse ile namaz ibadeti der. Oturduğum yerden sanal alemde namaz kılabilirim sonuçta hissediyorum diyebilir. Fakat bu kesinlikle fikhî olarak geçerliliği olmayacak bir şeydir*⁷⁷⁹ diyerek metaverse ile sanal olarak hac ibadetinin geçerliliğin olmadığını ifade etmiştir. Bizde bu görüşe katılmakla birlikte insanların hiçbir emek sarf etmeden hayali, kurgu ile meydana getirdikleri sanal süreçleri gözlemleyerek veyahut fotoğraf, görsel ve videolar ile bu mekânları sanal olarak ziyaret ederek ibadet yapmaları mümkün değildir. Ancak kutsal beldeleri özleyen kişilerin bu şekilde kendilerini manevi olarak tatmin etmesinde herhangi bir sakınca yoktur.

3.1.6. Kurban

Kurban kelimesi, dinî literatürde kendisiyle Allah’a yakınlaşmak için, ibadet niyetiyle belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder. Hac ve umre zamanında kesilen kurbanlar hedy veya kesilen hayvanın büyükbaş ya da küçükbaş olmasına göre bedene ve dem şeklinde özel isimler almıştır. Dünyaya yeni gelen bebek için kesilen kurbana da bebeğin başındaki saçın adından hareketle akîka denilmiştir. Türkçede kurban kelimesi yalın olarak kullanıldığında Kurban Bayramı’nda ibadet niyeti ile kesilen hayvanı ve bu kesim işlemini ifade ederken diğerleri türüne göre “adak kurbanı, kefare kurbanı” gibi özel isimler almıştır.⁷⁸⁰

⁷⁷⁹ “<https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/diyanetten-metaverse-tartismasi-uzerine-aciklama-sanal-hac-olur-mu-1904439>” (2022), 1904439.

⁷⁸⁰ Ahmet Güç, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2002, XXVI/433-435.

3.1.6.1. Hükümü

Kurban ibadeti ile ilgili hükümler *Rabbın için namaz kıl, kurban kes.*⁷⁸¹ âyeti ve Hz. Peygamber'in sünneti ile belirlenmiş olup hicretin ikinci yılından itibaren Kurban Bayramı'nda kurban kesilmeye başlanmıştır. Meşruyetinde ittifak olmakla birlikte fikhî hükmü konusunda âlimlerce tartışılmıştır. Mâlikî, Şâfi ve Hanbelî mezhebine göre kurban kesmenin hükmü sünnet olup Hanefî mezhebine göre ise vaciptir.⁷⁸² *Rabbın için namaz kıl, kurban kes.*⁷⁸³ âyeti ile *Kim imkân bulduğu halde kurbanını kesmezse, o kişi bizim namazgâhımıza yaklaşmasın!*⁷⁸⁴ hadisini delil olarak alan Hanefî mezhebi, kurban kesmenin vacip hükmünde olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁵

3.1.6.2. Salgın Hastalık ve Âfet Dönemlerinde Kurban İbadetine İlişkin Hükümler

Salgın hastalık ve âfet dönemlerinde kurban ibadetine ilişkin hükümler başlığı altında olağanüstü durumlarda kurban ve kredi kartı ile kurban bağıışı konuları ele alınacaktır.

3.1.6.2.1. Olağanüstü Durumlarda Kurban

Kurban ibadetinin fert ve toplum yararı bulunmakla birlikte Allah rızasının kazanılması niyetiyle yapılmış olması gerekmektedir. Bunun ise ancak Şâri'nin bildirdiği ölçülere uyulmakla gerçekleşmesi mümkündür. Bundan dolayı kurban ibadetinin özü ve biçimselliği dini bildirime dayanmaktadır. Müslüman kurban kesmekle Allah'ın emrine boyun eğmiş ve kulluk bilincini ortaya koymuş olur. Kurbanı kesimini gösteriş veya malı telef için değil insanlara faydalı olacak şekilde yapmak gerekir. Böylelikle toplumda yardımlaşma, dayanışma ve kardeşlik ruhu canlı tutulmaktadır. Kurban ibadetinin faydası sadece sosyal dayanışma veya mali yardımla sınırlı değildir. Her ibadetin öz ve biçim olarak farklı anlam ve hikmetlerinin bulunduğu ise bir gerçektir.⁷⁸⁶ Bundan dolayı salgın hastalık veya doğal âfet durumlarında kurban ibadetinin yerine başka bir ibadetin yapılması caiz değildir. Çünkü kurban ibadeti sadece kurbanlık hayvanın usulüne uygun bir biçimde kesilmesi ile yerine getirilebilir. Bedelini infak etmekle ibadet yerine getirilmiş

⁷⁸¹ Kevser 108/2.

⁷⁸² Serahsî, *el-Mebsût*, XII/8.

⁷⁸³ Kevser 108/2.

⁷⁸⁴ İbn Mâce, "Edahi" 2.

⁷⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX/435.

⁷⁸⁶ Ali Bardakoğlu, "İslâm'da Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2002), XXVI/436-440.

olmayacağı⁷⁸⁷ gibi kurbanlık hayvanın sadaka olarak başka bir kişiye verilmesi de kurban yerine geçmez.⁷⁸⁸

3.1.6.2.2. Kredi Kartı ile Kurban Bağışı

Salgın hastalık ve doğal âfet gibi olağanüstü hallerin getirmiş olduğu birtakım kısıtlamalar ve salgının hızlı bir şekilde yayılmasından ötürü kalabalığa girilmek istenmemesi sebebiyle insanlar kurbanlık almak için hayvan pazarına gidememektedir. Bu durumda insanlar kurbanlarını, bedelini banka veya kredi kartı ile ödeyerek kurum ve kuruluşlar yoluyla kesmek istemektedir.

Dinen mükellef olan kişi kurbanlık hayvanı nakit olarak alabileceği gibi banka kartı veya kredi kartı ile peşin veya taksitli şekilde alarak bağışta bulunabilir. Kurban bedelinin kredi kartı ile ödenmesi kurban ibadetinin sıhhatine engel teşkil etmez. Ancak kişi, kredi kartının hesap kesim gününden sonra ortaya çıkan borcunu zamanında ödemelidir. Gecikmeden dolayı faizli işlemin oluşmasına sebebiyet verilmemesi gerekir. Kredi kartıyla taksitli olarak kurban alırken vade farkının oluşmamasına da dikkat edilmesi gerekir. Vade farkı oluşması halinde kurban ibadeti geçerli olmakla birlikte faizli işlem olmasından dolayı ayrı bir günah olacağı için bu durumdan kaçınmak gerekir. Kurban ibadetini yerine getirmek için internet üzerinden kurban bağış yapılırken bağış yapılan kurum ve kuruluşun iyi araştırılarak güvenlik prensibine riayet edilmesi gerektiği gibi vekâlet hususuna da ayrıca dikkat edilmesi gerekir.⁷⁸⁹

⁷⁸⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XII/13.

⁷⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, IX/454-463; “<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/674/kurban-kesmek-yerine-sadaka-vermekle-bu-ibadet-yerine-getirilmis-olur-mu-?>” (2021).

⁷⁸⁹ “<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/687/kredi-kartiyla-kurban-satin-almak-caiz-midir-?>” (2022); Abdülaziz Kıranşal, *Sosyal Medya İlmihali* (MGV, 2021), 121.

SONUÇ

Dünya tarihinde insanlar yangın, su taşkınları, fırtına, deprem gibi doğal âfetlerin yanında bazı salgın hastalık tehlikeleriyle karşı karşıya kalmıştır. Tehlike saçan bu gibi durumlar insanları siyasi, sosyal ve psikolojik yönden etkilediği gibi dinî yönden de etkilemektedir. Normal zamanlarda olduğu gibi farz olan ibadetleri yerine getirme sorumluluğundan dolayı Müslümanların en çok karşılaştıkları problemler temel ibadetler ile ilgili olmuştur. Bu çalışmada olağanüstü durumlar göz önünde tutularak ibadet hükümlerinde hafifletici ve kolaylaştırıcı düzenlemelere yer verilmiştir. Bu bağlamda salgın hastalık ve tahrip etkisi yüksek boyutlarda olan âfet dönemlerinde vakit namazlarının ferdî olarak kılınabileceği, camilerde cemaat halinde kılınmasının mümkün olmadığı durumlarda bayram namazlarının evlerde kılınabileceği ve teravih namazının evlerde münferit olarak veya aile içerisinde cemaat oluşturarak kılınabileceği sonucuna varılmıştır. Kamu otoritesinin kısıtlama yetkisini kullanarak toplu ibadetlere sınırlama getirildiği mücbir dönemlerde bunun, cuma namazının farzietini düşüren şer'î durumlarından kabul edilerek cuma namazı yerine öğle namazının kılınması gerektiği ve de kılınmış olunan öğle namazı ile birlikte cuma namazı yükümlülüğünün yerine getirilmiş olacağı sonucuna varılmıştır. Buna mukabil şer'î maksatları çok boyutlu olan cuma namazını kitle iletişim araçları ile kılmak aslî şekline aykırı olması ve imam ile cemaat arasındaki fiziksel kopukluktan dolayı zaman ve mekân birlikteliği oluşmadığı için bu şekilde cuma namazı kılmanın caiz olmadığı bunun yerine cuma namazının şer'î bedeli olan öğle namazının kılınması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca mücbir durumlarda namazlara kunut duası eklenebileceği ve kendi vakti içinde eda edilme imkânı bulunmayan namazların mazeret halleri devam ettiği sürece namazların cem' edilerek kılınabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Yaptıkları meslek icabı sağlık çalışanlarının salgın hastalık dönemlerinde, İtfaiye erlerinin yangın zamanlarında ve sel, heyelan, çığ, deprem gibi âfetlerde AFAD, UMKE ekibinin yoğun mesai harcadıkları bir gerçektir. Bu gibi olağanüstü durumlarda fiili olarak meşakkat içerisinde olan ve personel azlığı sebebiyle dönüşümlü olarak çalışma imkânı bulunmayan personellerin ibadetlerini yerine getirirken ruhsat hükümlerinden faydalanmaları mümkün görülmüştür.

Bulaş düzeyi yüksek olan ve kuvvetli ölüm tehlikesi bulunan salgın hastalık dönemlerinde cenazenin taşınması ve defin işlemlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi

için en az üç kişinin bulunması gerektiği bundan dolayı bu üç kişinin münferit olarak cenaze namazı kılınabileceği gibi gerekli tedbirler alınarak namazın cemaat halinde kılınabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Olağanüstü durumun getirmiş olduğu birtakım kısıtlamalardan dolayı akraba, eş ve dostların cenaze merasimine katılmaları mümkün değilse gıyabi olarak cenaze namazının kılınması mümkün görülmüştür. Salgın hastalık sebebiyle vefat edenlerin gerekli tedbirler alınarak yıkanıp kefenlenebileceği ancak alınan tüm önlemlere rağmen salgının bulaşma durumu söz konusu ise risk durumuna göre sırasıyla; mevtaya uzaktan su tutarak yıkama işleminin yapılabilmesi, koruyucu kıyafetlerle teyemmüm aldırılabilmesi, teyemmüm terk edilerek ceset torbası veya tabut ile defnedilebileceği sonucuna varılmıştır.

Ramazan ayında oruç ile mükellef olan Müslümanların ruhsat hükümlerinin fiilen var olması halinde bunu kullanmaları caiz görülmüştür. Ancak ihtimaller üzerinden fiilen mevcut olmayan ruhsat hükümlerinin kullanılması uygun değildir. Salgın hastalık semptomlarını barından kişiler ile kronik rahatsızlığı olan kişiler oruç tutup tutmama durumunu güvenilir doktor tavsiyesi ve vicdani muhakeme sonucu karar verebilecekleri mümkün görülmüştür. Ramazan ayında sağlıklı bireylerin muhtemel sebep üzerinden oruç tutmaması veya başladıkları orucu bozmasının kabul edilemeyeceği, ancak uzman güvenilir bir doktor tarafından oruç sebebiyle hastalığın artması veya iyileşmesinin uzaması tespit edilmişse bu durumda oruç tutmaması veya tuttuğu orucu bozma ruhsatını kullanması isabetli görülmüştür.

Zekâta gelince salgın hastalık ve doğal âfet gibi olağanüstü durumlarda ihtiyaç sahiplerine daha çok yardımda bulunabilmek için zekâtların erken verilebileceği sonucuna varılmıştır. Ancak erken verilen zekâtların ne kadar süreye kadar erken verilebileceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu sürenin bir veya bir yıldan fazla süreyle sınırlandırılması isabetli olacaktır. Aynı şekilde zekât ile mükellef olan kişinin olağanüstü durumların vermiş olduğu birtakım sıkıntılardan dolayı zekâtını vaktinde verememesi halinde ödemenin ertelenmesinin mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu durum olağanüstü dönemlerde geçerli olup ödeme imkânı bulanların zekâtlarını ertelemesinin uygun olmayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu gibi dönemlerde zekâtların tek bir fonda kurumsal olarak toplanması ve sistemsal olarak dağıtılması elzemdir. Çünkü bu yöntemle hem zekât veren hem zekât alan açısından çok sayıda insana ulaşılmış olacaktır. Ayrıca salgın veya doğal âfetlerin getirmiş olduğu sıkıntıların azalmasını da sağlayacaktır.

Salgın hastalık ve yol güvenliğini tehlikeye atan doğal âfet dönemlerinde istitâa/güç yetirme şartını ortadan kaldırdığı için hac ibadetinin normal durumlara dönölünce hemen yapılması şartıyla ertelenebileceğı sonucuna varılmıştır. Bu ibadetin metaverse/sanal tur ile yapılmasının tevkiî olan hac ibadetinin şer'î maksadına aykırı olduğı, naslarda belirtildiğı gibi aslî şekline uygun olarak bilfiil yapılması gerektiğı için sanal süreçlerle bu ibadetin yapılmasının mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Salgın hastalık ve doğal âfet dönemlerinde kurban ibadetinin yerine başka bir ibadetin yapılması caiz olmamakla birlikte bedelinin infak edilmesi veya sadaka olarak verilmesinin geçersiz olduğı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdilberr en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstizkâr*. Beyrut: Dâru Kuteybe, ts.
- Abdilberr en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *et-Temhîd Limâ fi'l-Muvatta Mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*. Mağrib: Vizâratü'l-Evkâf ve's-suûnu'l-İslâmiyye, 1991.
- Akbaba, Muhsin vd. *Yeni Coronavirus Salgını: MERS-CoV* (2014).
- Akdur, Recep. "Sıtma". *Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü* (2001), 1-19.
- Altıntaş, Hakan. *Acil ve Afet Durumlarında Sağlık Yönetimi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Arslandaş, Nuh. *İslam Tarihinde Depremler ve Algılama Biçimleri*. İstanbul: İz, 2., 2015.
- Arslandaş, Nuh. "Zelzele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XL/227-231, ts. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/44/C44016442.pdf>
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Bezlü'l-Mâ'ûn fî Fazli't-Tâ'ûn*. thk. el-Katib Ahmed İsâm Abdülkadir. Riyad: Darü'l Asime, 1991.
- Atar, Fahrettin. "Şehit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXVIII/428-431, 2010.
- Atmaca, Veli. "Hadislerde Geçen Hastalık Adları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* VIII/2 (2010), 25-67.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2000.
- Azimli, Mehmet. "Fil Hadisesi Hakkında Bazı Mülâhazalar". *Hikmet Yurdu* 2 (2008), 45-55.
- Bağdâdi, Ebû Muhammed Abdülvehhâb. *el-İşrâf 'alâ Nüketi Mesâ'ili'l-Hilâf*. thk. Bedevî Abdüssamed. Daru İbn Hazm, 1999.
- Bardakoğlu, Ali. "Bedel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. V/298-300. İstanbul, 1992. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/5/C05001960.pdf>

- Bardakoğlu, Ali. “İslâm’da Kurban”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXVI/436-440. İstanbul, 2002.
- Bayar, Mesut. “İslam Fıkında Ölünen Yaşayanlar Üzerindeki Hakları”. *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (2021), 267-299.
- Bayraktar, İbrahim. “Bayram”. *Temel İslam Ansiklopedisi*. V/259-261. TDV Yayınları, 1992.
- Baytimur, Suha Oğuz. “1789-1808 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Depremler ve Meteorolojik Âfetler”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XXX/2 (2020), 505-518.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’. *Me‘âlimü’t-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. Riyad: Dâru’l Taybe, 1987.
- Beyânu’l-Hitâmî li’l-devrati’t -târieti’s-selâsîn. *el-Meclisi’l Avrubbî li’l-İftâ ve’l-Buhûsi’l-Münakide*, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü’l-Kübrâ*. thk. M. Abdülkâdir Atâ. Beyrut, 1994.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Çelik, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Dinî ve Felsefî Ahlak Lüğatçesi*. İstanbul, 1967.
- Birsin, Mehmet vd. (ed.). *Afet İlmihali*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020.
- Boynukalın, Mehmet. “Umre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XLII/150-153. İstanbul, 2012.
- Buhârî, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz. *el-Muhtâ’ü’l-Burhânî fi’l-fıkhî’n-Nu‘mânî*. thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî. *el-Câmi‘u’s-Sahîh*. İstanbul: Çağrı, 1982.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü’l-kınâ‘ ‘an (metn)i’l-İknâ‘*. Alemlî’l Kütüb, 1983.

- Bukarlı, Edip. “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Çekirge İstilaları: Mardin Örneği”. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* II/2 (2020), 82-90.
- Cengiz, Erhan. “Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvas Tâunu ve Etkileri”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/13 (2020), 130-150.
- Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz. *el-Fıkh ‘Ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a*. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Cürcânî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü’t-Ta’rîfât*. Almanya, Fırnkfurt Üni. Arap ve İslami ilimler ensitütüsü.
- Cüveynî, İmâmü’l-Hameyn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf. *Nihâyetü’l-Matlab fi Dirâyeti’l-Mezheb*. thk. Abdulazîm Mahmûd ed-Dîd. Riyad: Dâru’l-Minhâc, 2007.
- Çağrı, Mustafa. “Âfet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. I/398-399. İstanbul, 1988.
- Çağrı, Mustafa. “Tâziye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XL/202-203, 2011.
- Çelik, Yusuf. “Kur’an’da İbadet”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLI (2014), 203-219.
- Dal, Nursel Alp vd. “Ebola Epidemiyolojisi, Kliniği ve Hemşirelik Bakımı”. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi* XXXI/3 (2015), 90-98.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı, 1982.
- Demir, Hakan - Mhemit, Hüseyin el-. “Emevî İktidarın Kuruluş ve Yıkılışında Salgın Hastalıkların Etkisi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* XX/2 (ts.), 2020.
- Demirci, Kürşat. “Cenaze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. VII/353-354, 1993.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Haşiyetü Desûkî*. Darü’l-ihyai kütübi’l-arabiyye, ts.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. *İslam’ın Salgın Hastalıklara Bakışı*. İstanbul: İleri Basım Matbaacılık AŞ, 2. Basım, 2020.
- Dozy, Reinhart. *Tekmiletü’l-meâcimü’l-arabiyye*. Irak: Vizâratü’s-sekâfe, 2000.

- Dönmez, İbrahim Kafi. “İslam’da Oruç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXIII/416-425, 2007.
- Dönmez, İbrahim Kafi. “Maslahat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXVIII/79-97. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Duman, Hayati. *Salgının (Covid-19) Sosyal Etkileri: Dini Düşünce ve Hayata Yansımaları (Afyonkarahisar Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2021.
- Durmaz Akyol, Asiye. “Şiddetli Akut Solunum Yetmezliği Sendromu (Sars) ve Korunma Önlemleri”. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi* XXI/2 (2005), 107-123.
- Düveys, Ahmed b. Abdürrezzâk. *Fetâva ’l-Lecneti ’d-Dâime li ’l-Buhûsi ’l-İlmiyye ve ’l-İftâ*. Riyad: er-Riasetü ’l-Amme li ’l-Buhusi ’l-İlmiyyeti ve ’l-İfta, 2006.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı, 1982.
- Ebû Yûsuf, Ya’kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî. *Kitâbü ’l-Âşâr*. thk. Ebü’l Vefâ. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.
- Ebü’l-Abbâs, Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs. *el-Karâfîez-Zahîre*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1994.
- Efe, Zehra Gençel. “İbn Sa’d’ın Kitâbü’t-Tabakâtî’l-Kebîr’ine Göre Hz. Peygamber, Sahâbe Ve Tabiun Döneminde Hastalıklar Ve Tedâvileri”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2017).
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur’an Dili*. İstanbul, ts.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî. *Esne ’l-Metâlib Şerhu Ravzi ’t-Tâlib*. thk. Muhammed ez-Zehrî el-Ğamrâvî. Kahire: Matbaatü’l-Meymeniyye, 1895.
- Erdem, Sargon. “Bayram”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. V/257-259. TDV Yayınları, 1992.
- Erkal, Mehmet. “Zekât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XLIV/197-207, 2013.
- Ertürk, Hatice Nur. “Hz. Peygamber’in (s) Sütanneleri ve Sütanneye Verilmesi”. *Siyer Araştırmaları Dergisi* IV (2018), 61-84.

- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Daru'l-Marife, ts.
- Görgülü, Ülfet. "Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması". *Şehir ve Medeniyet Şehir Araştırmaları Dergisi* VI/Şehircilik ve Covid-19 (2020), 610-632.
- Gözübenli, Beşir. "İbâdetlerle İlgili Fıkhî Problemler". *İslâm Hukuku el-Kitabı*. 635-668. Ankara: Grafiker, 2. Basım, 2013.
- Güç, Ahmet. "Kurban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXVI/433-435, 2002.
- Güzel, Tülin. "Türk Tıp Tarihinde Kuduz Hastalığı ve Tedavisi Üzerine Yorumlamalar". *Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Dergisi* CXVII/230 (2017), 71-86.
- Hacımustafaoğlu, Mustafa. "Enfeksiyon Hastalıkları Pratiğinde Salgın Tanımlaması". *Çocuk Enfeksiyon Hastalıkları Dergisi*, 172-173.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan, 2014.
- Hammâd, Nezih. "el-Kunût inde'l-Nevâzil". *Mecelletü'l-va'yi'l-İslâmî* 362 (1996), 44-45.
- Haraşî, Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu Muhtasari Halîl*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.
- Harman, Ömer Faruk. "Ârim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. III/373-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Harman, Ömer Faruk. "Hac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XIV/382-386, 1996.
- Harman, Ömer Faruk. "Medyen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXVIII/346-347, ts.
- Hasan eş-Şattî, Mustafa es-Suyûtî er-Ruhaybânî. *Meâlibu ûli'n Nühâ fî Şergi Ğâyeti'l Müntehâ ve Tecridu'z Zevâdi'l Ğaye ve's Şerh*. el-Mektebu'l İslâmî, 1961.
- Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Tuhfetü'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1983.
- Hoşoğlu, Salih. "Salmonellaları". Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi, Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Anabilim Dalı, ts. <https://docplayer.biz.tr/10778257-Dicle-universitesi-tip-fakultesi-enfeksiyon-hastaliklari-ve-klinik-mikrobiyoloji.html>

- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddû'l-Muhtâr 'Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. İstanbul, 1324.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî. *el-Kavânînü'l-Fıkhîyye*. Mansure: Darü'l-Gaddi'l-Cedid, 2005.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Muşannef*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut, 1989.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mu'cemü Meķâyîsi'l-Luķa*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut, 1979.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Muķhallâ*. nşr. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî. Beyrut, 1988.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. Beyrut, 1986.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Çaķrı, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muķnî*. Kahire, Mektebetü'l-Kâhire.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. İstanbul: Çaķrı, 1981.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut, 1414.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muķteşid*. Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. çev. Adnan Demircan. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- İbn Teymiyye, Şeyhü'l-İslam Takyyî'd-din Ahmed b. Abdü'l-Halim. *Der'ü Te'ârûzi'l-'Aķl ve'n-Naķl*. thk. Muhammed Reşad Sâlim. Riyâd, 1979.
- İbn Teymiyye, Şeyhü'l-İslam Takyyî'd-din Ahmed b. Abdü'l-Halim. *Mecmu'u Fetava*. Riyâd: Dâru'l-Âlimi'l Kütüb, 1991.
- İbnü'l Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. *el-İcmâ'*. thk. Ebû Hammâd Saķır Hanîf. Mektebetü'l-Furķân, 1999.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzır fî 'İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâ'ir*. thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî. Beyrut, 1987.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd. *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*. Kahire, 1970.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvaţta'*. nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf. Kahire: y.y., 1382/1962.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *Müdevvenetü'l-Kübrâ Rivayetü Sahnûn*. Riyad: Vizâratü'l-Evkâfî's Suûdiyye Matbaatü's Saâde, 1906.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Kitâbü Tıbbi'n-Nebî*. Dâru İbn Hazm, 2006.
- Kaan, Osman Enver. "Salgın Hastalık Döneminde Alınan Tedbirlerin Fıkıhî Analizi". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* IV/1 (2020), 5-24.
- Karaman, Hayreddin. "Cuma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. VIII/85-89. TDV Yayınları, 1993.
- Karaman, Hayreddin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: İrfan, 4. Basım, 1970.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fî Tertîbi's-Şerâ'i'*. thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcut. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Kayaoğlu, Sevgi Çağaltay - Esin, M. Nihal. "Tüberküloz Hastalarında Düzenli İlaç Kullanma İle İlgili Engeller". *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırma Dergisi* I/1 (2018), 1-36.
- Kelpetin, Mahmut. "İslâm Öncesi Medine". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* LII (2017), 95-113.
- Kettânî, Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî. *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*. thk. Abdullâh Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.
- Kıranşal, Abdülaziz. *Sosyal Medya İlmihali*. MGTV, 13. Basım, 2021.

- Kıyılık, Mustafa Harun. “Genel Olarak Âfet ve İslâm Hukukunda Âfet Olgusunun Kavramsal Çerçevesi”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII (2016), 61-90.
- Kıyılık, Mustafa Harun. “İslâm Hukukunda Âfetlerin Mahsuller Özelinde Zekât Mükellefiyetine Etkisi”. *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı*, 153-165.
- Koca, Ferhat. *İslâm İbâdet Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları-İSAM Yayınları, 2013.
- Koca, Ferhat. “İslam’da İbadet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XIX/240-247, ts.
- Koçak, Muhsin. “Kunut”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXVI/380. TDV Yayınları, 2002.
- Köksal, M. Asım. *İslam Tarihi*. İstanbul: Şamil, 1987.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 8. Basım, ts.
- Köse, Bayram Arif. “İslâm Coğrafyasında Salgın Hastalıklar: Emevîler Dönemi”. *HISTORY STUDIES Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* XIII/3 (2021), 927-938.
- Köse, Saffet. “Teravîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XL/482-483. TDV Yayınları, 2011.
- Köycü, Erdoğan. “Tarihten Günümüze İnsan Sağlığının Korunması ve Tıbb-ı Nebevî’de Karantina Uygulamaları”. 318-343. Ankara, 2014.
- Kurt, Halil vd. (ed.). *Enfeksiyon Hastalıkları*. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2013.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi ‘ li-Ahkâmi’ l-Kur’ân*. Buruc, ts.
- Kurtubî, Ebû’l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî. *el-Müfhim Limâ Eşkele Min Telhîşi Kitâbi Müslim*. thk. Muhyiddin Dîb Mesto, 1996.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Harre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XVI/244-245. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Lamî’, Faysal Ahmed. *el-Meâlimü’t-Teşriyyeti’l Mütellika biahkâm cîhat korona (covid-19)*. Mecelletü’i-Şer’ia ve’d-dirâsâtî’l İslâmiyye, ts.

- Mahmudov, Elşad. “Zülcedr Seriyyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XLIV/551-552. TDV Yayınları, 2013.
- Mâverî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Aḥkâmü's-sultânîyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye*. Kahire, 1973.
- Mâverî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Ḥâvi'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Menekşe, Metin. “İzmir’de Kolera Salgını ve Etkileri (1893)”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* XXXIX/67 (2020), 385-433.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye*. thk. T. Yusuf. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Mevdûdî, Ebü'l-A‘lâ Ahmet b. Hasan. *el-Mustalahatü'l-Erba'a fi'l Kur'an*. Kuveyt, ts.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut, ts.
- Mevvâk el-Abderî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım. *et-Tâc ve'l-İklîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Muhammed Fuâd, Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısırî. *el-Mu‘cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur‘âni'l-Kerîm*. Beyrut, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi‘u’s-Sahîh*. İstanbul: Çağrı, 1982.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı, 1982.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te‘vil*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2008.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû‘ Şerhu'l-Mühezzebe*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâcü't-tâlibîn*. thk. Kasım Ahmed İvaz. Daru'l-Fikr, 2005.
- Öğün Bezer, Gülat. “Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtık”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* III (2000), 7-22.

- Öğüt, Salim. “Saf”. XXXV/435-436. TDV Yayınları, 2008.
- Öner, Abdulkerim. “Medine’de Yaşanan Remâde (Kıtlık) Yılı ve Hz. Ömer”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* XXIV/1 (2020), 119-139.
- Özata, Şerife - Limoncu, Sevgül. “16. ve 20. yy. Arası İstanbul ve Yakın Çevresinde Meydana Gelen Deprem Sonrası Barınma Uygulamalarının İncelenmesi”. *Megaron* IX/3 (2014), 217-227.
- Özdemir, Oya - Kanyılmaz, Dilek. “Yeni Eliminasyon Hedefi: Kızamık ve Epidemiyolojisi”. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* LVII/1 (2004), 31-38.
- Özel, Ahmet. “Âfet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. I/399. İstanbul, 1988.
- Özer, Sevilay. “II. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul’da Tifüs”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XV/30 (2015), 171-201.
- Özkan, Mustafa. “İrhâsâtla İlgili Rivâyetlerin Metin ve Anlam Açısından Değerlendirilmesi”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/14 (2016), 24-41.
- Öztürk, Levent - Akgün Demir, Sevim. “Hz. Ömer ve Kıtlık (Âmü’r-Ramâde) Yılı”. C. II. Sivas, 2018.
- Palalı, M.Zeki. “Cüzam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. VIII/150-152. İstanbul, 1993.
- Parıldar, Hülya. “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi* XXX (2020), 19-26.
- Polat, Murat. “İslâm Hukukunda Karantina Âhkamı”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/1 (2020), 88-111.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu’l-Gayb*. Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 1981.
- Remlî el-Menûfî, Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza. *Fetâva’r-Remlî*. Mektebetü’l-İslâmiyye, ts.
- Sarısakal, Baki. “Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar ve Samsun’da Kolera”, ts.

- Sarıyıldız, Gülden. “Karantina”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXIV/463-465, 2001.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsûṭ*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Uşûlû’s-Serahsî*. Beyrut: Daru’l-Marife, ts.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İbadet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XIX/235-240, ts.
- Soğukoğlu, Fehmi. “Bir Kıyamet Alameti Olarak Duhân Hadisesi ve Kaldera Patlaması”. 1049-1053, 2018.
- Soydemir, Selman. “İslam Tarihi Boyunca Karantina”. *Yedikita Tarih ve Kültür Dergisi* 141 (2020), 20-22.
- Soysal, Özer. *Cumhuriyet Öncesi Dönem Türk Kütüphaneciliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1973.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru’l-Mârifet, ts.
- Şenel, Abdülkadir. “Muayyib B. Ebû Fâtıma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXX/337. TDV Yayınları, 2005.
- Şener, Mehmet. “Cenaze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. VII/354-357, 1993.
- Şener, Mehmet. “İftar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXI/517-518, 2000.
- Şener, Mehmet. “İ’tikâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXIII/457-459. TDV Yayınları, 2001.
- Şensoy, Adnan. *2020 Korona (Covid-19) İlmihali*, 2020.
- Şeyhülislam, Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü’l-Fetâvâ*. thk. Süleyman Kaya. İstanbul: Klasik, 2011.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni’l-Muhtâc İlâ Ma’rifeti Me’ânî Elfâzi’l-Minhâc*. Beyrut: Dâru’l Kütübî’l-İlmiyye, 1994.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*. Beyrut, 1988.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-. *Tefsir-i Taberi*. 1-9 Cilt. Hisar, ts.

- Tahâvî, Rifaa Râfî‘ b. Bedevî b. Ali. *Tahlîsü’l-ibraz fî telhîs-i bâriz*, 1873.
- Tasa, Umut Burcu. *İçeriği Kullanıcılar Tarafından Oluşturulan 3 Boyutlu Sanal Dünyalarda Sanat ve Mimari Tasarım: Second Life® Üzerine Bir Vaka Çalışması*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı, 1982.
- Turna, Nalan. “İstanbul’un Veba ile İmtihanı: 1811- 1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi”. *Studies of The Ottoman Domain* I/1 (2011), 1-36.
- Türk Toraks Derneği Tüberküloz Çalışma Grubu. “Tüberküloz”. MİKİ Matbaacılık Sanayi Ltd. Şti, 2019.
- Türkez, Kenan vd. *Ortaöğretim 10. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı*. Devlet Kitapları, İkinci., 2016.
- Uçar, İlyas. “Hz Peygamber Zamanında Medine’de Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/8 (2017), 196-218.
- Uçar, İlyas. *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası-İslâm Tarihi’nde İlk Salgın*. İstanbul: Siyer, 2020.
- Uraler, Aynur. “Rukıyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXV/219, 2008.
- Ünal, Halit. “Cem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. VII/277-278. TDV Yayınları, 1993.
- Ünal, Sadettin. “Kâbe”. XXIV/14-21. TDV Yayınları, 2001.
- Ürekli, Fatma. “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* VIII/16 (2010), 101-130.
- Varlık, Nükhet. “Tâun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XL/175-177, ts. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/40/C40013084.pdf>
- Vecdi, Akyüz. *İbadetler İlmi hali*. İstanbul: İz, 1995.
- Vural, Muammer. “Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi)”. *İLTED* II/44 (2015), 339-363.
- Yaşar, Çelikkol. *İslâm Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.

- Yaşar, Mehmet Aziz. “Pandemik Hastalıklar ve Karantina Üzerine Fıkhî Bir Analiz”. *ATLAS Journal International Refereed Journal On Social Sciences* VI/29 (2020), 462-479.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Namaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXII/350-357. İstanbul, 2006.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “İktidâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXII/54-55. TDV Yayınları, 2000.
- Yıldırım, Nuran. “Salgın Afetlerinde İstanbul”. *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*. 109-184. İstanbul: İstanbul Kültür AŞ, 2010.
- Yıldırımer, Şahban vd. (ed.). *Fıkhi ve İktisadi Açından Salgın Dönemi*. Ankara: Ferc, 2021.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Ebü’l-Abbas es-Seffâh”. *Temel İslam Ansiklopedisi*. C. X. TDV Yayınları, 1994.
- Yılmaz, Özgür. “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi* VI/1 (2017), 23-55.
- Yitik, Ali İhsan. “Oruç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXIII/414-416, 2007.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletuh*. Şam, 1985.
- “<https://acikders.ankara.edu.tr/>”. 2021
- “<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>”. 2022
- “<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66394/covid-19-sozlugu.html>”. 2021
- “<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66477/k.html>”. 2021
- “<https://erzurum.diyanet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=1134>”. 2021
- “<https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/bulasici-hastaliklar/mers-co-v/mers-cov-liste/mers-co-v.html>”. 2021
- “<https://iifa-aifi.org/ar/5254.html>”. 2021
- “<https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/139/namazlar-cem-edilmek--birlestirilmek--suretiyle-kilinabilir-mi->”. 2021

- “<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/431/zekat-kimlere-verilir->”. 2021
- “<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/441/sivil-toplum-kuruluslarina-zekat-verilebilir-mi->” 2021
- “<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/674/kurban-kesmek-yerine-sadaka-vermekle-bu-ibadet-yerine-getirilmis-olur-mu->” 2021
- “<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/687/kredi-kartiyla-kurban-satin-almak-caiz-midir->” 2022
- “<https://tr.euronews.com/2020/03/12/fransa-da-cuma-namazlarina-koronavirus-ayari-bir-gunde-iki-namaz>”. 2021
- Ulemâu'l-Müslimîn: Yec'uzu Men'ul-Hac ve'l-Umre Muakkaten bi Sebebi Korona.
“<https://www.aa.com.tr/ar/>”. 2020
- “<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-musulman-alimler-birligi-cuma-namazi-modern-iletisim-araclari-uzerinden-kilinamaz>”. 2021
- “<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/finlandiyada-ilk-kez-internet-uzerinden-cuma-namazi-kilindi/1773501>”. 2021
- “<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>”. 2021
- “<https://www.aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=1901#.YtqEP3bP3IU>”. 2021
- “<https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/diyanetten-metaverse-tartismasi-uzerine-aciklama-sanal-hac-olur-mu-1904439>”. 2022
- “<https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29560/din-isleri-yuksek-kurulundan-bayram-namazi-ile-ilgili-aciklama>”. 2021
- “<https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29667/diyamet-isleri-baskani-erbastan-kovid-19-normallesme-sureciyle-ilgili-talimat>”. 2021
- “<https://www.diyanethaber.com.tr/dini-haberler/ramazan-ayinda-oruc-tutulacak-mi-din-isleri-yuksek-kurulu-fetvayi-h9998.html>”. 2021
- “<https://www.haberturk.com/suudi-arabistan-kabe-ziyaretlerini-durdurdu-2604885>”. 2020
- “<https://www.masrawy.com/>”. 2020
- “<https://www.medak.org.tr/faydali-bilgiler/olay-acil-durum-ve-afet/>”. 2021

“<https://www.mgm.gov.tr/arastirma/dogal-afetler.aspx?s=cigozet>”. 2021

“<https://www.yenisafak.com/dunya/suudi-arabistandan-metaverse-hamlesi-kabeye-sanal-ziyaret-gerceklestirilebilecek-3742001>”. 2022

<https://kuran.diyamet.gov.tr>. “Kur’ân Yolu”. 2020

“Suudi Arabistan Hac Bakanlığı <https://www.haj.gov.sa/>”. 2021

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Emre GÖÇER

Doğum Yeri:

Doğum Tarihi:

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2016)

Yüksek Lisans Öğrenimi: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2022)

Bildiği Yabancı Diller: Arapça

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

a) Yayınlar (-SCI -Diğer)

b) Bildiriler (-Uluslararası –Ulusal)

c) Katıldığı Projeler

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl:

Bitlis/Adilcevaz Şehit Kemal Dursun Anadolu İmam Hatip Lisesi/Öğretmen (2016-2021)

Afyonkarahisar ASAL Bölge Başkanlığı/Yedek Subay (2018-2019)

Amasya/Merzifon Anadolu İmam Hatip Lisesi/Müdür Yardımcısı (2021-....)

İLETİŞİM

E-posta Adresi:

Telefon: